

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

SSCB DÖNEMİ RUS MİLLİYETÇİLİĞİ (1917-1985)

Yüksek Lisans Tezi

İbrahim HASANOV

Ankara-2013

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

SSCB DÖNEMİ RUS MİLLİYETÇİLİĞİ (1917-1985)

Yüksek Lisans Tezi

İbrahim HASANOV

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Elçin AKTOPRAK UZGEL

Ankara-2013

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

SSCB DÖNEMİ RUS MİLLİYETÇİLİĞİ (1917-1985)

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Elçin AKTOPRAK UZGEL

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.

Tez Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

.....

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
Birinci Bölüm: LENİN VE STALİN DÖNEMİ RUS MİLLİYETÇİLİĞİ	11
I) Bolşevik Devrimi ve Rus Milliyetçiliği	11
A) Devrim Arifesinde Rus Milliyetçiliği	11
B) Bolşevik Devrimi: Lenin ve Ulusal Sorun	23
C) Stalin Dönemi Başlarken (1924-1933)	34
II) Milliyetler Politikası	45
A) İdari ve Coğrafi Yapılanma	45
B) <i>Korenizatsiya</i> : Kültürel Yapılanma	55
III) Milliyetçiliğin Zorunlu Geri Dönüşü	65
A) Sovyet Vatandaşlığından Rus Milliyetçiliğine	65
B) Bolşevizm'in Milliyetçilikle İttifakı: II Dünya Savaşı	70
İkinci Bölüm: HRUŞEV VE BREJNEV DÖNEMİ RUS MİLLİYETÇİLİĞİ..	84
I) Sovyet Halkı İnşası mı? Ruslaştırma mı?	84
A) Hruşev Dönemi: <i>Sblieniye ve Sliyanie</i>	84
B) Brejnev Dönemi: İleri Sosyalizm'de Sovyet Halkı	94
C) Ruslaştırma Politikasına Karşı Tepkiler	104
II) Bir Toplumsal Muhalefet Hareketi Olarak Rus Milliyetçiliği	110
A) Komünist Parti İçinde Rus Milliyetçiliği	110
B) Rus Edebiyatı: Geçmişe Duyulan Özlem	118
C) Rus Toplumunda Milliyetçi Akımlar	130
SONUÇ	140
KAYNAKÇA	147
TEZ ÖZETİ	169
ABSTRACT	170

GİRİŞ

Modern devlet, XVI. ve XVII. yüzyıllarda ilk belirtilerini Batı Avrupa'daki monarşiler altında gösterse de modern ulus-devletin sistemli bir biçimde ortaya çıkışı Fransız Devrimi'yle başlatılır. Modernleşmeyle birlikte, eski toplumsal formasyon biçiminden yeni toplumsal formasyon biçimine geçilmiştir. Yeni toplumsal formasyonun üretim biçimi kapitalist, ekonomik ve sosyal faaliyetlerin üzerinde yürütüldüğü yer modern devletin coğrafi mekânı olan vatan, temel ideolojisi milliyetçilik ve yüce sadakat odağı ulus, ulusu temsil eden kurum ise burjuvazinin ağırlıklı olduğu parlamentodur.¹ XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupa'yı hâkimiyeti altına almaya başlayan mutlakiyetçi modern ulus-devlet, işlevini yerine getirmekte zorlanıyor, iktidarın paylaşımı, etkinlik ve meşruiyet anlamında önemli sorunlar yaşıyor, toplumun aktif desteğine olan ihtiyacı her geçen gün artıyordu. Modern devlet gün geçtikçe kendi tebaasının, yani yurttaşlarının düşüncelerini dikkate almak zorunluluğuyla yüz yüze geliyordu, çünkü yeni politik düzenlemelerde devlet yurttaşlarına bir söz hakkı tanımakta ve/veya başka yollarla, yani vergi mükellefleri ya da potansiyel askerler olarak onların pratik onayı veya faaliyetlerine ihtiyaç duymaktaydı. Devlet teritoryal olarak tanımlanan bir "halk"ı yönetiyor ve bunu kendi toprakları üzerinde en yüce "milli" yönetim organı olarak sürdürüyordu.² Siyasetin demokratikleşmesi, oy hakkının yaygınlaşması ve modern devletin oluşmaya başlaması, millet sorununu ve yurttaşların sadakatini siyasal gündemin en önemli sıralarına taşımıştı. İktidarın meşruiyet sorununu çözmek, devletler açısından acilleşmiş ve bunun, günün koşullarındaki en uygun yolu, bir halk, daha doğru bir

¹ Mehmet Yüksel, **Modernite Postmodernite ve Hukuk**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2004, s. 87.

² Eric Hobsbawm, **1870'den günümüze Milletler ve Milliyetçilik: 'Program, Mit, Gerçeklik'**, çev. Osman Akınhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2010, s. 103.

ifadeyle milletle özdeşleşmek olmuştur.³ Dolayısıyla devlet yurtseverliğini, “hayali cemaat”in⁴ duyguları ve sembolleriyle güçlendirmek ve bunları kendi elinde toplamak için her türlü nedene sahip olan devletler, “millet” imajı ile mirasını yaymak, “millet”e bağlılık duygusu aşılacak ve herkesi ülkeye ve bayrağa bağlamak üzere kendi halklarıyla iletişim kurmak için gün geçtikçe farklılaşan ve güçlenen aygıtlardan yararlanmışlardı.⁵ Charles Tilly, ulus-devleti diğer devlet modellerinden ayıran en önemli özelliklerden biri olarak, ulus devletin tek-tip dil, kültürel uygulamalar ve standartlaşmış bir eğitim sistemi dayatma yolunda emsali görülmemiş bir çabaya girmesini gösterir.⁶ Askere alma, vergi mükellefi yapma ve zorunlu ilköğretim uygulamaları modern devletin topluma nüfuz etmesini, toplumla iletişime geçmesini sağlayan en önemli tekniklerdi, fakat aynı zamanda devletin toplumun tüm kesimleri üzerinde merkezi kontrolü sağlayabilmesi için daha geniş, daha derin ve doğrudan sistemler inşa edilmeliydi. Siyasal iktidarın merkezileşmesi ve topluma nüfuz etmesi için kültürel kontrol gerekiyordu ki, bunun için ulusal sınırlar içerisinde mevcut dilde, tarihte, sanatta ve gündelik yaşantıda tek bir gelenek belirlendi veya yaratıldı. Devletlerin daha önce hiç yapmadığı ulusal eğitim

³ İnci Özkan Kerestecioğlu, “Milliyetçilik: Uyuyan Güzeli Uyandıran Prens’ten Frankeştayn’ın Canavarına”, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, (ed.) Birsen Örs, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 326-327.

⁴ Benedict Anderson’a göre Ulus, hayal edilmiş bir siyasal topluluktur- kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir. Hayal edilmiştir, çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde toplumlarının hayali yaşamaya devam eder. Ulus sınırlı olarak hayal edilir, çünkü belki de bir milyar insanı kapsayan en büyüğünün bile, ötesinde başka uluslara mensup insanların yaşadığı, esnek de olsa sorunlu sınırları vardır. Ulus egemen olarak hayal edilir, çünkü kavram, Aydınlanma ve Devrim’in, ilahi olarak buyrulmuş, hiyerarşik hanedanlık mülklerini aşındırmakta olduğu bir çağda doğmuştur. Son olarak ulus, bir topluluk, bir cemaat olarak hayal edilir, çünkü her ulusta fiilen geçerli olan eşitsizlik ve sömürü ilişkileri ne olursa olsun, ulus daima derin ve yatay bir yoldaşlık olarak tasarlanır. Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, çev. İskender Savaşır, İstanbul, Metis Yayınları, 1993, s. 20-22.

⁵ Hobsbawm, **op. cit.**, s. 114-115.

⁶ Charles Tilly, **Avrupa’da Devrimler 1492-1992**, çev. Özden Arıkan, İstanbul, Yeni Binyıl Yayınları, 1995, s. 61-62.

sistemleri kuruldu, standart diller dayatıldı, sergiler ve müzeler kurulup sanatsal faaliyetler desteklendi, iletişim ağıları oluşturmak için ulusal bayraklar, marşlar, semboller ve gelenekler icat edildi. Ve sonuç olarak ulusal topluluk daha az heterojen hale geldi.⁷ Dolayısıyla ulusu ulus yapan, yani toplumu hem kendi içinde homojen bir bütün haline getiren hem de devletle bütünleştiren temel gelişmelerdi bunlar.

Milliyetçilik, geniş bir tanımlamayla, her şeyden önce bilincimize bir şekil veren, dünyayı anlamlandırmamızı sağlayan bir söylem; başka bir deyişle, toplumsal kimliklerimizi belirleyen, günlük konuşmalarımızı, davranış ve tutumlarımızı yönlendiren bir görme ve yorumlama, bir algılama biçimidir.⁸ Siyasal açıdan baktığımızdaysa milliyetçilik, bir meşrulaştırma ve özellikle savaş dönemlerinde kitleleri seferber etme aracıdır ama aynı zamanda kişisel ve kolektif selamete dair bazı unsurlar da taşır. Bütün milliyetçilikler, aslında organisist (hayatietçi) bileşenler içerirler; bir düşman gösterirler, bir eylem planı geliştirebilmek için tarihi işlerine geldiği gibi yorumlarlar ve propaganda aracılığıyla kitleleri seferber ederler. Seferberlik çağrısı yaparken de bir tehdide yaslanırlar: ideolojik düşman, değerleri çürüten ve dejenere olan dünya, tahammül edilemez baskılar, ya da hiçe sayıldığı, hakarete uğradığı için aidiyetin acilen ifade edilmesi.⁹ Milliyetçi ideolojide hedef, devletin politik birliğini sağlama almak, farklılıklardan yekpare bir bütün oluşturmak ve ekonomik modernleşmeyi tamamlayabilmektir. Devletin bütün olanakları bu amaçlar için seferber edilir. Büyük ordular oluşturulur ve devlet bütçesini finanse

⁷ Charles Tilly, “States and Nationalizm in Europe 1492-1992”, **Theorty and Society**, Vol. 23, No.1, 1994, s. 140.

⁸ Umut Özkırımlı, **Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış**, Ankara, DOĞUBATI, 2009, s. 15.

⁹ Gil Delannoi, “Milliyetçilik ve İdeolojik Kataliz, **Uluslar ve Milliyetçilikler**, (ed.) Jean Leca, çev. Siren İdemem, İstanbul, Metis Yayınları, 1998, s. 32-33.

etmek üzere doğrudan vergi sistemine geçilir. Okul ve asker ocaklarıyla toplumun geniş kesimi sistemin kapsama alanına girmeye başlar.¹⁰

Birinci Dünya Savaşında, savaşın bütün büyük tarafları bunu bir savunma savaşı olarak göstermişlerdir. Hepsi de savaşı ülke dışından kendi ülkelerine ya da taraflarına özgü kamusal üstünlüklere bir tehdit olarak sunuyordu ve hepsi de kendi savaş amaçlarını hem böylesi tehditlere son verilmesi olarak hem de bir bakıma “kahramanlar yatağı” ülkelerinde yoksul yurttaşlarının yararına toplumsal bir dönüşüm gerçekleştirilmesi olarak görmeyi öğrenmiştir.¹¹ Devletlerarası çatışmalar “öteki” ile temasın en uç biçimidir ve birçok modern ulusal kimlik savaşlarla üretilmiştir. Bireysel kimlikler savaşla veya “öteki”yle ilişkilerin diğer biçimleriyle kolektif bir kimliğe dönüşür; birey, ulus ve devlet arasında “kader” birliği yaratılır. Dolayısıyla dışarıya karşı savaş amaçlı seferberlik, hem farklı bölgelerden, illerden ve sosyo-kültürel geçmişlerden gelen insanları birbiriyle karıştırarak iç bütünleşmeye, hem de ideolojik telkin ve seferberlik, savaş, terhis ve yeniden sivil hayata dönüş süreci sayesinde milliyetçiliğin gelişmesine hizmet etmiştir.¹² Milliyetçi söylemin açıklığı, basitliği, geçmişi kullanması, geleceğe umutlu bakmayı sağlaması, tüm bu özellikler onu XIX. ve XX. yüzyıllar boyunca kitlelere en kolay ulaşan ve onları en kolay harekete geçiren ideoloji haline getirmiştir.¹³ Bunun yanı sıra milliyetçilik, bir taraftan ulusal birlik ve bağımsızlık geleceği vadeden ilerlemeci

¹⁰ Tilly, **Avrupa’da Devrimler**, s. 59.

¹¹ Hobsbawm, **op. cit.**, s. 112.

¹² Craig Calhoun, **Milliyetçilik**, çev. Bilgen Sütçüoğlu, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 93.

¹³ 1940 yılında bir Parlamento Yasası, Britanya hükümetine, savaşın sürdürülmesinden kaynaklanan herhangi bir amaç için “bireylerin kendilerini, hizmetlerini ve mülklerini Majesteleri’nin emrine vermesini gerektiren” düzenlemeler yapma yetkisini vermişti. Milliyetçilik ile sosyalizm, bir ulusun en büyük gereklilik anında, şimdiye kadar kabul edilmiş bu en kayıtsız şartsız totaliter tedbiri alkışlamak için elbirliği yapıyorlardı. Edward Hallet Carr, **Milliyetçilik ve Sonrası**, çev. Osman Akınhay, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999, s. 42.

ve özgürleştirici bir güç olarak görülmekte, öte yandan, siyasal liderlerin askeri yayılma ve ulus adına savaş siyasetleri gütmelerine imkân sağlayan irrasyonel ve gerici bir inanç olarak kabul edilmektedir. Devletçi ve yayılmacı milliyetçiliğin farklı bir biçimi olan “pan”¹⁴ milliyetçiliğinin en belirgin örneklerinden biri de yine Rusya’nın başını çektiği Panslavizm hareketinde görülür. Panslavizm hareketiyle Rusya; Bulgarları, Çekleri, Slovakları, Polonyalıları ve güney Slavlarını Osmanlı ve Avusturya yönetiminden bağımsızlaştırmayı, özgürleştirmeyi amaçlarken tezin ileriki bölümlerinde de göreceğimiz gibi aslında yapmak istediği Avrupa’daki Rus etkisini yaymak ve güçlendirmektir.

Hobsbawm, 1914’ten önceki elli yılda ortaya çıkan milliyetçiliklerin bütün türlerindeki ortak paydanın, yeni proleter sosyalist hareketleri reddetmesi olduğunu söyler. Bu dönem ideolojik planda milliyetçilik ve sosyalizm arasındaki mücadelenin tarihidir ve milliyetçilik ile sosyalizm birbirini dışlar konumdadırlar. Birinin ilerlemesi diğerrinin gerilemesi anlamına gelmektedir. 1914’deki savaşın ve 1918’den sonraki barış anlaşmalarında “milliyet ilkesi”nin ezici zaferinin kanıtladığı üzere, bu dönemde kitlesel milliyetçilik, rakip ideolojilere, bilhassa sınıf esasına dayalı sosyalizme karşı büyük zafer kazanmıştır.¹⁵ Fakat milliyetçilik ve sosyalizm arasındaki ilişki, her zaman birbirini dışlayan bir ilişki olmamıştır, hatta birbirlerini geliştirdikleri örnekler daha fazladır. Polonya Sosyalist Partisi, Gürcistan’daki Menşevikler, Ermenistan’daki Taşnaklar ya da Finlilerin Sosyalist Partisi, milli nitelikli sosyalist partilerdir. Sosyalist-devrimci çağrıda bulunan bu hareketler, gelecekteki kitlesel milli hareketlerin çatısını oluşturmuşlardır. İlerleyen yıllarda sosyalizmin enternasyonalist vurgusunu yitirmesi, milliyetçilik ve sosyalizm arasında

¹⁴ “Pan” tanımlaması toplayıcı, bir araya getirici milliyetçilikleri anlatmak için kullanılır.

¹⁵ Hobsbawm, **op. cit.**, s. 148-149.

güçlü bir ittifakın oluşmasını sağlamıştır. Tabii, bu ittifak sonucunda kazanan yine milliyetçilik olmuş, sosyalizmden geriye çok az şey kalmıştır.¹⁶

Rusya, günümüzde eskisi kadar güçlü biçimde olmasa da nükleer gücü, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin daimi üyesi olması, bölgesel süper güç olma vasfını sürdürmesi ve kökü geçmişe dayanan büyük devlet geleneğiyle halen dünyadaki gelişmeleri, özellikle de çoğu uzman tarafından büyük önem atfedilen Avrasya coğrafyasını ciddi biçimde etkilemektedir. Rusya, Rus unsurunu baskın kılma çabalarının görüldüğü XIX. yüzyıla kadar bir hanedan ile kendi içinde farklılık arz eden bir aristokrat sınıfı tarafından yönetilen çokuluslu bir devlettir. XIX. yüzyılın başlarından itibaren etnik çeşitliliği ile benzersiz bir görünüm sergilemeye başlayan Rusya, düzeni topraklarındaki ulusların hepsinden olmasa bile çoğundan oluşturduğu çokuluslu bir yönetici sınıf aracılığıyla sağladı. Rusya'da devlet, neredeyse tüm tarihi boyunca, hem toprak genişlemesinin hem de ekonomik kalkınmanın aracı olmuştur. Devlet bilinçli olarak kendini, Batı Avrupa geleneğindeki anlamıyla, saf ulusal araç olarak düşünmüyordu. Kendisini, çeşitli dini, jeopolitik veya ideolojik terimlerle tanımlamış “Rus fikri”¹⁷ ile özel uluslar üstü bir misyonun uygulayıcısı olarak görüyordu.¹⁸ Dolayısıyla da Rusya'da tarihsel olarak etnik/ulusal bilinçten ziyade, çokuluslu/çok dinli bir siyasal coğrafyada gelişen “enternasyonal”, yani diğer kimlikleri ve kültürleri de içine alan bir ulusal kimlikten söz edilebilir. Büyük ölçüde

¹⁶ Kerestecioglu, **op. cit.**, s. 340.

¹⁷ Çarların imparatorluğu olan *Rossiya* (Rusya), Büyük Petro'yla birlikte resmîyet kazandığı XVI-XVII. yüzyıllarda türetilen bir sözcüktü. Buna göre kutsal Rusya toprağının antik ismi *Rus*'tu. Bir Rus olmak bugün bile hala *Russkiy* olmaktır. Resmî *Rossiya*'dan türetilen- XVIII. yüzyılda çeşitli kereler denendiği gibi- hiçbir sözcük, kendisini Rus halkının, milletinin ya da fertlerinin bir tanımı olarak kabul ettirememişti. Çerniyavski'nin hatırlattığı üzere, *Russkiy* olmak, tuhaf bir ikili kimlik olan *krestianin- christianin* (köylü-Hıristiyan) olma ve “gerçek mümin” ya da Ortodoks olma anlamında kullanılabilirdi. Hobsbawm, **op. cit.**, s. 69.

¹⁸ Zbigniew Brezinski, **Büyük Satranç Tahtası**, çev. Yelda Türedi, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1997, s. 140.

Ruslaştırılan Ortodoks dinsel gelenek söz konusu ulusal kimliğin belirleyici öğelerindedir. Ortodoks kilise tarihsel olarak devlete bağımlı da olsa Rusluğu içinde barındıran bir gelenek taşır. Ulusal kimliğinin hem evrensel-mesyanik bir boyut taşıması hem de Rusluk merkezli bir unsur içermesi kilise-devlet-Rus halkı ilişkisinde gizlidir. Bunun yanı sıra gerek Çarlık döneminde gerekse de SSCB döneminde devlet merkezli ve kontrollü milliyetçilik politikaları izlenmiş, milliyetçiliğe ihtiyaç duyulduğu zamanlarda resmi ideoloji arka plana çekilerek milli duygular körüklenmiştir. Fakat Rus insanının Rusya'nın medeniyetsel aidiyeti üzerine sorduğu sorular XIX. yüzyılda olduğu gibi SSCB döneminde de varlığını sürdürmüş ve bu durum günümüze değin devam ede gelmiştir. Tüm bu dönemler boyunca Rusların kendilerine sordukları soruların tümü ulusal kimlikleriyle ilgilidir: Biz kimiz? Nereden geliyoruz ve nereye gidiyoruz? İnsanlığa yapabileceğimiz katkı nedir? Bize verilen görevi yerine getirebilmemiz için neler yapabiliriz?

Millet ve milliyetçilik sorunu Sovyet yönetiminin karşı karşıya kaldığı sorunların belki de en keskiniydi ve bu durum günümüz Rusyası'nda bile fırtınalı anlaşmazlıkları ve farklı görüşleri kışkırtmaktadır. Asırlar boyunca şekillenmiş ve yeni düzene miras kalmış Rus imparatorluğu ve bunu ardıllayan, bir öncekinin yıkıntıları üzerine kurulmuş, pekişmiş ve bir dünya gücüne dönüşmüş Sovyet İmparatorluğu. Bu imparatorluğun kapladığı geniş alan ve halkların çeşitliliği açısından bir benzeri daha yoktu ve böyle bir imparatorluğun doğal sonucu da, millet ve milliyetçilik sorununun alışılmadık düzeyde karmaşık olmasıdır. Milliyetçi eğilimli tarihçilere göre SSCB dönemi Rusya'nın bin yıllık tarihinde bir kesinti/boşluk dönemidir ve bu dönem milliyetçiler için karanlık yılları ifade eder. Çünkü Bolşevik rejim, Çarlığı yıkmış, Rus toplumunun manevi dünyasında son

derece güçlü olan ve onun dünyaya bakış açısını oluşturan Ortodoks inancın ve milliyetçiliğin reddi üzerinde kurulmuştu. Fakat bu tarihsel olaylar her ne kadar su götürmez bir gerçek olsa ve bu tür değerlendirmeler her ne kadar sık yapılsa da özellikle II. Dünya Savaşı döneminde devlet merkezli Rus milliyetçiliği daha önce hiç olmadığı kadar devlet desteği görmüş ve güçlenmiştir. II. Dünya Savaşı'nın bitmesinin hemen ardından Soğuk Savaş'ın başlaması ve iki kutuplu yeni dünya düzeninin oluşması, Resmi Bolşevik ideolojinin milliyetçilikle kurduğu ittifakı sürdürmesine neden olmuş ve bu durum Stalin'in ölümüne kadar devam etmiştir.

1960'lı yıllardan itibaren ise devlet merkezli çizgiden ayrılan Rus milliyetçiliği, ideolojik temellerini yeniden yorumlayarak teorik altyapısını yeniden oluşturmuş, *Perestroyka*¹⁹ dönemindeyse tüm ihtişamıyla yeniden ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya'da hâkim olan en önemli iki akımdan biri olan Slavofil akım, 1960'lı yıllardan başlayarak reforma uğramış ve bugünkü şeklini almıştır.

Bu bağlamda çalışmanın amacı Bolşevik Devrimi'nden *Perestroyka* dönemine kadar olan dönemde Rus milliyetçiliğini ayrıntılı ve objektif bir şekilde incelemek ve bu suretle Türkiye'de milliyetçilik ve özelinde Rusya ve Rus milliyetçiliği alanında yapılmış çalışmalara katkıda bulunmaktır. Bu çalışmadaki diğer amaç ise Rus milliyetçiliğinin yaşadığı değişim ve dönüşümleri anlatırken bu

¹⁹ Kelime anlamı “Yeniden Yapılanma” olan *Perestroyka*, SSCB'de 1980'li yıllardan itibaren gerçekleştirilen ekonomik ve siyasi sistemi yeniden yapılandırma ve reform hareketlerine verilen addir. 1985 yılında iktidara gelen Gorbaçov ve bir kısım parti ileri gelenleri, geniş ölçekte kamusal hayattan çekilme, alkolizm ve uyuşturucu bağımlılığı, suç oranının artması, ‘çalışana saygının azalması’, kötümserlik ve şüpheciliğin geniş ölçekte toplumu sardığını kabul etmişti. Bu kelimeyle, Gorbaçov Sovyetler Birliği'nin “ruhsal krizle” (*duhovnyy kriz*) ve aynı zamanda ekonomik krizle karşı karşıya olduğunu kabul etmiş, yapısal ve ruhsal bir yeniden yapılanmaya yani *perestroykaya* ihtiyaç olduğunu belirterek bu konudaki politikalarını uygulamaya başlamıştı. Nicholas Riasanovsky ve Mark Steinberg, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan Günümüze**, çev. Figen Dereli, İstanbul, İnkılâp Yayınevi, 2011, s. 648.

ideolojinin Rus toplumsal ve siyasal hayatındaki yerini ve önemini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktır.

Tez çalışması “Giriş” ve “Sonuç” dışında iki bölümden oluşmaktadır. Tezin ilk bölümünde, Bolşevik Devrimi arifesinde Rus milliyetçiliğinin toplumsal ve siyasal arenadaki durumuna değinildikten sonra, Bolşevik Devrimi’nin ardınca Rus toplumunda yaşanan bunalım ve resmi ideolojiyle ters düşen milliyetçilerin yaşadıkları çıkmazlar, Bolşevik rejimin sosyalist devlet oluşturma çabaları ve bu bağlamda hem Rus toplumun hem de SSCB’yi oluşturan diğer ulusların sosyal ve kültürel hayatlarındaki değişimler ayrıntılı bir şekilde anlatılacaktır. Bununla birlikte Rusya’nın Ortodoks dinsel kimlik, Bizans sonrası Moskova’nın Üçüncü Roma olduğuna ilişkin inanç, ne tam Avrupa ne de Asya ile örtüşen bu coğrafya bağlamında “özgün” bir kimlik ve farklı bir uygarlık yarattığı biçimindeki düşüncelerin SSCB dönemine de yansıdığına değinilecektir. Rusya bu tarihsel, kültürel ve coğrafi kavşakta “öteki”lerden farklı ve “özel”di; ve tarihsel bir “misyon” taşıyordu. Farklı, yalnız ve ötekilerle kuşatılmışlık düşüncesinin SSCB döneminde ve özellikle Bolşevik Devrimi’nden II. Dünya Savaşı’na kadarki dönemde Rus halkının ve Bolşeviklerin dünyayı algılama biçimini etkilediği ileri sürülmektedir. Ayrıca II. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte Bolşeviklerin resmi komünist ideolojiyi bir tarafa bırakarak Rus milliyetçiliğini körüklemesi ve milliyetçiliğin savaşın kazanılmasındaki rolüne de ayrıntılı bir şekilde değinilecektir. İdeolojik ve pratik düzeyde “kapitalizm ve emperyalizm”le mücadele ve bu mücadelede SSCB’nin öncü rolü Rus halkının “tarihsel misyon” kültürüyle örtüşmüştür.

İkinci bölümde ise Stalin’in ölümünden sonra milliyetçiliğin yeniden arka plana atılarak komünist ideolojiye öncelik tanınmasının nedenleri, komünist toplum

inşası için yürütülen kültürel faaliyetler ve bu çerçevede SSCB’yi oluşturan ulusların kültürel farklılıklarının “Sovyet Kültürü” potasında eritmeye çalışılması anlatılacaktır. SSCB’nin devam eden çokuluslu yapısı içerisinde Rusluk, ülkenin bütünlüğünü tehdit edecek kapalı/dışlayıcı bir etnik anlamda tanımlanmamış, aksine “enternasyonal” bir üst kimlik olarak varlığını sürdürmesi amaçlanmıştır. Dolayısıyla bu dönemde doğrudan etnisiteye dayanan Rus kimliği bastırılmaya çalışılırken, dile ve kültüre dayanan kapsayıcı/enternasyonal bir kimlik ayrılıkçı milliyetçilikleri tahrik etmemenin ve ortak bir üst kültür yaratmanın aracı olarak kabul görmüş ve bu yönde projeler üretilerek uygulanmaya çalışılmıştır. Bu bölümde ayrıca SSCB döneminde Rus kimliğinin nasıl bir ideolojik ve emperyal kıskacıta kaldığı gösterilmekte, Rus milliyetçiliğinin devlet merkezli çizgiden ayrılarak bağımsız bir çizgi edinmesi, milliyetçi entelektüellerce Sovyetler Birliği yerine sadece Rusya ve Rusların mukadderatıyla ilgilenilmesi, Rus milliyetçiliğinin kapsayıcı değil de ayrılıkçı/dışlayıcı bir görünüme kavuşmasının nedenleri anlatılacaktır. Dolayısıyla kimlik/milliyetçilik tartışmalarının SSCB döneminde Rus devletinden bağımsız bir süreç olmadığı vurgulanarak ve farklılaşan milliyetçilik anlayışının, Rusya’nın iç yapılanmasına ilişkin yeni planlar öngörmekle kalmayıp, Rusya’nın dünyaya bakış ve onu algılayış biçimini de etkilediği öne sürülmektedir. Başka bir ifadeyle ulus, milliyetçilik ve ulusal kimliğin hem “belirlenen” bir içerik taşıdığını hem de “belirleyici” bir güç içerdiğini açıklanmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın Sonuç bölümünde iki bölümde ele alınan husus ve unsurlarından hareketle konuyla ilgili genel ve karşılaştırmalı değerlendirmelere yer verilmiştir.

Birinci Bölüm: LENİN VE STALİN DÖNEMİ RUS MİLLİYETÇİLİĞİ

I) Bolşevik Devrimi ve Rus Milliyetçiliği

A) Devrim Arifesinde Rus Milliyetçiliği

Rusya’da ilk bağımsız milli ideoloji olarak kabul edilen Slavcılık düşüncesi Rus halkının milli bilincini ve özgünlüğünü kavramada ilk aşama olarak ortaya çıkmıştır. Bu düşünce milli bilincin oluşmasında kilit rol oynasa da Rus halkında milli özgünlüğün Slavcılıktan daha önce ortaya çıktığı da iddia edilmektedir.²⁰ Slavcılık düşüncesi, Slav halkları arasında ortak topluluk birliği, kültür ve kader paylaşımı üzerine kurulmuş olup tarih boyunca değişimlere uğrayan ideolojinin, kural dışı olguların, mitolojinin, yöresel ve tarihsel özgünlüğün öğelerinden ortaya çıkan ve toplumsal bilinci oluşturan bir karışımdır. Bu temanın kaynaklarına baktığımızda ise, ilk olarak dil ve kavim yakınlığı kendini göstermektedir.²¹

XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Slav dünyası, Doğu ve Batı arasında keskin bir ayrım noktasına gelmeye başladı. Polonlar, Çekler ve Sırlar Roma Katolikliğini ve Latin alfabesini benimseyerek Batı medeniyetinin bir parçası haline geldiler. Doğu Kilisesi (Bizans Kilisesi) şemsiyesi altında bir araya gelen diğer Slav toplulukları ise, Doğu Kilisesi’ne özgü Yunan alfabesini benimseyerek Bizans dünyasının düşünce şekillerini, halk yaşamını ve törensel (*ritualistic*) geleneklerini tercih ettiler.²² Ancak XIV. yüzyıldan itibaren Bizans Kilisesi’nin aynı olan ibadet usullerinin uygulanmasına rağmen bağlar gevşiyor: Din bir Rus dini oluyor ve Slav

²⁰ G. V. Jigunova, “Natsionalnoe samosoznanie russkogo naroda v filosofii slavyanofilstva”, **Vestnik MGTU**, Tom. 9, No. 1, 2006, s. 53.

²¹ Emine İnanır, “Rus Yazınında ‘Slavcılık’ Düşüncesi”, **Litera**, Sayı. 16, İstanbul, 2004, s. 121.

²² Salo Wittmayer Baron, **Modern Milliyetçilik ve Din**, çev. Mehmet Özay, İstanbul, Açılım Kitap, 2007, s. 201.

dili, Rusya'yı Bizans'tan tıpkı antik medeniyetten ayırır gibi ayırıyordu. Milli kilise Rus hayatı üzerinde derin bir baskı kuruyordu. Moskova hakiki imanın beşiği gibi telakki edilmeye ve bu görevi ona veren bir anlayış içinde gelişmeye başlıyordu.²³ Bu baskının yanı sıra Rus Kilisesi, daha sonra bir araya gelerek Rus milletini oluşturacak çeşitli etnik grupların birliğinin geliştirilmesinde pek çok açıdan aracı rolü oynamıştı.²⁴

XVI. yüzyılsa Rusların yalnızlığının yüzyılıdır. Ancak Ortaçağ Rusya'sında bu yalnızlık, umutsuzluğa iten bir duygu değildir. Erken ve Ortaçağ Rusya'sı kültürü, izole edilmiş bir kültür olmadığından, Rus aydınları yalnızlığı sorun haline getirmeden, var olan kaynaklardan yararlandı.²⁵ XVI. yüzyıl sonuna kadar Rus halkının kolektif bilinci üç kavram üzerine oturmuştu: Rus toprakları, Rus prensleri ve Ortodoks Hıristiyanlığı. Bu kavramlardan biri olan Ortodoksluk, en önemlisiydi ve diğer ikisini etkilemekteydi.²⁶ Otoritesi Litvanya'ya kadar uzanan Moskova piskoposluğunun üstünlüğü, Korkunç İvan'ın çarlığı döneminde birliğin sağlanması için altyapıyı hazırladı.²⁷ Moskova siyasal başkent olmadan önce Rus dini yapısının başkenti haline gelmişti.²⁸

²³ Hans Kohn, **Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği**, çev. Agah Oktay Güner, İstanbul, Kervan Yayınları, 1983, s. 118.

²⁴ Baron, **op. cit.**, s. 202.

²⁵ İnanır, **op. cit.**, s. 121.

²⁶ Geoffrey Hosking, **Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla**, çev. Kezban Acar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 189.

²⁷ Metropolit Makari, İvan Vasileviç, yani bilinen adıyla Korkunç İvan'ı (1530-1584), 1547'de "Büyük Knez İvan Vasileviç'e, tacı Tanrı tarafından verilen Çar ve tüm Büyük Rusya'nın egemeni (*samoderjets*) unvanıyla taç giydiriyor ve takdis ediyorum" ifadeleriyle Çar ilan ediyordu. Metropolit Makari'nin İvan'ın hem kişiliği hem de ülkeyi yönetmesinde önemli etkisi olmuştur. İvan orduyla şehri terk ettiği zaman, yapılacak işler Metropolit Makari'nin odasında görülüyor, bazen dış politika konularında konuştuğu da oluyordu. Makari, Boyar Konseyi mensuplarının da hazır bulunduğu birleşik kilise ve ülke meclisleri toplantılarını organize etti ve Eylül 1548'den Şubat 1549'a kadar, İvan'ın katılmadığı birçok kilise kurulunu toplantıya çağırıldı. Kurulun esas görevlerinden biri dünyevi ve dini otuz dokuz Rus azizinin kilise tarafından tanınması sürecinde ilerleme kaydedilmeydi. Bu, Makari'nin amacı olan Rusya'nın ruhsal huzurunda etkin olan azizlerin "millileştirilmesi" demektir. Makari bununla en önemli azizleri yeni ve birleşik tek bir çarlık içine toplamayı, Moskova çatısı

Slavcılık düşüncesi *Sarmatizm* ve *İllirizm* olmak üzere iki efsanevi kültürel katman ile bütünleşmektedir. *Sarmatizm* ilkeleri, Rönesans döneminde Reç Pospolita’da (Lehistan-Polonya) söz sahibi olan *Slyahitiçler*’in (toprak ağalarının) ideolojisi olarak ortaya çıkmış ve bu görüşe göre başta Lehler olmak üzere, tüm Slavlar *Sarmat* halkı soyundan gelmekte olup mitolojik *Sarmat* ilkelerine sahip çıkmalıydılar. Yine bu görüşe göre Slavlar, *Sarmat*lara yakışır biçimde eğitim almalı, dünyadaki gelişmelerden geri kalmamalı, toprağına bağlı şövalye ruhlu askerler olmalıdır.²⁹ Slavcılık düşüncesinin ikinci seçeneğı olan *İllirizm*’in Rusya’da yayılması Hırvat asıllı din adamı Yuri Krijaniç’in (1618-1683) çabalarıyla olmuştur. 1659 yılında Moskova Çarı Aleksey Michayloviç’in hizmetine giren Krijaniç “Rusya’nın Siyaseti”ne dair bir eser kaleme aldı. Machiavelci esaslara dayandırılan bu eserde Rus Çarlarının devlet idaresinde, bilhassa hangi prensiplere riayet etmeleri gerektiğı üzerinde durulmuştu. Slav kavimlerinin altısından,³⁰ ancak Ruslar bağımsız bir devlet halinde yaşamakta olup, kalanları ise yabancıların boyunduruğı altındaydılar; Moskova Çarı bağımsız bir devletin yegâne hükümdarı olması nedeniyle, terk edilmiş Slav kavimlerini korumak ve bunları birleştirmek vazifesi karşısındaydı ve bütün bu Slav milletleri nazarlarını Çar’a çevirmiş durumdaydılar.³¹

Fakat I. Petro döneminde, *Sarmatizm* ve *İllirizm* güncelliğini yitirmiş, tutucu bir ideolojiye dönüşmüştür. Daha delikanlılık çağına bile ulaşmadığı bir yaşta (1689) tahta çıkan I. Petro, eski Rusya yaşamında geniş çaplı bir reform seferberliğini başlattı (1698). Bu tarihten sonra, gerekli olabilecek tüm endüstriyel, yönetsel ve

altında bir araya getirmeyi arzuluyordu. Izabel de Madariaga, **Korkunç İvan: Rusya’nın İlk Çarı**, çev. Emin Tanrıyar, İstanbul, Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 61, 93 ve 96.

²⁸ Baron, **op. cit.**, s.205

²⁹ İnanır, **op. cit.**, s. 125.

³⁰ Ruslar, Lehliler, Çekler, Bulgarlar, Sırp ve Hırvatlar

³¹ Akdes Nimet Kurat, “Panslavizm”, **A. Ü. Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. XII, Sayı.2-4, Ankara, (Haziran-Aralık 1953), s. 247-248.

entelektüel becerilerle desteklenmiş, dünyanın herhangi bir ülkesindeki kadar iyi bir ordu ve donanma kurma yolundaki çılgınca ve bazen düzensiz çabalarını kesintisiz sürdürdü.³² Bununla birlikte I. Petro Rusları Avrupalılaştırmak için yalnız okullar ve yeni müesseseler kurmakla kalmadı, aynı zamanda Rus halkının yüksek tabakasına Avrupalı yaşamayı da öğretmeye çalıştı. Milli Rus elbiselerini atarak Avrupalılar gibi giyinmek, sakalı tıraş ettirmek bu sahada ilk adımlardı.³³ Geçmiş bırakmak her ne kadar kolay olmasa da I. Petro döneminde Rusya, Hıristiyan gerçeğe yalnızca Rusya'nın sahip olduğu yolundaki Ortodoks savın çevresinde ve bir mutlak hükümdara boyun eğme temeli üzerine kurulmuş olan kendisine özgü yaşam biçimini reddetmek zorunda kaldı.³⁴

Napolyon savaşları zamanında Rus ordularının Batı Avrupa'da kalmaları ve Rus aydınlardan birçoğunun Avrupa medeniyetiyle temas etmeleri, Rus düşünce hareketlerinin uyanmasında önemli rol oynamıştır.³⁵ Napolyon'un Rusya'yı istilası, Rusların bütün kuvvetlerini, maddi ve manevi kaynaklarını toplamalarına ve savaşın bir "vatan savaşı" mahiyeti almasına sebep oldu. Savaş Rus halkının vatanseverlik hislerini kamçılıyarak, tüm halkın yabancı istilacılara karşı ayaklanması halk heyecanını büsbütün arttırdı. 1812'nin destansı niteliği, Rus tarih bilincinde bugüne değin önemli bir yer ede gelmiştir. Rus toprakları üzerinde cereyan ettiğinden bu savaşa yurtseverlik, anavatan savaşı (*Otechestvennaya voyna*) da denmektedir.³⁶ Bunun yanı sıra savaşa katılan subaylar, diğer ülkelerin politik yaşamını gözlemleme şansı da elde ettiler ve gördükleri popüler vatanseverlik duyguları, temsili kurumlar

³² William H. McNeill, **Dünya Tarihi**, çev. Alaeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi, 2006, s. 528.

³³ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s. 269.

³⁴ McNeill, **op. cit.**, s. 527.

³⁵ Kurat, **Rusya Tarihi**, s. 332.

³⁶ Robin Milner ve Nikolay Dejevskiy, **Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi: Rusya ve Sovyetler Birliği Tarihi**, çev. Metin Çulhaoğlu, C. VIII, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993, s. 116.

ve hukukun üstünlüğü gibi Rusya'nın yoksun olduğu ayrıcalıklardan etkilendiler. Savaş ve Batı tecrübesi hem milliyetçiliği güçlendirdi hem de onun gelişebileceği, serflikten kurtulmuş ve seçilmiş temsilciler aracılığıyla kendilerini yöneten kanunların yapımına katkıda bulunabilecek bir vatandaşlar ulusu şeklinde yeni ve daha geniş bir çerçeveye sundu.³⁷ Ancak hem Rus milliyetçiliğinin ortaya çıkışında hem de gelişiminde Alman fikriyatının önemi büyüktür. Özellikle Schelling ve Hegel felsefesi, Rus aydınlar arasında ilgiyle karşılandı. Bu iki Alman filozofun eserleri Rusya'da geniş bir okuyucu kitlesi buldu ve tüm bunların neticesi olarak birbirine zıt iki akım doğmuş oldu: Slavofiller (Slavcılar) ve Batıcılar (*Zapadniki*). Rus milli bilinci bir bakıma Batıcılar ve Slavofiller arasındaki çekişmeden ortaya çıkmıştır.³⁸ Hem Slavofiller hem de Batıcılar, yanı başlarındaki hâkim ve görünüşe bakılırsa üstün bir uygarlığa duydukları öfkeyle doluydular ve her ikisi de Rusya için büyük bir gelecek tahmininde bulundular. Batıcı grubun kararsız bir üyesi Aleksandr Herzen'in, Slavofilleri "düşmanlarımızın arkadaşları" olarak çağırmasının nedeni hiç kuşkusuz buydu.³⁹

Slavofil görüş, her milletin kendisine has bir varlığı olduğunu ve bunun esasında "halkın ruhu" denen bir ide bulunduğunu kabul ediyordu. Her milletin tarihi ve hayatı bu "halk ruhu" ile doludur. Bir milletin tarihini bilmek ve hayatını tanımak, ancak o "milletin ruhunun" ne gibi manevi değerler taşıdığını bilmekle mümkündür. Rus milletinin özelliğiye, Slavofillere göre Rus Ortodoksluğunun, Rus devlet teşkilatı ve sosyal bünyesinin kendine has değerler içermesindedir.⁴⁰ Ortodoksluğa sınıksız bağlı olan Slavofillere göre ancak "temizlenmiş" bir Rusya Slavcılığın

³⁷ Hosking, **op. cit.**, 359.

³⁸ Jigunova, **op. cit.**, s. 55.

³⁹ Hosking, **op. cit.**, s. 382.

⁴⁰ Kurat, **Rusya Tarihi**, s. 333.

kurtarıcısı olabilirdi. Batı'nın ferdiyetçiliğine karşı, aile ve köy komünü, Slavcıların ana ünitelerini teşkil eder. "Topluluk" ve "işbirliği", Slav ideallerini temsil eden iki kavramdı. Batılılaşmayı değil Slavlaşmayı savunmuşlar ve bundan dolayı da I. Petro'yu eleştirmişlerdir.⁴¹

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkan Panslavizm⁴² akımı da zamanla Rus şair Homyakov'un ifadeleriyle Slavofil bir yapıya kavuşmuştur. Bu anlayışa göre; Batı Avrupa'nın sükûnetli tavrı aldatıcı bir sessizlik olup, bu durumdan insanlığı kurtuluşa erdirecek olan yegâne devlet Rusya'dır. Homyakov'un ortaya attığı bu görüşler çağdaşı olan filozof, gazeteci ve edebiyat eleştirmeni İvan Kireevskiy (1806-1856) tarafından ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve zamanla bir ideoloji haline getirilmiştir. Kireevskiy Batıcılığın Rusya için sakıncalı bir cereyan olduğunu iddia etmiştir. Çünkü "Avrupa artık çürümeğe başlamıştır, buna karşılık Rus kültürü henüz tazedir ve er ya da geç inkişaf edecektir."⁴³ Kireevskiy de Rus kültürünün ve Batı kültürünün birbirinden farklı olduğunu ve Batı'nın Rusya için bir model oluşturamayacağını ileri sürdü. "Avrupa Kültürünün Karakteri ve Rus Kültürü ile İlişkisi" (1852) başlıklı makalesinde Kireevskiy, Ortodoksluğu, iç huzuru ve komün ruhu ile Rus kültürünün Batı kültüründen üstün olduğunu ileri sürdü. "Maddi zenginliği, keşifleri ve eğitimdeki ilerlemesine rağmen, batı kültürünün içten içe

⁴¹ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2010, s. 696.

⁴² Panslavizm hareketi başlangıçta, siyasal nitelikte ortaya çıkmış olmayıp, özellikle Rusya dışındaki Slavlar arasında bir dil birliği ve kültür hareketi olarak belirmiştir. İlk olarak 1848 Mayısında Prag'da bir Slav kongresi toplanmıştı. Bunun ardınca İkinci Panslav Kongre 1867 yılında Avusturya-Macaristan ve Osmanlı egemenliğinde bulunan Slav halklarının temsilcilerinin katılımıyla Moskova'da düzenlenmiş, bu kongrede de ana gündem maddesi, Slav halklarının kaderi olmuştur. Çar yönetimi her ne kadar bu kongreye ihtiyatla yanaşmış ve resmi olarak desteklememişse de, katılımcılar Rusya'yı sadece bir Rus devleti değil, aynı zamanda Slav halklarının kaderlerini elinde bulundurduğu bir Slav devleti olarak telakki edilmiştir. İ.V. Churkina, "Predistoriya poezdki slavyan na Vserossiyskuyu etnograficheskuyu vıstavku v Moskve 1967", (ed.) M.Yu. Dostal, **Slavyanskie Forum i Problema Slavyanovedeniya**, Moskova, SGU, 2008, s. 13.

⁴³ Galip Çağ, "Panslavizm'in Fikri Temelleri ve Slav Birliği Çabaları", **SAÜ Fen Edebiyat Dergisi**, Vol. 10, Sayı. 1, 2008, s. 209.

çürüyen bir elma gibi olduğunu çünkü soyut akla duyduğu sonsuz güvenden dolayı, saf Hıristiyanlığın temel ilkelerine yabancılaştığını” belirtti.⁴⁴ Kireevskiy’e göre Rusya ile Batı arasındaki diğer farklılıklar şunlardı: Batı’da hukukun temeli mantık, Rusya’da ise inanç ve gelenektir. Batı’da birey, Rusya’da ise aile ve sosyal bağlar önemliydi. Ayrıca, Batı’da lüks, Rusya’da ise sadelik önemliydi. Batı’da toplumun her kesiminde bölünmüşlük, Rusya’da ise birlik vardı. Batı’da rasyonalizm Rusya’da ise erdem önemliydi. Dolayısıyla Kireevskiy’e göre Rusya’yı Batı’dan ayıran bütün bu özelliklerin kaynağıysa Rus Ortodoksluğu idi.⁴⁵

Slavofil düşünceyle Panslavizm arasındaki en önemli süreklilik, yürütülen Batı karşıtlığıdır. Öyle ki, Rusya’nın, çökmüş Batı’nın yıkıcı etkilerine ve özellikle de liberalizmi ile soyut hümanizmine karşı korunması gerektiği yönündeki görüşler, Panslavizm içinde önemli bir yer tutmaktaydı. Rus Panslavizm’inin ilk ve belki de en sistemli açıklamasını yapmış kişi olan Nikolay Danilevskiy (1822–1885), Slav fikrini sağlam temellere oturtmuş ve bir anlamda onu romantik Slavofilizmin “mistik” iyimserliğinden kurtarmaya çalışmıştır. Ona göre, Avrupa ya da Roma-Cermen medeniyeti bir gerileme dönemine girmiştir ve çok şükür ki, Slavlar Avrupa’ya ait değildir. Rusların kaderi, kendi hegemonyaları altında, önceki tüm medeniyetlerden daha güçlü, çok yönlü ve tamamıyla yeni bir medeniyet yaratmaktır. Rus halkı, öteki Slavlar gibi, içinde Avrupa’nın Cermen-Romalı uygarlığıyla hiçbir ilişkisi olmayan yeni bir uygarlık türünün tohumunu taşımaktadır.⁴⁶ Danilevskiy’in “Avrupa Rusya’ya neden düşmandır?” başlığı ile başlayan “Rusya ve Avrupa” adlı eserinin asıl teması, Slav ve Rus kültürünün kaynaklarının Avrupa’dan farklılığının ispat

⁴⁴ Kezban Acar, **Ortaçağ’dan Sovyet Devrimi’ne Rusya**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 238.

⁴⁵ **Ibid.**, s. 239.

⁴⁶ Sezgin Kaya ve Ömer Göksel İşyar, “Rus Yayılmacılığı ve Slavofil Düşüncenin Tarihsel Gelişimi”, **OAKA**, C. IV, Sayı. 8, 2009, s. 39-40.

edilmesiydi. Danilevskiy, doğal bilimlerle de bağlantılandırarak insan topluluklarının aynı tarihi gelişime ve zaman anlayışına sahip olamayacaklarını vurgulamakta, her topluluğun kendi tarih ve kültür çizgisi olduğunu ileri sürmekteydi.⁴⁷

Slavcılık, Orta ve Doğu Avrupa Slavlarından sonra Rusların elinde Panslavist karakterini pekiştirdi. Bu etkiye rağmen XIX. yüzyılın ilk yarısında Rusya, henüz Panortodoksizmin etkisinden tam olarak sıyrılamıyor, kendisinin bütün Balkan Hıristiyanlarını desteklemesini moral bir mecburiyet olarak görüyor, bu pozisyonunun esasını din ve milliyet duygularını birleştirerek sağlamaya çalışıyordu.⁴⁸ Panslavizm hareketiyle Rusya; Bulgarları, Çekleri, Slovakları, Polonyalıları ve güney Slavlarını Osmanlı ve Avusturya yönetiminden bağımsızlaştırmayı, özgürleştirmeyi amaçlarken aslında yapmak istediği Avrupa'daki Rus etkisini yaymak ve güçlendirmektir. Fakat 1870'lere gelindiğinde Panslavizm'in gelişmesine paralel olarak üç ciddi engelle karşı karşıya kalındı. Bu engellerden birincisi, bazı Panslavistlerin "Ruslaştırma" fikrine ağırlık vermesi olmuştur. İkincisi, Ortodoksluğu temel unsur kabul etmesiydi. Rusya dışında yaşayan Slavların hemen yarısı Avusturya-Macaristan sınırları içerisindeydi ve bunların büyük çoğunluğu Katolik olup yüzyıllardan beri Batı kültürü içinde yaşamışlardı. Üçüncü engelse, Rusya'nın Rus kültürünü egemen kılma çabası olmuştur. Pek çok Batılı Slav, Rus kültürünün bu üstünlük çabasını tepki ile karşılamıştır.⁴⁹ Bu sorun ve engellere rağmen sivil toplum ve özellikle medya'nın Panslavizm'in gelişmesine katkısını göz ardı edemeyiz. Medya uygulanan sansürü delmenin yollarını ararken Balkan Krizi (1875-1878) patlak verdi. Resmi ideolojiye hafif karşı çıkan fakat yetkililerin kendi

⁴⁷ Vügar İmanov, **Avrasyacılık: Rusya'nın Kimlik Arayışı**, İstanbul, Küre Yayınları, 2008, s. 41.

⁴⁸ Süleyman Kocabaş, **Avrupa Türkiye'sinin Kaybı ve Balkanlarda Panslavizm**, İstanbul, Vatan Yayınları, 1986, s. 54.

⁴⁹ Armaoğlu, **op. cit.**, s. 699-700.

ilkelerine açıkça karşı çıkmayan ve onların gülünç duruma düşmeden açıkça itiraz edemeyecekleri görüşlere yer vermek daha az riskliydi. Hanedanlığa dayalı olmayan bir tür Rus milliyetçiliğini benimsemek, özellikle savaşlar ve uluslararası diplomatik krizler döneminde ilgi gören bir araçtı. Balkan krizi boyunca resmi çevreler Osmanlı İmparatorluğu'nun kabul edebileceği bir düzenlemeden yanayken, birçok gazete "Slav Kardeşleri ve Ortodoksları" savunan bir tavır takındı.⁵⁰ 1879'da bir Rus yetkilisi, Avusturya Büyükelçisi'ne durumu şöyle açıklıyordu:

"Buradakiler milliyetçi basından açıkça korkuyor... Milliyetçilik bayrağı onları koruyor ve güçlü bir desteği garanti ediyor. Milliyetçi eğilimler bu kadar belirgin bir şekilde öne çıktığından ve (Türkiye'ye karşı) savaşa girme sorununda, özellikle bütün diğer önerilere karşın başarılı olduğundan beri, kendilerine 'milliyetçi' denilen taraf, bütün orduyu kucaklaması sebebiyle gerçek güç halini aldı."⁵¹

Böylece, yüzyılın sonunda, gazetelerin ve dergilerin forum olarak görev yapmasının bir sonucu olarak imparatorluğun etnik ve sosyal politikalarındaki sorunlar hakkında bilgi ve fikirler için ne tam olarak hükümete ne de radikallere dayanan belli bir "kamuoyu" biçimlenmeye başladı. Bu kamuoyu Rusya'yı, Ortodoksluk ya da sosyalizmden esinlenerek sosyal problemlere bireysel çözümlerden ziyade kolektif ve işbirliği gerektiren çözümler arama eğilimi içinde olan, çok farklı halkları barış içinde yönetme kapasitesine sahip, kendine özgü ve değerli bir varlık olarak algılandı.⁵² Devlet düzeyindeyse, Panslavizm'in karşılaştığı yukarıda belirtilen engeller II. Aleksandr'ın hükümranlılığı süresince (1855-1881) devam etmiş ve bu engeller aşılamayınca, artık din, dil ve Rusya'nın uygarlık

⁵⁰ Hosking, **op. cit.**, s. 410.

⁵¹ Henry Kissinger, **Diplomasi**, çev. İbrahim Kurt, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 156.

⁵² Hosking, **op. cit.**, s. 410-411.

misyonu gibi kavramlar bir kenara bırakılarak askeri gücü ön plana çıkarmıştır. Bu bir bakıma, Panslavizm'in, Pan-Rusyanizme dönülmesinin son aşamasıdır.⁵³

Rusya'da Panslavizm'in siyasal bir nitelik kazanmasında, Rus devlet adamları ve toplumunca benimsenmesinde ayrı bir yere sahip olan tarihçi ve gazeteci M.P. Pogodin'in 1830'lu yıllar boyunca Rusya'nın liderliğinde, içerisinde Yunanistan, Macaristan ve Tuna Prenslükleri de olan, bütün Slav halkların bir federasyon çatısı altında birleşmesini savunduğu görüşü,⁵⁴ XIX. yüzyılın sonlarına doğru yerini Panslavizm'den bağımsız Rus milliyetçiliğine bıraktı. Bu dönemde kendisini kabul ettirmiş olan anayasal rejim de milliyetçiliğin uyanması doğrultusunda etkide bulunuyordu. Seçim kampanyası ve siyasi gruplarıyla Duma, ulusların canlanması için yeni olanaklar ve onların seferber olması için, yeni, gelişmiş bir arena sundu. Yukarıdan gelen milliyetçilik dalgası, özgürlük sevgilerinden dolayı kenar bölgelerden kaçmak isteyen iktidar sahiplerinin yaptığı bir dizi baskılar, bazen vahşi bir şovenizme dayanan tabandan bir milliyetçi karşı dalgaya sebep oldu.⁵⁵

Rus milliyetçiliğinin ideologu olarak bilinen ve aynı zamanda Tüm-Rusya Milli Birliği'nin (*Vserossiyskiy Natsionalny Soyuz- VNS*) de ideologu olarak görev alan Mihail Osipovich Menshikov'un yazılarının büyük çoğunluğunda Yahudi karşıtlığına rastlamak mümkündür. Bu dönemde artık Rus milliyetçiliğinin ırkçılığa dönüşmesi veya ırk ayrımının milliyetçiliğin ön koşulu haline geldiğini, dönemin düşünürlerinin eserlerini inceleyince rahatlıkla söyleyebiliriz. Tüm XVIII ve XIX. yüzyıllar boyunca hem Batıcılarda hem de Slavofillerde görülen Rusya'nın geri kalmışlığı fikri 1900'lerin başında pek önemsenmeyen konu haline geliyor. Artık

⁵³ Armaoğlu, **op. cit.**, s. 700.

⁵⁴ Mithat Aydın, "19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya", **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı. 15, 2004, s. 115.

⁵⁵ Josef Stalin, **Eserler**, çev. İsmail Yarkin, C. II, İstanbul, İnter Yayınları, 1989, s. 253-254.

“Büyük Rusya”, “Yüce Rus Milleti” var karşımızda. Ve tabii ki de Rusya’yı mahvetmek isteyen yabancılar. Varşova Üniversitesi’nin de rektörlüğünü yapmış olan ünlü Rus düşünür Pavel Kovalevskiy’in (1850-1931) düşüncelerinde bunlar açıkça görülüyor: “Rus milliyetçileri yamyamdır!” böyle diyor Rusya’yı sevmeyen ve onun kötülüğünü isteyen yabancılar. Rus milliyetçileri, kendi vatanını ve milletini gerçekten seven, onun geçmişine saygı duyan ve ona gelecekte şan ve şöhret arzulayanlardır. Böyle Ruslar asırlardır vardı ve var olacaklarda. Sadece vatan için tüm hayatlarını feda edenler kendilerini Rus olarak ve Büyük Rusya’nın evladı olarak tanımlama hakkına sahiptirler.”⁵⁶

Rus devleti kimindir? Sorusunu Kovalevskiy gibi Ruslarıdır diye yanıtlıyor Menshikov. Ancak Kovalevskiy’den farklı olarak onun ABD örneğine karşı çıkıyor:

“Rusya, Rusya’da yaşayan herkesin değil, sadece Ruslarıdır. Çünkü devletin adı Rusya’dır. Rusya’da altmışa yakın kabile (topluluk, millet, halk) mevcuttur ama bu devletin siyasi ve hukuki adı Rus-Polon-Tatar-Yahudi devleti değil, Rusya’dır. Bu yüzden o (Rusya), tam ve bölünmez olarak Ruslara aittir. Peki ya Rus olmayanlar ne olacak? Onlar Ruslar gibi bu devletin en eski sakinleri değildirler ve olmamalıdır da! Saçma liberal zihniyetle onlara da bizimle eşit haklar tanıdı da ne oldu? İlk parlamentonun oluşturulmasında onlar Rusya’ya açıkça düşmanlık besleyenleri parlamentoya (Duma’ya) gönderdiler.”⁵⁷

Menshikov, milliyetçi söylemin iki geleneksel çizgisine (*Narodnicheskiy-halkçı ve Gosudarstvenny-devletçi*) Uvarov’un *narodnostunun* önemini vurgulayarak üçüncü bir söylem ekledi: biyolojik bağ.⁵⁸ Kanunlar önünde Ruslarla Rus olmayanlar arasında eşitlikten bahsetmenin oldukça gülünç olduğunu savunan Menshikov şöyle diyordu:

⁵⁶ Pavel Kovalevskiy, **Russkiy Natsionalizm i Natsionalnaya Vospitanie**, Petersburg, Basseynaya, 1912, s. 7.

⁵⁷ Mihail O. Menshikov, **Pisma k Russkoy Natsii**, Moskova, İzdatelstvo Moskva, 2005, s. 46-47.

⁵⁸ Tatyana Solovey ve Valeriy Solovey, **Nesostoyavshayasya Revolyutsiya: İstoricheskie Smisli Russkogo Natsionalizma**, Moskova, İzdatelstvo Feoriya, 2009, s. 101.

“Rus olmayanların da bu devlete vergi ödedikleri için bizimle aynı haklara sahip olmaları gerektiğini söylüyorlar. Bu tamamen yanlıştır. Onların bu devlete katkısı Ruslar kadar değil. Örneğin bizim Polonyalı kardeşlerimiz. Onlar Rusya’ya 100 yıldır bağlılar ve demek ki, onların Rusya’ya katkısı 100 yıllıktır. Biz Ruslar 900 yıl boyunca bu devleti inşa ettik. Polonlar ise 900 yıl boyunca güçleri elverdikçe bu devleti yıkmaya çalıştılar. Devlet, ruhu ve vücudu ile o bölgeye ait olanlara aittir.”⁵⁹

Polonyalıların da Slav olduklarını dikkate aldığımızda XIX. yüzyılın milliyetçileri olarak adlandırdığımız Slavofillerin “Slav kardeşliği”, “Slav birliği” gibi hayalleri XX. yüzyıl başlarında yerini artık kendinden emin bir Rus milliyetçiliğine bıraktığını görüyoruz. VNS’nin ideologlarına göre Avrupa’nın toplumsal gelişimini sağlayan sadece ve sadece milliyetçilikti.⁶⁰ Rus toplumunun da Batı’nın izlediği yolu takip ederek gelişeceğini savunan Batıcıların aksine milliyetçiler Rusya’nın kendine özgü (milliyetçi) bir yol bulması ve bu yolu takip etmesi gerektiğini savunuyorlar.⁶¹ Bununla birlikte, VNS’nin ideologlarına göre Rus milliyetçiliğinin Avrupa milliyetçiliğinden temel farkı, ulusal bilincin gelişmesindeki hükümetin rolüdür. Rusya’da milliyetçilik Avrupa’daki gibi aşağıdan yukarı değil, yukarıdan aşağı, yani devletin teşvikiyle gelişti.⁶² Sonuç olarak Bolşevik Devrimi arifesinde Rus milliyetçiliği kendi teorik ve ideolojik yapılanması ile imparatorluğun temellerine meydan okuyacak kadar radikaldi. Ancak aynı zamanda gerçek anlamda kitlesel hareketleri yönetebilecek/yönlendirecek devrimci güç olacak kadar etkili değildi.⁶³

⁵⁹ Menshikov, **op. cit.**, s. 47.

⁶⁰ D.A.Kotsyubinskiy, **Russkiy Natsionalizm v Nachale XX veka**, Moskova, Rosspen, 2011, s. 75.

⁶¹ **Ibid.**, s. 79.

⁶² **Ibid.**, s. 80.

⁶³ Solovey, **op. cit.**, s. 105.

B) Bolşevik Devrimi: Lenin ve Ulusal Sorun

Çarlık Rusya'sının çok milletli yapıya sahip bir imparatorluk olmasından dolayı, millet ve milliyetçilik konusu öteden beri hem Çarlık yönetiminin, hem de Bolşeviklerin zihinlerini meşgul etmiş, daha devrim öncesinden farklı çözüm teorileri ortaya atılmıştı. Sovyet iktidarının ilk günlerine kadar Lenin, milliyetçilik konusundaki düşüncesini, esas itibariyle, Rus ve Avrupalı ihtilalcilerle olan temaslarına dayanarak geliştirmişti. Lenin, 1920'de düzenlenen Komünist Enternasyonalin İkinci Kongresinde, Asyalı muhataplar ile Sovyet Rusya'nın milletlerarası durumu ve memleketin içindeki milliyetçilik sorununun çifte muhtevası içinde karşılayacaktı.⁶⁴

Lenin Rus Sosyal Demokrat Partisi'nin⁶⁵ ulusallık soruları üzerine 1903 formülasyonunu benimsemişti. O sırada benimsenen bu görüş yıllarca parti içindeki bütün fraksiyonlar tarafından onayandı. Plehanov ve Menşevikler bu görüşü Lenin ve Bolşevikler kadar gayretle savundular. Partinin konumu, kendi kaderini tayin ilkesinin Çarlık Rusya'sındaki uluslara uygulanacak şekilde şartsız desteklenmesini, imparatorluk içindeki bütün ulusların eşitliğini, ulusal azınlık haklarının korunması konusunda garanti verilmesini kapsıyordu.⁶⁶ Ne var ki, Otto Bauer ve Kral

⁶⁴ Helene Carrere D'Encuasse, **Asya'da Marksizm ve Milliyetçilik**, çev. Sevil Avcıoğlu-Adil Aşçıoğlu, İstanbul, Yön Yayınları, 1966, s. 43.

⁶⁵ Rus Marksizm'inin ilk hareketini *Narodnik* (halkçı) hareketi teşkil eder. Bu hareketin etkisiyle Rusya'da çeşitli Marksist dernekler kurulmuştur. Bunlardan bir tanesi de 1895 yılında Lenin tarafından Petersburg'da kurulan İşçi Sınıfının Kurtuluşu İçin Mücadele Birliği'dir. Fakat bu faaliyeti dolayısıyla Lenin tevkif edilip Sibiryaya sürgüne gönderildi. Lenin Sibiryadayken Rus Marksistleri 1989'da Minsk Kongresinde Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ni kurdular ki, bu, daha sonraki Bolşevik veya Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin başlangıcıydı. Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl siyasi Tarihi**, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2010, s. 171.

⁶⁶ Horace B. Davis, **İşçi Hareketi, Marksizm ve Ulusal Sorun**, çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Belge Yayınları, 1994, s. 191.

Renner'in⁶⁷ fikirleri 1912 yılından itibaren Menşevikler arasında “kültürde ulusal özerklik” görüşünü benimsediklerini ilan etme noktasına gelecek kadar zemin kazanınca Lenin, 1913 yılından devrime kadar bir dizi makale ve tezde Marx ve Engels'in konumlarını inceleyerek kendi önerilerini formüleştirdi. 1913 yılında yazdığı “İşçi Sınıfı ve Ulusal Sorun” başlıklı yazısında ulusallık sorununun, sınıf bilincine varmış bütün işçiler tarafından açıkça düşünülmesi ve bir çözüme bağlanması gerektiğini vurgulayan Lenin şöyle devam ediyordu:

“Ulusların barış ve özgürlük içinde bir arada yaşayabilmeleri ya da birbirlerinden ayrılıp ayrı devletler kurabilmeleri için, işçi sınıfının yüce bildiği tam demokrasi mutlaka gereklidir. Herhangi bir ulusa ya da dile ayrıcalık yok! Ulusal bir azınlığa karşı en ufak ölçüde baskıya ya da haksızlığa yer yok! İşçi sınıfı demokrasinin ilkeleri bunlardır.”⁶⁸

Yine aynı yıl kaleme aldığı “Ulusal Sorun Üzerine Tezler”inde Lenin, Sosyal-Demokratların (daha geniş ulusal birimin, Rusya'nın partisini kastederek) özellikle bir “devlet” dili olması fikrini reddettiğini, bunun Rusya için gereksiz olduğunu vurguluyor fakat dilin gelişmesini ve onun edebiyat içinde güçlenmesini engelleyen her şeyin ortadan kaldırılmasından yana tavır sergiliyordu. “Ulusal kültür” sloganının ulusal sorunun yalnızca sınırlı burjuva anlayışını ifade ettiğini ve “kültürde ulusal özerklik” önerisinin işçileri bölmeye hizmet eden bir burjuva hilesi olarak gören

⁶⁷ İkili Avusturya-Macaristan monarşisindeki çeşitli ulusların son çare olarak ayrılma hakkına başvurmadan kendi haklarını nasıl alabilecekleri sorunu ile ilgilenen Otto Bauer'in ulusallık üzerine yaptığı çalışmalar ulusallık alanında en iddialı Marksist incelemeler olarak kendine yer buluyor. İkili monarşiyi muhafaza etme çabası başarısızlığa uğrasa da Bauer'in ve onunla aynı inancı paylaşan, geleceğin Avusturya devlet başkanı Kral Renner'in çabaları bu konunun kavranmasına önemli katkıda bulunmuştur. Avusturya-Macaristan hiçbir hâkim durumda olmayan birçok ulusallıktan oluşuyordu ve farklı etnik kökene sahip insanlar iç içe yaşıyordu. Bauer ve Renner bu zorluğu gördüler ve daha çok kültürel bakımdan tanımlanan belirli amaçlara, nüfusun yerleşim durumuna bakılmaksızın ulusallığa göre tasnif edilmesini önerdiler. Bununla birlikte her özerk yöre içinde çeşitli ulusallıkların, okulların yönetimi için ve kendi ulusal mensubiyetlerini mahkemelerin ve kamu yetkililerinin önünde temsil etmeleri için ayrı yasal kamu tüzel kişilikleri oluşturulmasını da önerdiler. Bir ulusallığın, o ulusallığın hâkim durumda olduğu bölgelerin dışında yaşayan tekil üyeleri, kültürel meselelerde kendi ayrı ulusal grupları ile birlikte oy kullanacaklardı. **Ibid.**, s. 157-159.

⁶⁸ Vladimir İliç Lenin, **Ulusal Sorun ve Ulusal Kurtuluş Savaşları**, çev. Yurdakul Fincancı, Ankara, Sol Yayınları, 1979, s. 84.

Lenin'e göre, kapitalist sistem altındaki tüm iktisadi, siyasal, manevi yaşam giderek enternasyonal hale gelmekteydi ve sosyalizm bu yaşamı tam anlamıyla enternasyonalleştirecekti: "Bütün ülkelerin proletaryası tarafından zaten sistemli olarak yaratılmakta olan enternasyonal kültür, (hangi ulusal topluluk söz konusu olursa olsun) bir topluluğun ulusal kültürünü bütün olarak emmez, ama her bir ulusal kültürün, özellikle tam anlamıyla demokratik ve sosyalist olan öğelerini alır."⁶⁹ Tüm ulusların siyasi, kültürel, ekonomik eşitliğine sürekli vurgu yapan Lenin, Rus milliyetçiliğinin kökünün kazanmadığı sürece Rusya'da bu eşitliğin sağlanamayacağını belirtiyor:

"Sömürüye, kâr elde etmeye ve didişmeye dayalı olan kapitalist toplumda herhangi bir biçimde ulusal barış, ancak bütün ulusal topluluklarla dillerin tam eşitliğini güvence altına alan, resmi zorunlu bir dil tanımayan, halka bütün yerli dillerle öğrenim yapacak okullar sağlayan ve anayasası herhangi bir ulusal topluluğa herhangi bir ayrıcalık verilmesini ve herhangi bir ulusal azınlığın haklarına saldırılmasını önleyici maddeleri kapsayan, A'sından Z'sine demokratik, cumhuriyetçi bir hükümet sistemiyle sağlanabilir. Ulusal hareketlerin bir dizi kanlı girişimle bastırılması geleneğiyle desteklenen ve yalnızca Çarlık burjuvazisiyle tüm gerici partiler tarafından değil, monarşiye dalkavukluk eden Rusya burjuva liberalleri tarafından beslenen kara-100'ler,⁷⁰ Rus ulusalcılığının kökü kazanmadıkça, Rusya'da yaşayanların da demokratik bir devlet kurlmaları olanaksızdır..."⁷¹

Burjuva kültürünün kökü kazılınca, yerine tüm ulusların proleterlerinin ortak enternasyonal kültürü, Rus milliyetçiliğinin yerine de özgürlük ve sosyalizm uğruna savaşım veren devrimcisi sınıf yarattığı için devrimci Rus ulusal gururu geçecekti:

"Ulusal gurur duygusu bize, biz bilinçli Rus proleterlerine yabancı bir duygu mudur? Elbette ki değildir! Biz, dilimizi ve yurdumuzu severiz... Rus ulusu da, bir devrimci sınıf yarattığı için, insanlığa yalnızca katliamlar, sıra sıra idam sehpaları, zindanlar, büyük açlık ve papazlara ve çarlara, büyük toprak sahiplerine ve kapitalistlere kölece bağlılık örnekleri değil,

⁶⁹ **Ibid.**, s. 99.

⁷⁰ Rusçası: *Çernosotensı-Kara-100'ler*. XX. yüzyılın başlarında Rusya İmparatorluğunda faaliyet gösteren Çarlık rejimi yanlısı ve gelişmekte olan sosyalist devrimci harekete karşı örgütlenmiş bir hareketti. Özellikle devrimcilere karşı uyguladığı şiddet, aşırı milliyetçilik ve Yahudi karşıtlığıyla öne çıkmış, çok sayıda *pogrom* (bir ülkede bulunan yabancı topluluklara veya azınlıklara karşı kitlesel katliam) gerçekleştirmiştir. S. İ. Ojegov, **Slovar Russkogo Yazıkı**, Moskova, Sovetskaya Entsiklopediya, 1972, s. 486 ve 809.

⁷¹ Lenin, **op. cit.**, s. 109-110.

özgürlük ve sosyalizm uğruna savaşımdan da örnekler verebildiği için, yüreklerimiz ulusal gururla doludur.”⁷²

Ayrıca “Ulusal Sorun Üzerine Tezler”inde Lenin, Sosyal Demokratların her tekil durumda, belirli bir ulusal grubun kendi kaderini tayin hakkını kullanmasının ve daha büyük olan ulustan ayrılmasının uluslararası proletarya hareketinin çıkarına olup olmadığını saptamaları gerektiğini söylemişti. Polonların ve Finlilerin, Rus İmparatorluğu’nu oluşturan ulusallıkların “kültürel bakımdan en gelişmiş ve en fazla özgürleşmiş” olduklarını ve ayrılma haklarını en kolay ve “doğal” biçimde kullanabileceklerini de eklemeyi ihmal etmemişti.⁷³ Lenin, “Kapitalizmin En Yüksek Aşaması: Emperyalizm” adlı eserinde proletaryanın çürümesinin temelinde sömürge olgusunun bulunduğu fikrini sistematik olarak geliştirir. Zira sömürgelerden sağlanan kârlar burjuva sınıfına, işçi sınıfının sinesinde ılımlı ve reformist eğilimleri besleme olanaklarını getirmiştir. Fakat ileri ülkeler proletaryasının dinamizmini yiyip bitiren emperyalizm, bağımlı devletlerde milliyetçi eğilimleri geliştirerek aksi sonuç vermekteydi. İtiraz edilemez tarzda emperyalizm olgusunun bir ürünü olan milliyetçilik emperyalist devletlerin boyunduruğu altında olan bağımlı devletlerde de ortaya çıkıyor ve emperyalizme karşı gelişim göstermeye başlıyordu. O zamandan bu yana, Lenin’e göre, milliyetçilik sorununa önem vermek gerekir mi gerekmez mi diye bir soru ortadan kalkmaktaydı. Böylece Lenin, emperyalizme karşı milliyetçilik savaşını, proleter sınıfın genel mücadelesinde kurtuluş için esas bir unsur yapmaktaydı. Çünkü bu mücadele, ilk önce sömürge sisteminin tahribinden

⁷² Lenin’in 1914 yılında kaleme aldığı Rus Ulusal Gururu Üzerine adlı yazısının tam metni için bakınız: Vladimir İliç Lenin, **Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı**, çev. Muzaffer Erdost, Ankara, Sol Yayınları, 1998, s. 119-124.

⁷³ Davis, **op. cit.**, s. 198.

geçmekteydi⁷⁴ ve bu sistemin tahribi, sömürülen ülkelerde ortaya çıkan milliyetçi hareketlerin desteklenmesi ve nihayet dünya proleter devriminin gerçekleşmesiyle olabilirdi. Lenin'in "ezen bir milletin milliyetçiliğiyle, ezilen bir milletin milliyetçiliği, büyük bir milletin milliyetçiliğiyle küçük bir milletin milliyetçiliğın ayırt edilmesi gerektiği"⁷⁵ fikrine kendinden sonra SSCB'yi yönetenlerin de sadık kaldığını belirtmek gerekir. Bir yandan gelişmiş kapitalist ülkelerdeki milliyetçilikle, öte yandan kolonyal ve bağımlı ülkelerdeki milliyetçilik arasında belirgin farkı gözetmiş, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki milliyetçiliği gerici-şovenist, bağımlı ülkelerdeki milliyetçiliği ise milli kurtuluş hareketlerinin bir demokratizmi olarak kabul edilmiştir.⁷⁶ Peki, dünya proleter devrimi baskı altındaki ulusları kurtardığında bunlar ortadan kalkacak mıdır? Tek proleter devlet içinde hepsi özüksenecek midir? Hiç de değil der Lenin. Ulusal bölünmeler gerçekten yok olacaktır fakat "manevi yaşamdaki zenginlik ve çeşitlilik, ideolojik gelişim, eğilim ve tonlar" anlamında insanlığın farklılaşması "bir milyon kat" artacaktır. Bu bağlamda ulusçuluktan anlaşılan, kültürel fenomen olarak yaşamını sürdürmesi ve çeşitlenmesi olduğu açıktı.⁷⁷

Lenin'in sürekli geliştirdiği ulus ve ulusçuluk teorilerinin yanı sıra ileride Milliyetler Komiseri olacak olan Stalin'in de bu konudaki görüşlerine değinmek gerek. Çünkü Lenin bu konudaki tezlerini her ne kadar koşullara göre değiştirerek geliştirse de Stalin'in bu konudaki görüşleri devrimden önce hazırды ve hayatının sonuna kadar neredeyse hiç değışmeden sabit kalmıştı. Buraya ayrıca SSCB'nin

⁷⁴ D'Encuasse, **op. cit.**, s. 41-42.

⁷⁵ Lenin, **Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı**, s. 69.

⁷⁶ Wolfgang Leonhard, **Bugünkü Sovyet İdeolojisi**, çev. Cemil Şanbey, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980, s. 102

⁷⁷ Horace B. Davis, **Sosyalizm ve Ulusallık**, çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul, Belge Yayınları, 1991, s. 104.

milliyetler politikasının Stalin'in fikirleri çerçevesinde geliştirilerek uygulandığını da eklememiz gerek. Stalin daha 1913 yılında "Marksizm ve Ulusal Sorun" adlı makalesinde ulusun tanımını yapmıştı:

"Ulus, tarihi olarak oluşmuş, dil, toprak, iktisadi yaşantı birliği ve kültür birliğinde ifadesini bulan ruhi şekillenme birliği temelinde oluşmuş istikrarlı insan topluluğudur. İleri sürülen belirtilerden hiçbirinin, tek başına alındığında ulus kavramını belirlemeye yetmediğini vurgulamak gerekir. Dahası da var: bu belirtilerden sadece bir tanesi yoksa bir ulus, ulus olmaktan çıkar."⁷⁸

Yukarıdaki tanımdan da görüldüğü gibi Stalin'in tanımladığı ulus kavramı dönemin milliyetçilerinin millet tanımından- ırk (kan) birliğini saymazsak- başka bir şey değildi. Tüm ulusların aynı kefeye koyulamayacağını belirten Stalin, ulusların kapitalizmin ürünü olduğunu söylüyordu: Kapitalizm öncesi uluslar yoktu ve olmazdı da, çünkü henüz ne ulusal pazarlar ne de ekonomik ve kültürel ulusal merkezler yoktu. Bir halkın ekonomik parçalanmışlığını ortadan kaldıran ve bu halkın o zamana dek ayrı ayrı parçalarını ulusal bir bütünde birleştiren faktörler de yoktu. Elbette ulusların unsurları- dil, toprak, kültür birliği- gökten düşmediler, bilakis yavaş yavaş oluştu, hem de kapitalizm öncesi dönemde. Ancak bu unsurlar embriyon halindeydiler ve belirli elverişli koşullar altında gelecekte bir ulusun oluşabileceği anlamında gizli bir güçtüler. Bu gizli güç, ancak ulusal pazarları, ekonomik ve kültürel merkezleriyle yükselen kapitalizm döneminde gerçek haline geldi.⁷⁹ Lenin, Stalin'in adı geçen makalesinden oldukça memnun kalmış, ulusal sorun üstüne son dönem Marksist kuramsal yazında bu makalenin "en önde geldiğini" yazmıştı. Özetle bu dönemde, bütün ulusların işçi ve köylülerinin uluslararası bir birlik kurmalarının ana koşulu, işçi sınıfı hareketi ve bizzat Rusya

⁷⁸ Josef Stalin, **Eserler**, C. II, s. 258.

⁷⁹ Josef Stalin, **Eserler**, çev. Salih Kaya, C. XI, İstanbul, İnter Yayıncılık, 1992, s. 283.

Komünist Partisi içindeki büyük-güç şovenizmine ve burjuva milliyetçiliğine karşı mücadele vermektir. Lenin bu konuda şöyle diyordu: “Burjuva milliyetçiliği ve proletarya enternasyonalizmi birbirleriyle uzlaştıramayacak iki ayrı, birbirine düşman dünya görüşüdür.”⁸⁰

Sosyalizm Rusya’ya Batı Avrupa’dan çok farklı biçimlerde gelmişti. Rusya’ya ulaşıncaya kadar değişikliğe uğradı ve uzun süreden beri bastırılan, gerçek Hıristiyanlığın taşıyıcısı “Kutsal ruh” ulusal mitinden çıkan Mesihimsi bir ton kazanmıştı. Eşitlikçi, kendi kendine yeten ve katılımcı bir köylü toprak komünü ve işçi arteli idealine dönüşmüştü.⁸¹ Devrim, Çarlığı yıkmış, Ortodoks inanca karşı cephe almış ve büyük-güç şovenizmi üstüne kurulmuş eski imparatorluktan farklı önerisi ve halkların birleştirilmesi bağlamında Rus milliyetçiliğinin ortadan kaldırılması gibi görülebiliyordu. Fakat öte yandan devrim, Rusların itibarını hem kendi gözünde hem de dünya gözünde arttırmıştı. İç savaşın kazanılmasıyla millet, her şeyin- Rus donanmasının 1905’te Japonlara karşı boyun eğmesinin, savaşta Almanya’ya yenilginin ve yüzyıllardır süregelen fakirlik ve cehaletin- öcünü almıştı. Bu, tabii ki eski Rusya’nın her şeyinin, milletinin, dininin, geleneklerinin ve hatta namının bir kenara atılması demekti. Fakat böylece karşılık olarak bir ulusal güç ve tüm dünyayı kucaklayan, geleceğe dair geniş bir görüş kazanılmıştı.⁸² Bununla

⁸⁰ A. Zevelev, **Ulusal Sorun SSCB’de Nasıl Çözüldü**, çev. V. Arslan, İstanbul, Özgürlük Yolu Yayınları, 1978, s. 19-20.

⁸¹ Hosking, **op. cit.**, s. 420; Rusya’ya özgü bir sosyalist devrim görüşünü formüle eden ilk düşünür, görüşlerinde güçlü bir Rus veya Slav milliyetçiliği ögesi olan Mihail Bakunin idi. Bakunin, devrimi etkinleştirme görevini genel anlamda köylüye değil, özellikle Rus köylüsüne dayandırıyor. Kutsal demokrasi sahasında önemli bir rol oynama görevinin Rusya’ya düştüğü inancını dile getiriyordu. Bakunin, “Rus köylüsü sadece geçmişteki komünist altın çağın mirasçısı değil, gelecekteki komünist altın çağın da son alameti olduğu” sonucuna varıyordu. Rus devriminin sosyal bir devrim olarak karakteri bu şekilde peşinen belirlenmiş ve halkın hareketinde ve komünal yaradılışına kök salmıştı. Edward Hallet Carr, **Michael Bakunin**, çev. Pelin Sıral, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 200.

⁸² Andrei Sinyavskiy, “Rus Milliyetçiliği”, **Günümüzde Rus Milliyetçiliği**, çev. Fatma Arzık-Murat Aygen, Ankara, Yeni Forum Yayınları, 1990, s. 71.

birlikte Ekim Devrimi'nin yüzü hem geriye hem ileriye dönüktü. Rusya'nın kendine özgü tarihi durumu yüzünden, hem Batı'nın XX. yüzyıldaki başarılarına yetişmeye ihtiyacı vardı, hem de onları geçebilme kapasitesine sahipti. Rusya hiçbir zaman tam olarak XIX. yüzyıla ait olmadı; XIX. yüzyılın büyük Rus edebiyatı yalnızca Çarlığa değil, Batı burjuva demokrasisi ve burjuva kapitalizmine de karşı çıkan bir edebiyattı. Fakat Rus Devrimi aynı zamanda Fransız ve Sanayi devrimlerinin başarılarını özümsemek ve XIX. yüzyılda Batı'nın ulaştığı maddi ilerlemeleri tekrarlamak durumundaydı.⁸³ Tüm XIX. yüzyıl boyunca Slavcılar ve Batıcılar Rusya'nın Batı'ya kıyasla geri kalmış bir konuma yerleşmeksizin Batı'dan farklı olup olmayacağını tartışmıştı. Komünizm bu sorunu parlak bir çözüme kavuşturdu: Rusya tam da Batı'dan daha ileri olduğu için Batı'dan farklıydı ve Batı'ya temelden karşı çıkıyordu. Rusya, sonunda tüm dünyayı önüne katıp sürükleyecek proleter devrimine öncülük ediyordu. Rusya geri bir Asyalı geçmişi değil, ileri bir Sovyet geleceği cisimlendiriyordu. Aslında, Devrim Rusya'nın Batı'nın üstünden atlayarak geçmesini sağlamıştı; Rusya, Slavcıların savunduğunun tersine, “siz farklısınız ve biz sizin gibi olmayacağız” dediği için değil, Komünist Enternasyonal'in mesajında söylendiği gibi, “biz farklıyız ve sonunda siz de bizim gibi olacaksınız” dediği için kendisini Batı'dan farklılaştırıyordu.⁸⁴

Marksizm ve popülizmin iki farklı gelenek olduğu düşünülürse, Bolşevizm bu ikisinin bir sentezi gibiydi. Bolşevizm, Marksizm gibi enternasyonalist bir bakış açısına sahipti; devrimin taşıyıcılarının işçi sınıfı olduğuna inandı ama popülistler

⁸³ Edward Hallet Carr, **1917: Öncesi ve Sonrası**, çev. Begüm Adalet, İstanbul, Birikim Yayınları, 2007, s. 16.

⁸⁴ Samuel Huntington, **Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması**, çev. Mehmet Turhan-Cem Soydemir, İstanbul, Okuyan Yayınları, 2006, s. 202.

gibi küçük bir grup entelektüelin liderliği fikrini kabul etti.⁸⁵ Bolşevikler, 1917’de bu iki vizyonu birleştirme çabasıyla, bin yıllık beklentilerle süslenmiş Rus milliyetçiliği ve enternasyonalizmin istikrarsız bir karışımını yarattılar.⁸⁶ Günümüz Avrasyacılık hareketinin önemli isimlerinden olan Aleksandr Dugin’e göre Sovyet Devleti, halk tarafından yönetimin daha rasyonelce yapılandırılması ve niceliksel birimlerle kurulması olarak değil, aksine “Yeni İmparatorluk”un, “Işığın Hükümraniği”nin ve “Maneviyat Binası”nın inşası olarak kavranmaktaydı. Devrim sırasında yaşanan insani trajediler ancak bu görevin “ideallığı” ile izah edilebilirdi.⁸⁷ Ayrıca Rusya’yı uzaklarda kalmış bir geçmişe taşıyan, iktidarın bir azınlık tarafından ele geçirilmesinin yanı sıra ülkenin bütün mülklerini kapsayan devlet mülkiyetinin yeniden kurulduğu da görülüyordu: Adeta atadan kalma devlet anlayışına dönülüyordu.⁸⁸

Henüz Brest-Litovsk anlaşması imzalanmamışken, 23 Şubat 1918’de, esas adı “İşçi ve Köylülerin Kızıl Ordusu” olan Kızıl ordu kurulmuş ve bu adın enternasyonal devrimci karakteri ve hedeflerini göstermesi düşünülmüştü. Fakat kuruluşunu duyuran bildirgenin başlığı “Sosyalist Anavatan Tehlikede” idi; yani Kızıl Ordu’nun kuruluşunda enternasyonalist bilinç dışında ulusal bir anlayış da egemendi. Kızıl Ordu’yu örgütleme görevi verilen Troçki’nin acil durum karşısında ilk işi, yeni

⁸⁵ Lenin’in Marksizm’e merkezi katkısı, onun devrimci veya öncü parti teorisidir. Bu teori Lenin’in, burjuva fikirleri ve inançları tarafından yanlış yola sevk edilen proletaryanın, kapitalizmi yıkmak yerine kendi çalışma ve yaşam koşullarını iyileştirme arzusunu yansıtan “sendika bilinci”nin ötesinde bir şey geliştiremeyeceğinden duyduğu korkuda ifadesini bulur. Bu nedenle Marksizm’le teçhiz edilmiş öncü bir partinin, “işçi sınıfının öncüsü” olarak hizmet etmesi gerekiyordu. Bu yeni tür parti olacaktır; bir kitle partisi değil, birbiriyle sıkıca kaynaşmış, ideolojik liderlik yeteneğine sahip profesyonellerin ve kendisini devrime adanmışların partisi olacaktır. Andrew Heywood, **Siyaset**, çev. Bekir Berat Özipek, Ankara, Adres Yayınları, 2011, s. 85.

⁸⁶ Hosking, **op. cit.**, s. 495-496.

⁸⁷ Aleksandr Dugin, **Rus Jeopolitiği; Avrasyacı Yaklaşım**, çev. Vügar İmanov, İstanbul, Küre Yayınları, 2010, s. 32-33.

⁸⁸ Helene Carrere D’Encausse, **Tamamlanmamış Rusya**, çev. Reşat Üzmen, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2003, s. 206.

orduyu eğitmeleri için, resmi olarak “askeri uzmanlar” diye tanımlanan profesyonel askerleri, yani Çarın eski subaylarını orduya almak oldu. Troçki, istisnai bir askeri yetenek sergilemişti ama bununla birlikte devrimin yok etmeye çalıştığı askeri disiplinin erdemlerini yüceltmek zorunda kaldı.⁸⁹ Hatta Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC)’nin 10 Temmuz 1918’de kabul edilen ilk anayasası Rusya’yı sadece işçi ve köylülerin değil, aynı zamanda askerlerin de temsilcilerinden oluşan cumhuriyet olarak ilan ediyordu.⁹⁰

Devrim sadece orduda değil hayatın her alanında kendini hissettiriyordu. Bunların başında Rus milliyetçiliği ile özdeşleşen kilise ve Ortodoks inanç geliyordu. Devrim, Rusya’nın kilise hayatında öyle değişimleri beraberinde getirdi ki, bu değişimlerin simgesel boyutu hayrete şayandır. Eşzamanlı olarak Patrikliğin yeniden ihdas edilmesi, başkentin Moskova’ya taşınması (Moskova Üçüncü Roma’dır düşüncesine sembolik olarak geri dönüş⁹¹), Rus Çarlarının Kolomensk’teki konutunda “*Derjavnaya*”⁹² ikonasının sihirli bir şekilde bulunuşu gibi olaylar, Çar iktidarının iki yüz yıllık Petersburg döneminin ardından tabiatüstü boyutunun dirilişine delalet etmekteydi.⁹³ Ancak Rus milliyetçiliği ve kilise arasındaki samimi bağ, devrimin üzerinden çok geçmeden aniden kesildi. “Özgür bir devlette özgür bir

⁸⁹ Edward Hallett Carr, **Lenin’den Stalin’e Rus Devrimi; 1917-1929**, çev. Levent Cinemre, İstanbul, Yordam Kitap, 2011, s. 59-60.

⁹⁰ A. Ya. Vişinskiy, **Pervaya Sovetskaya Konstitutsiya; Konstitutsiya RSFSR 1918 Goda**, Moskova, Yuridicheskaya İzdateslva NKYU SSSR, 1938. s. 412.

⁹¹ Üçüncü Roma teorisi Ortodoksluğun Rusya devlet geleneği içerisindeki önem ve yerinin ortaya konması bakımından önemli bir göstergedir. Ortodoksluğun Rus tarihi içindeki önemi Kiev Knezi Vladimir’in 989’da Hıristiyanlığı ülkesinin resmi dini olarak kabulü ile başlamıştır. Kurat, **Rusya Tarihi**, s. 30.

⁹² Ortodoks Kilise, toplu ibadetin verdiği manevi ortaklığı ve içe dönük tefekkürü merkez alan bin yıllık geleneğini korumaktaydı. Ortaçağ sanatlarından Dostoyevski ve Tolstoy’un yapıtlarına kadar dinin Rus kültürü üzerinde büyük bir etkisi olmuştur. Dinsellikle doğrudan ilgili sanatlarda ise Ortodoksluk, ilahi çağrışımla Rus ibadetinin ayrılmaz parçası haline gelen ikonaları ve enstrümanla eşlik edilmeyen koroları ön plana çıkmaktadır. Rus kilisesince kutsal kabul edilen Meryem Ana İkonası, 1917 yılında Kolomensk’te bulunan Voznesenskiy Kilisesi’nde bulunmuştu. Milner ve Dejevskiy, **op. cit.**, s. 116.

⁹³ Dugin, **op. cit.**, s. 230-231.

kilise” talebinin ötesine geçerek, devrimin liderleri bütün mevcut din kurumlarına cephe aldılar. Lenin ve yandaşları, Marksizm’in, dini insanlar için bir “afyon”⁹⁴ olarak nitelemesini gündeme getirerek dini kurumları ortadan kaldırdılar ve daha sonra da neredeyse bütün dini yapılanmayı toplumun hayatından sildiler. Sovyetler Birliği’nde yerleşik pek çok etnik gruba yönelik azınlık haklarıyla, enternasyonalizmin yarı Mesihçi (*semimeshianic*) yapısını birleştirmek suretiyle milliyetçilik tarihinde yeni bir sayfa açtılar.⁹⁵ Yeni anayasasının 13. maddesi din karşıtı propagandayı serbest bırakıyordu: “İşçilerin vicdan özgürlüğünün gerçekten korunması amacıyla, kilise devletten ayrılıyor ve okullar da kiliseden ayrılıyor. Dini ve din karşıtı propaganda özgürlüğü ise tüm vatandaşlara tanınıyor.”⁹⁶ 1920 yılında Komünist Parti Merkez Kongresi’nde Ajitasyon ve Propaganda Bölümü kuruldu. *Komsomol*⁹⁷ din karşıtı materyaller yaymak, seminer ve programlar düzenlemek suretiyle din karşıtı propagandaya aktif bir biçimde katıldı. Sonuç olarak ülkeyi Lenin’in başında bulunduğu Bolşeviklerin yönettiği kısa dönemde Rus milliyetçiliği bir gelgit arasında kalmıştı. Devrim ile birlikte hem Rus ulusal kimliğinin bazı

⁹⁴ Marx ve Engels dinin Alman aydınları arasında en önemli konulardan biri durumuna geldiği 1840’larda din konusunda pek çok yazı yazdılar. Marx’ın 1844’de kaleme aldığı “Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Giriş”inde din eleştirisinin temeli şöyledir: “Dini insan yapar, insanı din yapmaz. Dine karşı mücadele, dolaylı olarak öteki dünyaya karşı savaştır, din ise bu öteki dünyanın ruhsal kokusudur. Dinsel sıkıntı aynı zamanda gerçek sıkıntının anlatımı ve gerçek sıkıntıya karşı başkaldırıdır. Din ezilen yaratığın iç çekişidir, nasıl ruhsuz bir durumun ruhu ise aynı zamanda taş yürekli bir dünyanın da yüreğidir, halkın afyonudur. Halkın aldatıcı mutluluğu olarak dinin ortadan kaldırılması, onların gerçek mutluluğu için gereklidir. Dinin durumu hakkındaki hayallerden vazgeçme isteği, hayalleri gerektiren bir durumdan vazgeçme istemidir. Dolayısıyla dinin eleştirilmesi, en parlak süslemesi din olan büyük acılar dünyasının tasarı halindeki (olgunlaşmamış) eleştirisidir. Dinin eleştirilmesi insanı aldatmacalardan kurtararak onun aldatılmaktan kurtulmuş ve akla ulaşmış bir insan gibi düşünmesini, davranmasını ve kendi gerçeğini biçimlendirmesini sağlar; böylelikle o kendi çevresinde ve dolayısıyla kendi hakiki güneşinin çevresinde dönecektir. Din yalnızca, insan kendi çevresinde dönmediği sürece insanın çevresinde dönen aldatıcı güneştir.” Mehmet Türdeş, **Felsefe Üzerine: Karl Marks-Friedrich Engels**, İstanbul, Morpa Kültür Yayınları, 2004, s. 190-191.

⁹⁵ Baron, **op. cit.**, s. 237.

⁹⁶ Vişinskiy, **op. cit.**, s. 426.

⁹⁷ Tüm Leninci Genç Komünistler Birliği (*Vsesoyuznyy Leninskiy Kommunisticheskiy Soyuz Molodeji-VLKSM*). 14-28 yaş arası gençlerin üye olduğu toplumsal gençlik örgütü. S.İ. Ojegov ve N.Yu. Şvedova, **Tolkoviy Slovar Russkogo Yazıka**, Moskova, Azbukovnik, 2003, s. 289.

dayanakları yıkılmış (özellikle Ortodoksluk bunun başında geliyordu) hem de yukarıda da görüldüğü gibi Rus milletinin yüzyıllardır süren beklentilerinin karşılanacağı umudu doğmuştu.

C) Stalin Dönemi Başlarken (1924-1933)

1922 yılında Komünist Parti'nin genel sekreteri olan Josef Stalin, Lenin'in ölümüyle birlikte parti içinde girdiği iktidar mücadelesini kazanarak SSCB'yi istediği gibi şekillendirdi ve ölümüne kadar ülkeyi tek adam olarak yönetti.⁹⁸ Rusya beklide Stalin'in devrim niteliğinde kararlarından, 1917 Bolşevik Devrimi'ndekinden çok daha derin biçimde etkilendi. Bir önceki bölümde Bolşevik Devrimi ile birlikte Rus ulusal kimliğinin bazı dayanaklarının yıkıldığı fakat devrimin aynı zamanda Rus milletinin yüzyıllardır süren beklentilerinin gerçekleşeceği umudunu doğurduğunu belirtmiştik. Bu bölümde Stalin döneminin ilk yıllarından 1930'lu yılların ortalarına kadarki süreçte uygulanan politikaların Rus toplumunda nasıl tepki gördüğü ve Rus milliyetçilerinin yaşadıkları ikilem anlatılacaktır.

Bolşeviklerin beklenmedik şekilde iktidarı ele almaları, bir dizi ani ve pratik kararlar verilmelerine neden olmuş, kurulmakta olan yeni devletin inşasında Rus ulusal kimliğinin bazı dayanakları yıkılmış ve baskı altına alınmıştı. Bunların başında köy komünü, Ortodoks Kilisesi ve Rus edebiyatı ve kültürünün en iyi örnekleri

⁹⁸ Gerçi Stalin'den çok daha önce, komünist yönetimin mutlakıyetçi karakteri Lenin tarafından ifade edilmişti. 1919 Aralık'ında Menşevik lider Martov devrimin sürekli kendi anayasasını çiğnemesini eleştirdiğinde, Lenin Martov'un istediğinin "burjuva demokrasisine dönmekten" başka bir anlama gelmediğini söylemiş ve "hem terör hem de Çeka'nın vazgeçilmez" olduğunda ısrar etmişti. Bir yıl sonra Lenin daha da netti. "bilimsel terim olarak 'Diktatörlük'ün anlamı," diye yazmıştı, "hiçbir yasa tarafından engellenmeyen, herhangi bir kural tarafından kesinlikle kısıtlanmayan ve sadece güce dayanan otoriteden ne eksik ne de fazladır." Mark Mazower, **Karanlık Kıta; Avrupa'nın 20. Yüzyılı**, çev. Mehmet Moralı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 11.

gelmekteydi. Dahası sosyalizmin inşası çerçevesinde eğitim politikalarının tamamen yeniden düzenlenmesi Rus çocuk ve gençlerinin milli geleneksel terbiyesine de yansdı. Eğer Stalin'in yaptığı Ruslaştırmaysa, bu, emperyalist ve Rus kültürünü hakir gören ve onun varlığını riske atmaya hazır, yeni bir Ruslaştırmaydı. Stalin için Ruslar, sosyalist bir imparatorluğun hammaddesiydiler ve onların kültürü ve dilleri, sadece bu imparatorluğun devamını sağladıkça değerliydi.⁹⁹

Kararlarını Moskova'dan alan liderler de, köylüleri zorlamak için kırık bölgelere yayılan parti üyeleri ve yandaşları da köylü zihniyetini kavrayamıyor, direnişin asıl nedeni olan eski geleneklere ve batıl inançlara karşı hoşgörüyü yaklaşamıyordu. Köylü, Moskova'dan gelen görevlileri, kendince kutsal olan yaşam biçimini yok etmeye ve devrimin ilk aşamasında kurtulduğu kölelik zincirlerini tekrar takmaya gelen istilacılar olarak görüyordu. 1917'de toprak ağalarının mülklerine köylülerin el koymasıyla başlayan tarım devrimi, Stalin'in kendi tanımıyla "yukarıdan devrim" ile bu kez devletin köylülerin topraklarına el koyması ve kolektifleşmesiyle sonlanmıştı. Köylüler (sadece *kulaklar*¹⁰⁰ değil), çıplak şiddet olarak tanımlanabilecek bu baskının kurbanı oldular.¹⁰¹ 1928 yılında özel teşebbüsün hızlı ve toptan biçimde kazınmasına yol açan birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının uygulamaya konması ve ardından tarımın kolektifleştirilmesi köy komününü tamamen ortadan kaldırdı ve kolektifleşmeye karşı gelenler toplama kamplarına sürgün edildi. 1928 yılında toplama kamplarında bulunanların tahmini sayısı 30 bin iken, 1930 yılında bu sayı 600 bine fırlamıştı. Bunun başlıca nedeni de, kolektivizasyonun ilk evresindeki köylü kurbanların buralara getirilmesiydi. 1932 yılında bu sayı 2 milyon,

⁹⁹ Hosking, **op. cit.**, s. 594.

¹⁰⁰ Toprak sahibi zengin köylü.

¹⁰¹ Carr, **Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi**, s. 235.

1935'te 5 milyon, 1938'de 8 milyon ve 1940 yılında 10 milyona ulaşmıştı. Kamplarda toplumun her kesiminden insan bulmak mümkündü: *Kulaklar*, aydınlar, mühendisler, teknisyenler, bilim adamları, akademisyenler, mimarlar ve Komünist Parti üyeleri. Bu kamplar, Sovyet yönetiminin karşısındaki gerçek ya da hayali her türlü muhalefeti çökertmek, muhalifleri toplumun geri kalan kesiminden tecrit etmek amacı güdüyordu.¹⁰²

İkinci olarak yaklaşık bin yıllık geçmişiyle Rus toplumunun bilincinde önemli yer edinen Ortodoks kilisesi ve inancı büyük darbe aldı. Daha önceki bölümde 1918 anayasasının din karşıtı propagandayı serbest bıraktığı belirtilmişti. Fakat din karşıtı kampanya bununla bitmedi ve Lenin'in isteği uyarınca, 1922 yılında 8 bine yakın Kilise çalışanı “ortadan kaldırıldı”. 4 Mayıs 1922'de yayımlanan kararnameyle papazlara ölüm cezası getirildi ve aynı yıl içinde 2691 papaz, 1962 keşiş, 3447 rahip öldürüldü. Kilise kurbanlarına, papaz ve din adamlarını koruyup savunmak için girdikleri çatışmalarda ölen sayısız insanı da eklemek gerekir. Bunun yanı sıra din adamlarının birçoğu tutuklanarak sürgüne gönderildi.¹⁰³ Din karşıtı kampanya 1924 yılından itibaren yeniden hız kazandı. Aynı yıl din karşıtı propaganda ve yayın amacıyla yeni yayın evleri kuruldu ve *Bezbojnik* (Tanrısız)¹⁰⁴ adında haftalık yayın yapan bir gazete çıkarılmaya başladı. 1929 yılında çıkarılan ve Sovyet dönemi boyunca geçerliliğini koruyan yeni din kanunu, Sovyetlerin genel din karşıtı politikalarının resmi belgesi niteliğindedir. Bu yeni kanunla birlikte tüm dini organizasyonların herhangi bir sosyal ya da eğitim faaliyeti içine girmesi, ayrıca

¹⁰² Milner ve Dejevskiy, **op. cit.**, s. 176.

¹⁰³ Helene Carrere D'Encausse, **Lenin**, çev. Ali Cevat Akkoyunlu, İstanbul, Doğan Kitap, 2002, s. 390-391.

¹⁰⁴ *Bezbojnik* (Tanrısız) gazetesi etrafında kurulan “Dostluk Cemiyeti”, 1926'da Allahsızlar Birliği adını almış, 1929'da yapılan 2. Allahsızlar Birliği Kongresinde “Milan Allahsızlar Birliği” adını almıştı. Kurum 1941 yılına kapatıldığında 5 milyon üyesi bulunuyordu.

kadın ve gençlere yönelik özel faaliyetler düzenlemesi yasaklandı.¹⁰⁵ Hıristiyanlığa karşı yürütülen kampanya (ki bu resmi olarak 1935’de bitmişti) kiliselerin çoğunun ve tarihi kiliselerle birlikte birçok tarihi eserin yıkımına yol açmıştı. Moskova’daki papazlardan, tamamıyla özgür olduklarını ve eğer tapınak yerleri kapalıysa cemaatin bunlarla ilgilenmediğinden kaynaklandığını doğrulayan bir bildiri yayınlanmaları istenmişti. Ancak kolektifleşme ile aynı döneme rastlayan bu anti Hıristiyan kampanya yalnızca o döneme karşı genel bir memnuniyetsizlik yarattı. Kıtık her türlü tüketim nedenlerine bağlı olarak dini bayramları kutlamayı imkânsızlaştırdığı zaman bayramlar yasak edildi. Kıtık azalır azalmaz yasaklamanın geçerliliği kalmadı ve otoritelerin Noel ağaçlarının dikilmesini emrettikleri görüldü.¹⁰⁶

Üçüncü olarak milli bilincinin oluşmasında edebi yayınların oynadığı rolü hatırlarsak, edebi eserlerin denetiminin devlet kontrolüne girmesi ve yazarların baskı altına alınması Rus milliyetçiliğini olumsuz yönde etkileyen faktörler arasında gösterilebilir. Tüm Rusya Proleter Yazarlar Birliği (*Vserossiyskaya Assotsasiya Proletarskih Pisateley- VAPP*), 1926’dan sonra “kültürel devrim” adıyla bir kampanya yürüterek edebi ürünlerin denetimini ele geçirmeye ve diğer akımların yayınlarını engellemeye çalıştı. Bu kampanyaya bir noktaya kadar direnebilen parti merkez komitesi, 1928 Aralık ayındaki kararnamesiyle tüm yayınları parti ve devlet denetimine alacak ve kontrol filen VAPP aracılığıyla sürdürülecekti.¹⁰⁷ Edebiyatçıları şok tugaylarında coşkuyla askere alıyorlar, plan üzerine işleyim açısından eserler üretmekle yükümlü olarak fabrikalara gönderiyorlardı. Ekonomi

¹⁰⁵ Sevinç Alkan Özcan, **Rusya ve Polonya’da Din, Kimlik, Siyaset**, İstanbul, Küre Yayınları, 2012, s. 258.

¹⁰⁶ Viktor Serge, **Bir Devrimin Kaderi: SSCB 1917-1936**, çev. Metin Cengiz, İstanbul, Pencere Yayınları, 1997, s. 36-37.

¹⁰⁷ Carr, **Lenin’den Stalin’e Rus Devrimi**, s. 186.

politikte son sözü Stalin söylüyor, başkasına aynı şeyleri tekrarlamadan öte bir şey kalmıyordu. Marksist olmayanların buluşlarını Marksizm'e katmak engelleniyordu. Merkez Komitenin "Edebiyat ve Sanat Birliklerinin Yeniden Örgütlenmesi" hakkındaki 23 Nisan 1932 tarihli kararnamesiyle Sovyet Yazarlar Birliği (*Soyuz Pisateley SSSR*) adlı yeni bir birlik kuruluyor, sanat çalışanları içindeki grupların varlığına son veriliyor ve sosyalist realizmin¹⁰⁸ yaratıcı metodunu bütün sanat kollarında kuvvetlendirecek yolu açıyordu.¹⁰⁹ Rus milliyetçiliği tehdidi göz ardı edilmemişti ve 1930'da meşhur Rus vatansever tarihçiler S.F. Platonov ve E.V. Tarle olmayan karşı devrimcilerin lideri olmakla yargılanıp tutuklanmış, bunun öncesindeyse daha evvel imparatorluk ordusunda görev yapmış bin Kızıl Ordu komutanı tutuklanmıştı.¹¹⁰ Ünlü şair/yazar Maksim Gorki, hatıralarında belirttiği Lenin'in konuşmalarına ve Troçki'ye muhalif olarak görüldükten sonra, on ciltlik Sivil Savaş Tarihi'nin (İç Savaş kastediliyor) redaksiyon kurulunun başına getirildi ki, bu eserde Troçki devrim sabotajcısı, Stalin gökten gönderilmiş insan olarak sunulmuştu.¹¹¹

Son olarak eğitim politikaların sosyalist toplum oluşturma amacına yönelik şekillendirilmesi Rus milliyetçiliği için daha çok zarar sağladı. SSCB'nin 1920'li yıllardaki milli azınlıklara yönelik pozitif eğitim politikası, milli azınlıklara eğitim

¹⁰⁸ Toplumsal gerçekçinin eserleri biçimi ve yapısı bakımından ayrılıklar gösterir. Ama eserler, ister doğrudan doğruya, ister vasıtalı olsun belirli bir amaç hepsinde vardır. Bunlar komünizmi öven ya da komünizm düşmanlarını yeren, yahut da hayatın komünizme doğru hareketi olarak da adlandırılan devrimin gelişmesi içinde hayatı tanımlayan eserlerdir. Sovyet edebiyatı konularının büyük bir çoğunluğu aynı amaca yönelmiş olmaları dolayısıyla birbirlerine benzer. Hepsi bir yöne, önceden belirlenmiş ve hazırlanmış bir yöne gider. Bu yön, zaman, mekân ve koşul bakımından değişiklikler gösterse de izleyeceği yol ve sonuç bakımından hiçbir zaman değişmez. O da, okuruna bir kere daha komünizmin zaferini hatırlatmaktadır. Andrei Sinyavskiy, **Sosyalist Realizm**, çev. S. Türker, İstanbul, Habora Kitabevi Yayınları, 1967, s. 29-30.

¹⁰⁹ Roger Graundy, **Sosyalizmin Büyük Dönemeci**, çev. İ. Bangüoğlu-K. Yargıcı, Milliyet Yayınları, 1970, s.87./ Serge, **op. cit.**, s. 40-41.

¹¹⁰ Robert Serrvice, **A History of Modern Russia: From Niholas II To Vladimir Putin**, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2005, s. 200.

¹¹¹ Serge, **op. cit.**, s. 44-45.

konusunda kazandırdıkları kadar Ruslara kaybettirdi. Bu kayıplar ilk etapta Rus çocuk ve gençlerinin geleneksel milli terbiyesine yansdı, çünkü bu tarihte milli eğitim merkezlerinde “Rus şovenizmi” ile mücadelenin zorunluluğunu kesin bir tez şeklini almıştı.¹¹² Lenin eğitimsiz (cahil) bir ülkede komünist toplumun inşa edilemeyeceğini vurguluyor, Komünist Parti’nin VIII. Kongresinde (19-23 Mart 1918) kabul edilen Parti Programı’nda, Rusya’da sosyalist insanın en önemli görevlerinden birinin, genç kuşağın komünizmi kurmaya kesinlikle muktedir şekilde terbiye edilmesi olduğu belirtiyordu. “Rusya Komünist Partisi’nin halkı eğitmedeki (aydınlatma) temel görevi 1917’de başlayan Ekim Devrimi’ni sonuçlandırmaktır ve bunun için de sınıfa dayalı burjuva egemenliğinin aracı olan okullar, sınıfsal bölünmenin (ayrımın) tamamen mahvını ve komünist toplumun doğuşunun aracı haline dönüştürülmelidir.”¹¹³ Dolayısıyla komünist toplumun inşası için öğretmenlere büyük görev düşüyordu ve öğretmenler de komünist bilinçte yetiştirilmeliydiler. *Sovnarkom*’un¹¹⁴ 26 Aralık 1919 tarihli “Rusya’da Cehaletin Lağvedilmesine İlişkin” kararnameyi 8 ile 50 yaş arasında okuma-yazma bilmeyen herkese anadilde veya Rusça (tercihe bağlı olarak) okuma-yazma öğrenmeyi zorunlu kılıyordu. 1920’lerin sonunda müfredatına sosyoloji, politik ekonomi, sosyalizmin tarihi, Sovyet Anayasası ve proleter okulun temel ilkeleri gibi dersler dâhil edilmiş 10 binden fazla öğrencisi olan 57 yükseköğretim kurumu (pedagojik eğitim veren) faaliyet gösteriyordu. Ayrıca 24 bin öğrencisi bulunan 154 adet üç yıllık, 90 adet de

¹¹² M.P. Mchedlov, **Vera, Etnos, Natsiya**, Moskova, Kulturnaya Revolutsiya, 2007, s. 187.

¹¹³ E. G. Ponomaryev, **Deti Stranı Sovetov: 1917-1941**, Stavrapol, SGPİ, 2010, s. 32-33.

¹¹⁴ *Sovnarkom*- Halk Komiserleri Kurulu (*Sovet Narodnih Komissarov*). SSCB’de 1917-1946 yılları arasında devlet gücünün en yüksek yürütme organının adı. S.İ. Ojegov ve N.Yu. Şvedova, **op. cit.**, s. 741.

bir yıllık eğitim veren öğretmen yetiştirme kursu açılmıştı.¹¹⁵ *Pionerskaya Pravda* gazetesinin hızlı okullaşma kampanyasıyla ilgili bir yazısı oldukça dikkat çekicidir: Biz *pionerler*¹¹⁶ köyümüzde on yetişkinin okuma-yazma bilmediğini fark ettik ve onlara okuma-yazma öğretmeye koyulduk. Onlara sadece okuma yazma öğretmiyoruz, aynı zamanda onlara gazete haberleri de okuyoruz... Bizde 70 yaşlı bir nine de var. Biz onunla da ilgileniyoruz. O artık mektup yazabiliyor ve hatta gazete bile okuyor. Biz ona Lenin ve Stalin hakkında konuşuyoruz. Nine bizim hikâyeleri dinlemeyi çok seviyor.¹¹⁷

Yukarıda belirtilen politikalardan hem genel olarak Rus halkı hem de Rus milliyetçileri oldukça etkilendiler. Her ne kadar milliyetçiler açısından bu tür olumsuz politikalar izlense de Stalin'in Tek Ülkede Sosyalizm projesinin eski Rus Slavcılarının hayallerini bir bakıma gerçekleştirdiği söylenebilir. XIX. yüzyılın ortalarında, Şanlı Rusya, Büyük Rusya geçmişte aranmıyordu artık; içinde yaşanan günde de aranmıyordu. Çünkü ne tarih onlara böyle bir Rusya bahsedebilmişti, ne de içinde yaşadıkları Rusya iç açıcıydı. Aradıkları gelecekteydi. Bir misyonu vardı Rusya'nın: Batılı ulusların uygarlığını edinmek, onlara yetişmekle yetinmeyip asıl uygarlığı, yeni bir uygarlığı, hem de Batı'nın tarihi gelişim içinde varacağı son nokta olan daha yüksek, daha eksiksiz bir uygarlığı sunmak. Rusya, kendisine güç veren zindeliğiyle kendi ülküsünü dile getirip gerçek kılacak, bunu yaparken de tüm insanlığın ülküsünü gerçekleştirmiş olacaktı.¹¹⁸ İşte o gün gelip çatmış, Tek Ülkede

¹¹⁵ E. Yu. Bıkova, "Reformirovanie Sistemi Şkolnogo Obrazovaniya v SSSR v 1917-1930 gg: Organizatsionnie i İdeologičeskie Aspekti", *VESTNİK TGU: Filoşifiya, Sotsiologiya, Politologiya*, No. 1 (13), 2011, s. 182.

¹¹⁶ Pionerler – Öncüler. Tüm Leninci Öncüler Örgütü (*Vsesoyuznaya pionerskaya organizatsiya imeni Lenina*).

¹¹⁷ Ponomaryev, **op. cit.**, s. 31.

¹¹⁸ Alexandre Koyre, **19. Yüzyıl Başlarında Rusya'da Batıcılık, Ulusçuluk ve Felsefe**, çev. İzzet Tanju, İstanbul, Belge Yayınları, 1994, s. 136.

Sosyalizm¹¹⁹ ilan edilmişti. Tamamen kendisi tarafından netleştirilmiş olmasa da, tek ülkede sosyalizm teorisi Stalin'e mükemmelen uyuyordu. Bu teori, Rus milliyetçiliğiyle sosyalizm lafzını bir araya getirme olanağı sağlıyordu kendisine. Milliyetçilik, Stalin'in küçük uluslara ya da ulusal azınlıklara karşı tavrında kolaylıkla yozlaşarak şovenizme dönüşebiliyordu. Lenin ve eski Bolşevikler tarafından şiddetle yerilen eski Rus anti-semitizmine ilişkin kimi belirtilere rastlanıyordu. Resmi olarak anti-semitizm sert biçimde ve sürekli olarak mahkûm ediliyordu ama artık bu tutum daha az etkiliydi. Tek Ülkede Sosyalizm, Rusların eski bir ulusal özelliği olan ayrıcalıklı olma hissini de okşuyordu. 1925 yılında Sovyetler Birliği 21.355.520 km² yer tutuyordu. Bunun üzerinde RSFSR diğer altı cumhuriyetten biri olarak 19.7558.000 km² ile toplam yüzölçümün 9/10'unu oluşturuyordu. Nüfus olarak da toplamın 2/3'ünü teşkil ediyordu.¹²⁰ Devrimin bu dar milliyetçi gömleğiyle sınırlandırılmasının başka bir yanı daha vardı. Tutku haline gelmiş olan kapitalist ülkeleri "yakalama" ve "geçme" teması, Stalin'in yazılarında da kendine yer bulmaya başlıyordu.¹²¹ 1929 Kasım'ında devrimin 12. yıl dönümü dolayısıyla yazdığı "Büyük Dönüşüm Yılı" makalesinde SSCB'de yaşanan ekonomik gelişmeleri anlattıktan sonra şöyle diyordu:

"Son hızla sanayileşme yolunda ilerliyoruz, kadim, "Rus" geriliğimizi arkamızda bırakarak sosyalizme ilerliyoruz. Bir metal ülkesi, otomobilleşmiş bir ülke, traktörleşmiş bir ülke olacağız. Ve SSCB'yi otomobile, köylüleriye traktöre oturttuğumuzda, "uygarlıkları" ile

¹¹⁹ Gerçi kendine yeten bir Rus sosyalizmi düşüncesinin ardında yatan şey, Batı'da devrim olasılıklarının iyiden iyiye yok olduğu yolunda açıkça belirtilmeyen bir inançtı. Lenin bunu daha Devrimin ilk yıllarında Polonya ile savaşta Polonyalı işçilerin ayaklanarak Kızıl Orduya yardıma koşacakları yerde milliyetçilik duygularının ağır basmasıyla Kızıl Orduya karşı savaşmalarından anlamıştı. Ayrıca yıllarca süren savaş, kıtlık ve tükenişten sonra, insanlar umutsuz bir bıkkınlık içine girmiş, Batı proletaryasının büyük kurtarıcı gücünün pek yakında imdatlarına yetişeceği yolunda partinin o alışılmış vaatlerine omuz silker olmuştu. Yeni doktrin farklı bir olasılığı işaret ediyordu: Rus devrimi sonsuza kadar tek başına kalsa bile, yine de sosyalizm vaadini yerine getirecek ve sınıfsız toplumu kendi sınırları içinde kuracaktır. İsaac Deutscher, **Bitmemiş Devrim: Rusya 1917-1967**, çev. Orhan Koçak, İstanbul, Belge Yayınları, 1990, s. 99.

¹²⁰ Kohn, **op.cit.**, s. 228.

¹²¹ Carr, **Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi**, s. 244.

övünen “saygıdeğer” kapitalistler bize yetişmeye çalışsınlar da görelim. O zaman hangi ülkelerin geri kalmış, hangi ülkelerin ilerlemiş ülkeler arasında sıralanacağını göreceğiz.”¹²²

Stalin’in Batı’yı geçme konusundaki özgüveninin bir başka nedeni de 1929’daki Dünya Ekonomik Kriziydi. Kapitalist sistem 1929 yılında yaşanan ekonomik kriziyle boğuşurken komünizm tüm bu dönemler boyunca kapitalist çözülme karşısında bir başarı, modern toplumun iktisadi zorluklarıyla nasıl başa çıkılacağına bir örneğiydi. Savaş yorgunu Çar imparatorluğunu, işlerliği olan yeni bir sistemle birkaç yıl içinde büyük sanayi güçlerinden biri haline getirmişti.¹²³

1920’li yıllar iç savaşın getirdiği ekonomik kıtlık, devlet otoritesinin yeniden tahsisi, Yeni Ekonomi Politikası,¹²⁴ Tek Ülkede Sosyalizm, çerçevesinde toprakları kolektifleştirilmesi ve hızlı sanayileşme atılımları, toplumdan sosyalist olmayan unsurların sökülüp atılması (özellikle Rus şovenizmi) çabaları ile geçmiş, ağırlıklı olarak sosyalist toplum inşa etmenin maddi yönü ile ilgilenilmişti. Yeniden inşa edilmeye çalışılan sosyalist toplumun manevi yönüyle, yani toplumsal ve kültürel konulara ancak 1930’ların başlarında ağırlık verilmeye başlanabildi. Tabii bu sosyalist toplumun teorik altyapısı Stalin tarafından devrim öncesinden hazırlamıştı. Ulusları burjuva ve sosyalist uluslar olmak üzere ikiye ayıran Stalin şöyle diyordu:

“...Ancak dünyada başka uluslar da vardır. Bunlar Rusya’da, kapitalizmin devrilmesinden sonra, burjuvazinin ve onun milliyetçi partilerinin tasfiyesinden sonra, burjuva

¹²² Josef Stalin, **Eserler**, çev. Süheyla Kaya, C. XII, İstanbul, İnter Yayınları, 1992, s. 123.

¹²³ Mazower, **op. cit.**, s. 134.

¹²⁴ İç savaş ve müttefiklerin ablukası, hem tarım hem de sanayi üretimini felce uğratmıştı. 1917’de 3.6 milyon olan sanayi işçilerinin sayısı, 1920’de 1.5 milyona düşmüştü. 1921’de Lenin ve kadroları köylülerle tümüyle yeni bir uzlaşmaya vardı: Yeni Ekonomi Politikası’na (NEP) göre tahıldan vergi alınacak ama buna karşılık çiftçiler üretim fazlasını serbestçe satıp kendi adlarına çiftlik sahibi olabileceklerdi. Ayrıca devlet, imalat, dağıtım ve finans üzerindeki denetimi elden bırakmayarak, bir yandan da parasını stabilize etmeye çalışıyordu. Devam ettiği altı yıl boyunca NEP, ekonominin önemli ölçüde toparlanmasını sağladı. 1927’de Stalin’in zorunlu istihdama dayalı sanayileşmeyi getirmesi ve çok daha geniş bir devlet yönetiminin ortaya çıkmasıyla birlikte sona erdi. Tilly, **Avrupa’da Devrimler**, s. 305-306.

uluslar temelinde gelişmiş ve oluşmuş olan yeni Sovyetik uluslardır. Bu yeni ulusları birleştiren ve yönlendiren güç, işçi sınıfı ve onun enternasyonalist partisidir...¹²⁵

Stalin ulusu reddetmemekle, komünizmin inşası ile ulusal farklılıkların zamanla ortadan kalkarak halkların birleşeceği yönündeki Marksist görüşü de reddediyordu:

“İşte bu yüzden ulusların tasfiyesi, genelde ulusların tasfiyesi değil, yalnızca burjuva ulusların tasfiyesi anlamına gelmektedir. Sosyalizmin tek ülkede zaferinde de, ulusal farkların ve ulusal dillerin ortadan kalkmasının ve tek bir ortak dilin oluşmasının mümkün ve gerekli olduğunu iddia ettiğinizde ciddi bir hata işliyorsunuz. Burada çok farklı şeyleri- ulusal baskının ortadan kaldırılmasını ulusal farklılıkların ortadan kaldırılmasıyla, ulusal devlet sınırlarının ortadan kaldırılmasını ulusların sönüp gitmesiyle, ulusların kaynaşmasıyla- karıştırıyorsunuz.”¹²⁶

1930’ların başında herkes “yeni halkı” tartışıyordu artık. Bir Sverdlovks gazetesi “Yeni Halk” başlığı altında bir sütun yayınlıyor, halkın tutum ve tavırlarıyla görüşlerindeki değişimleri yansıtan anekdotlara yer veriyordu.¹²⁷ Sosyalizm ne tür bir halk yaratmalıdır konusunda pek çok yazı yazıldı ve bir grup Türkmen atlısı çölde inanılmaz bir biçimde 2.690 mil at koşturup Moskova’ya ulaşınca Stalin bunları, “Hedeflerinin açıklığı, gösterdikleri azim ve karakterlerinin sağlamlığı” ile övünce *Pravda* bu temayı, ideal Sovyet karakteri olarak bir başyazıda işledi. Bu tema, Hitler’in kısa süre önce Alman gençliğinden istediği koşulsuz itaat düşüncesinin “tam tersi” olarak ilan edilmişti. “Güçlü ve orijinal bireysellik” Sovyet vatandaşının niteliği olarak kabul ve ilan edilmişti.¹²⁸

Sonuç olarak, Bolşeviklerin 1917’de iktidarı ele geçirdiği andan itibaren Sovyet devleti, muhalif politik partiler, basın, sendikalar, özel girişimler ve kilise

¹²⁵ Stalin, **Eserler**, C. XI, s. 285.

¹²⁶ **Ibid.**, s. 287.

¹²⁷ Anna Loise Strong, **Stalin Dönemi**, çev. Alaattin Bilgi, Ankara, Onur Yayınları, 1988, s. 73.

¹²⁸ **Ibid.**, s. 77-78.

gibi Rus toplumundaki bütün potansiyel rakip otorite kaynaklarına karşı sistematik bir saldırı yürütmüştü. 1930'ların sonuna gelindiğinde bu isimleri taşıyan kurumlar hala vardı, ama hepsi rejimin tam kontrolü altındaydı ve hayaletten farksızdı. Mikhail Heller'in sözleriyle: "Toplumun genel örgüsünü oluşturan insan ilişkileri, yani aile, din, tarih, dil rejimin hedef tahtası haline geldi. Toplum metodik ve sistematik olarak atomize ediliyor, tek tek insanlar arasındaki sıkı ilişkiler devletin seçtiği ve kutsadığı ilişkilerle değiştiriliyordu."¹²⁹ Dolayısıyla herhangi bir milliyetçilikten söz edilecekse, tamamen farklı bir milliyetçilik, bizzat Stalin'in tasarladığı ve bizzat Stalinizm'e hizmet edecek bir milliyetçilik anlayışından söz edilebilirdi. Rus milliyetçiliği yeniden ortaya çıkıp güç kazanması için 1930'lu yılların ortalarındaki Stalin'in teşvikini ve İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasını beklemek zorunda kalacaktı.

¹²⁹ Aktaran: Francis Fukuyama, **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, çev. Zülfü Dicleli, İstanbul, Profil Yayıncılık, 2011, s. 54.

II) Milliyetler Politikası

A) İdari ve Coğrafi Yapılanma

Sovyet devlet inşası pratiğinde Sovyet halklarının ulusal devlet inşasının dört biçimi denenmiştir.

1. Birlik Cumhuriyeti
2. Özerk Cumhuriyet
3. Özerk Bölge
4. Ulusal Bölge¹³⁰

“Ulus” (*natsiya*) olarak kabul edilenlerin devleti, ülke ve ulus adı, ulusal dil, bayrak ve ulusal marş gibi simgeleri oldu. Ulus olmamakla birlikte farklı etnik kökeni olduğu ileri sürülenler gelişmişlik düzeylerine göre özerk cumhuriyet (*avtonomnaya respublika*), özerk bölge (*oblast*) ve ulusal bölge (*okrug*) içinde örgütlendiler. Özerk cumhuriyet statüsündekiler, ayrı dilleri olmakla birlikte temelde ulusun parçası haline getirilerek bir Sovyet Cumhuriyetine bağlandılar. Özerk bölge ve ulusal bölgeler ise daha alt statüdeki halkların idari birimi oldu. Sonuçta, SSCB döneminde 100 civarında etnik grup oluşturulmuş oldu. Bunlardan sadece 15 tanesi¹³¹ ulus düzeyindeydi.¹³² İlke klasik olarak hiçbir vatani olmayan Yahudiler için de uygulandı. Onlara, Çin sınırı üzerindeki Birobidjan özerk bölgesi teklif edildi fakat çok azı yerleşti. “Esas” milletin (o bölgenin en eski sakinleri kastediliyor) nüfusu,

¹³⁰ Ülker Gürkan, “SSCB Siyasi Rejiminin Ana Hatları”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XXI, Sayı. 1-4, 1964, s. 182.

¹³¹ Bu devletler: Rusya SFSC, Ukrayna SSC, Beyaz Rusya SSC, Özbekistan SSC, Kazakistan SSC, Gürcistan SSC, Azerbaycan SSC, Litvanya SSC, Moldova SSC, Letonya SSC, Kırgızistan SSC, Tacikistan SSC, Ermenistan SSC, Türkmenistan SSC ve Estonya SSC.

¹³² Erol Kurubaş, “SSCB Sonrasında Türk Cumhuriyetlerinde Yeni Uluslaşma Süreçleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, C. II, No. 5, 2006, s. 120.

topraklarında yaşayan diğerk etnik grupların nüfusundan az olmasına rağmen, o bölgenin idari birimine esas milletin adı verildi. Örneğın Mordova Özerk Cumhuriyeti'nde Ruslar, nüfusun yüzde 60'ını; Karelya'da ve Buryatya'da yarısından çoğunu oluşturmalarına rağmen, bu bölgelere oradaki esas halkların adı verildi.¹³³

Lenin'in öğretilerinde, kapitalizmde ulusal sorun iki eğilimli bir tez olarak önemli yer tutar. Birinci eğilim, ulusal hayat ve ulusal hareketlerin uyanmasıyla tüm ulusal baskı ve zulümlere karşı mücadele ve ulusal devletin yaratılmasıdır. İkinci eğilim, uluslararası ilişkilerde gelişme ve yoğunlaşma, ulusal engellerin yıkılması, genel olarak ekonomik, politik, bilimsel vs. alanlarda sermayenin uluslararası birliğinin doğmasıdır. Milliyetler sorununda bu iki temel eğilimin karşı karşıya gelmesi, kapitalizm şartlarında bu sorunun çözümünün mümkün olmadığını kanıtlar ve kapitalist politikanın tümüyle başarısızlıkla sonuçlanmış olduğunu gösterir.¹³⁴ Lenin'in yolundan giden Bolşeviklerin savunduğı görüş, toprak açısından kendi kaderini tayin etme hakkı, içerikte enternasyonal (sosyalist), biçimde ulusal nitelikli bir kültür gerektiriyordu. Bütün feodal çözümlere karşı çıkan Lenin, her şeyden önce, ulusal kurtuluş hareketlerinin devrimci potansiyelinden yararlanmayı düşünüyor ve zorlamaya dayanmayan bir asimilasyona güveniyordu.¹³⁵

Stalin'in "Marksizm ve Ulusal Sorun" adıyla bilinen yapıtı her ne kadar 1913 yılında ilk yayınlandığında pek yankı uyandırmadıysa da, zamanla Bolşeviklerin milliyetler politikasının kurucu belgesi oldu. Stalin en başından beri Lenin'in

¹³³ Hosking, **op. cit.**, s. 591.

¹³⁴ Zevelev, **op. cit.**, s. 18.

¹³⁵ Claudie Weill, "Marksizm ve Ulusal Sorun", **Uluslar ve Milliyetçilikler**, (ed.) Jean Leca, çev. Siren İdemem, İstanbul, Metis Yayınları, 1998, s. 154.

görüşünü- ulusun kendi kaderine özgürce karar verme hakkına sahip olduğu- savunuyordu ama bu hakka küçük bir farklılık eklemeyi ihmal etmemişti:

“Ulus, kendi kaderine özgürce karar verme hakkına sahiptir. Ulus, özerkçe örgütlenme hakkına sahiptir, o hatta ayrılma hakkına sahiptir. Fakat bu, ulusun her durumda böyle davranmasının zorunlu olduğu, özerkliğin veya ayrılmanın ulus için, yani ulusun çoğunluğu için, yani emekçi kesimler için her zaman ve her yerde yararlı olacağı anlamına gelmez.”¹³⁶

Lenin’e göreyse, Stalin Rus olmayan milliyetlere “özerklik” vermek istiyordu; bu, söz konusu milliyetlerin Rusya’nın (o dönem adı Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetiydi) parçası olacağı, bir başka deyişle Rusya’ya tabi idari birimlere dönüşeceği anlamına geliyordu.¹³⁷ Petrograd’da (şimdiki Petersburg) düzenlenen VII. Parti Konferansı’nda (Nisan 1917) sunduğu raporda ulusların özgürce ayrılma hakkı sorunuyla, bir ulusun şu ya da bu anda mutlaka ayrılıp ayrılmaması gerektiği sorununu birbirine karıştırılmayacağını belirten Stalin, Çarlığın devrilmesinden sonra, milliyetlerin onda dokuzunun ayrılmak istemeyeceklerini ve bu nedenle özellikle Transkafkasya (Güney Kafkasya ülkeleri: Ermenistan Gürcistan ve Azerbaycan), Türkistan ve Ukrayna gibi ülkelere bölgesel özerkliğin gündeme getirilmesini savunuyordu.¹³⁸ Konferansta kabul edilen görüş dört belirgin konuyu kapsıyordu: ayrılma hakkı, Rusya’dan ayrılmayan uluslar için geniş bir bölgesel özerklik, azınlık haklarının yasayla teminat altına alınması ve partinin birliği. Öte yandan, ulusların kaderlerini tayin hakkını ne zaman kullanılabilecekleri veya hangi ulusların bu haktan yararlanabileceği konuları aydınlığa kavuşturulmamıştı.¹³⁹ Lenin, ulusal sorunla ilgili Sovyet politikasını, oluşturulacak birliğin gönüllü bir birlik olması ve Rusya’nın bir parçasını oluşturan

¹³⁶ Stalin, **Eserler**, C. II, s. 271.

¹³⁷ Moshe Lewin, **Sovyet Yüzyılı**, çev. Renan Akman, İstanbul, İletişim Yayınevi, 2009, s. 33.

¹³⁸ Josef Stalin, **Eserler**, çev. İsmail Yarkın, C. III, İstanbul, İnter Yayıncılık, 1989, s. 59-60.

¹³⁹ D’Encausse, **Lenin**, s. 335.

bütün uluslara özgürce ayrılma ve bağımsız devlet kurma hakkının verilmesi üzerine kurmuştu. Ayrıca Lenin, ilke olarak ayrılmaya karşı olduğunu açıkladı: “Birleşmeyi arzu ederiz, ayrılmayı değil.” Fakat onun istediği birleşme gönüllü birleşmeydi, “zor yoluyla değil, aksine sadece gönüllü anlaşma” ile elde edilen birlik.¹⁴⁰ Lenin partinin milliyetler politikasıyla ilgili şöyle diyordu: “Rusya ne kadar çok özgür olursa ve ne kadar gayrı-Rus milletlere ayrılma hakkı tanırrsa, diğer milletleri o kadar çok bizimle daha kuvvetli bir ittifak içine çeker ve ayrılma durumu daha az olur.”¹⁴¹ Örneğin Azerbaycan’daki Müsavat Partisi “bütün halklara kendi kaderini tayin hakkı” sloganından etkilenmişti. Bu sloganı Bolşeviklerle işbirliğinin temeli olarak görüyordu. Partisinin Ekim kongresinde Müsavat önderi Memmed Emin Resulzade Müslümanların özerkliğine duyduğu ilgiyi tekrar ortaya koydu. Marksist sınıf savaşı kavramıyla bir ulusun bütün sınıflarının ulusal birliği arasındaki çelişki önemsenmiyordu. Müsavat doğu Transkafkasya’da halkların kaderini tayin hakkının Müslüman egemenliği sonucunu vereceğine inanıyordu, çünkü Azeriler halkın büyük çoğunluğunu oluşturuyordu. Dolayısıyla eğer Bolşevikler sözlerini tutarlarsa Bolşeviklere hoşgörülle davranacak olan Müsavatçılardı, tersi değil.¹⁴² Transkafkasya’nın geri kalan kesiminde Bolşevik ihtilaline tepki, Bakü’de hâkim olan tutumun tamamen karşıtı olmuştu. Kafkasların ötesinde gerçek güç odağı olan Tiflis’te, Menşeviklerin ağır bastığı Sovyet Bölge Merkezi, Bolşeviklere karşı çıkmış, karşı devrime yardımcı olmuştu. Menşevikler, Taşnaklar ve Sağ Sosyal Demokratlar, Rusya’ya sadık olmakla birlikte, Transkafkasyalı politikacıların

¹⁴⁰ Jack Woddis, **Milliyetçilik ve Enternasyonalizm**, çev. Ali Koç, Ankara, Ser Yayınları, 1975, s. 43.

¹⁴¹ T. Yu. Burmistrova, V. S. Guskova, **Natsionalny vopros v programmah i taktike politicheskikh parti v Rossii: 1905-1917**, Moskova, MYSL, 1976, s. 223.

¹⁴² Ronald Grigor Suny, **Bakü Komünü: Rus Devriminde Sınıf ve Ulusallık**, çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul, Belge Yayınları, 1990, s. 146-147.

katılımı ve bölge yönetiminde sorumluluk almaları gerektiği tezinden hareketle *Sovnarkom*'un meşruiyetini reddediyorlardı.¹⁴³

Yeni hükümetin ilk önemli dokümanlarından biri, Rusya Halklarının Hakları Deklarasyonu oldu. Deklarasyon şu ilkeleri içeriyordu:¹⁴⁴

1. Rusya'daki ulusal toplulukların eşitliği ve egemenliği;
2. Rusya'daki ulusal toplulukların, ayrılma ve bağımsız devletler kurma hakkı dâhil, kendi kaderlerini serbestçe tayin etme hakkına sahip olmaları;
3. Ulusal ve ulusal-dinsel her türlü ayrıcalık ve sınırlamanın kaldırılması;
4. Rusya sınırları içinde yaşayan ulusal azınlıkların ve etnografik grupların özgür gelişmesi.

Ardından Halk Komiserleri Konseyi (*sovnarkom*) tarafından, milliyetler politikasının uygulanmasını gözetmek amacıyla Milliyetlerle İlgili İşler Halk Komiserliği (*Narkomnats- Narodnyy komissaryat po delam natsionalnostey*) oluşturuldu. Halk Komiserleri Konseyi 3 Aralık 1917'de, Lenin ve Stalin'in imzasını taşıyan *Rusya ve Doğu'nun Tüm Müslüman Emekçilerine* adlı bildiri yayınladı.

“... Camileri, minberleri, inanç, örf ve adetleri Rusya Çarları ve zorbaları tarafından hiçe sayılıp ayakaltında ezilen sizler, Rusya Müslümanları, Volga boylarının ve Kırım'ın Tatarları, Sibiry ve Türkistan'ın Kırgızları, Kafkaslar ötesi Türkler ve Tatarları, Kafkasların Çeçenleri ve Dağıstanlılar! Bundan böyle inançlarınız, örf ve adetleriniz, milli kültür yapılarınız dokunulmaz ilan ediliyor. Milli hayatınızı dilediğiniz biçimde, serbestçe kurunuz. Bu, sizin kutsal hakkınızdır. Gerek sizin haklarınızı, gerekse Rusya'da yaşayan tüm milletlerin haklarını devrim ve devrim organları olan İşçi, Asker ve Köylü delegeleri Sovyetleri bütün gücü ile korumaktadır... Biz, bayraklarımızla tüm dünyanın ezilmiş ve köle milletlerine özgürlük götürüyoruz...”¹⁴⁵

¹⁴³ Tadeusz Swietochowski, **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı: 1905-1920**, çev. Nuray Mert, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1988, s. 147-148.

¹⁴⁴ Lenin, **Ulusal Sorun ve Ulusal Kurtuluş Savaşları**, s. 343.

¹⁴⁵ Erel Tellal, “Mirsaid Sultan Galiyev”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 56, Sayı.1, 2001, s. 107.

Ocak 1918’de düzenlenen Rusya Sovyetleri III. Kongresi’nde kabul edilen “Çalışan ve Sömürülmüş Halkların Hakları Bildirgesi”nin 2. maddesindeki federal ilke, ulusların kaderlerini tayin hakkının hangi koşullarda kullanılacağını daha açık biçimde ifade eden bir doktrinle birlikte, anlaşılmaz ve genellikle çelişkili metinlerin yerini alıyordu. Bu bildirge Sovyet kongresi içindeki tüm çalışanların bu haktan yararlanabileceğini belirtiyordu. V. Sovyet Kongresi’nin Temmuz 1918’de oybirliğiyle kabul ettiği birinci Rus anayasası, Lenin’in düşüncesini ve olayların onu kabule zorladığı federalizm yorumunu yansıtıyordu.¹⁴⁶

Batı sınırlarında, kendi kaderini tayin hakkı ilkesinin uygulanması, 1920 yılı sona ermeden Polonya, Finlandiya, Estonya, Letonya ve Litvanya’da Sovyet olmayan bağımsız cumhuriyetlerin tanınması ve Rusya Sovyet Cumhuriyeti’yle sıkı ama henüz belirlenmemiş ilişkiler içinde olan bağımsız Ukrayna ve Beyaz Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri’nin kurulması sonucunu yaratmıştı. Doğuda sorunun çözümü, kısmen durumun karışık oluşundan, kısmen de iç savaşın değişken etkilerinden dolayı daha az belirgindi. Ama genel görünüm her yerde aynıydı. Devrimin ilk aşamasında milletlerin kendi kaderini tayin hakkı ilkesi ilan edilmişti ve uygulamada tam bağımsızlıktan çok, özerklik talebi biçimini almıştı.¹⁴⁷ Bolşevikler Ukrayna’da çok daha karmaşık koşullarla uğraşmak zorunda kaldılar. Aralık 1917’de Rusya, Ukrayna’nın Beyaz Rusya modelini izleyip kusursuz bir örnek oluşturacağını düşünerek *rada* (meclis) tarafından Kasım ayında ilan edilen Ukrayna Halk Cumhuriyeti’ni tanıdı. Fakat Ukrayna Sovyet iktidarına sırt çevirince Rus ordusu

¹⁴⁶ D’Encausse, **Lenin**, s. 337.

¹⁴⁷ Edward Hallett Carr, **Bolşevik Devrimi: 1917-1923**, çev. Orhan Suda, C. I, İstanbul, Metis Yayınları, 2002, s. 289-290.

1918 yılı Ocak ayında Kiev'e girdi ve uzun süren çatışmaların ardından 1919 yılında Pyatakov başkanlığında bir Sovyet hükümeti kuruldu.¹⁴⁸

Ekim Devrimi patlak verdiğinde Orta Asya'nın Müslümanları bunu karşılamaya hazır değildi. Layıkıyla onları temsil edecek hiçbir örgütleri yoktu ve en muhafazakâr ideolojiden en devrimci düşüncelere kadar her türlü eğilime açıktılar. Müslümanların çoğu Bolşeviklerin söylemine sıcak bakarak Müslümanların inancına, ulusal geleneklerine ve özgürlüklerine saygı duyulacağına inanmıştı.¹⁴⁹ Bunun yanı sıra bölgede pek az kişi Bolşeviklerin programı konusunda bilgi sahibiydi. Halk arasındaki en etkin grup olan Ulema, yerli halk yığınlarının pasif ve örgütlenmemiş desteğini elinde bulunduruyor fakat hiçbir siyasal yöntem gütmüyordu. Şura-i İslam ve Ceditlerin kültürel reform ve bölgesel özerkliği kapsayan bir programları vardı fakat destekçileri önemli kuvvet olarak ortaya çıkmıyorlardı. Şura-i İslam Başkanı ve 1917 yılı Aralık ayından Hokand Özerk İdaresi'nin Başbakanı olan Çokayef (Mustafa Çokay) şöyle yazıyordu: "Moskova Bolşeviklerine inanmaya hazır olduğumuz, hatta inandığımız zamanlar olmuştur. Fakat daha sonra Sovyetlerin eylemleri, bütün ülkelerin Komünistlerince cömertçe kullanılan ihtilalci sloganlara inancımızı kökünden yıkmıştır."¹⁵⁰ 20-30 Nisan 1918 tarihleri arasında Taşkent'te Olağanüstü Sovyet Kongresi düzenlendi ve bu kongrenin ardından 30 Nisan 1918'de SSCB'ye bağlı Türkistan Sovyet Sosyalist Muhtar Cumhuriyeti resmen ilan edildi. Fakat yönetim şeklinin sadece adı değişiyor, Bolşevik ve sosyal devrimci Ruslar hâkimiyeti ellerinde tutmaya devam ediyorlardı. Merkez İcra Komitesi Başkanlığı'na Kobezev, Başkan Yardımcılığı'na A.F.Solkin,

¹⁴⁸ D'Encausse, **Lenin**, s. 342-343

¹⁴⁹ Jean-Paul Roux, **Orta Asya: Tarih ve Uygarlık**, çev. Lale Arslan, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2001, s. 416.

¹⁵⁰ Serge A. Zenkovsky, **Rusya'da Türkçülük ve İslam**, çev. Ali Nejat Ongun, Ankara, Günce Yayıncılık, 2000, s. 225-226.

Halk Komiserliği Konseyi Başkanlığı'na da Fedor Kolosef seçildi.¹⁵¹ Konseyde yer alanların tümü ya Rus ya da Avrupa (Yahudi, Alman, Moldovalı ve Polonyalı) asıllıydı. Yapılan oylamada Sovyetler Kongresi doksan yediye karşı yetmiş oyla şu kararı aldı: “Müslümanların bu zamanda ihtilal idaresinin yüksek bölge organlarına katılması, yerli halkın İşçiler ve Köylüler Milletvekilleri Sovyetleri idaresine karşı tutumu kesin olarak bilinmediğinden ve yerli halk arasında proleter sınıf örgütleri bulunmadığından kabul edilemez.”¹⁵² RSFSC sınırları içinde bulunan Müslümanlar ise daha çok bölgesel özerklik için mücadele veriyorlardı. Tatar Ulusal Komünist hareketinin lideri Sultan Galiyev ve arkadaşlarının düşüncelerine göre, Müslüman komünistler kendilerine geniş bir toprak parçası verilmeden Doğu'da etkin hareket edemeyeceklerdi:

“Müslüman proleter sınıfını Komünizme çekmek için, onun üzerinde miktatsız etkisi yapacak şekilde ulusal bir eğitim uygulamak gerekir. Eski ulusal burjuvaların siyasal amaçlarını (İdil-Ural Devleti) bu yüzden yeniden ele alıyor ve onları başlıca hedeflerinden yoksun bırakıyoruz. Doğu'da devrimi başarıya ulaştırabilmek için, Sovyet Rusya'da Müslüman Doğuya yakın bir toprak parçası edinmek kesinlikle gereklidir. Bu toprak, Komünizmin kuruluşu için deney atanı olacak ve Müslüman devrimcilerin en ileri güçleri burada toplanacaklar.”¹⁵³

1920 yılı Sovyetlerin milliyetler politikasında bir dönüm noktası oldu. Bu tarih, iç savaşın sonu, bir birleştirme ve yeniden kurma döneminin de başlangıcıydı; ayrıca dikkatlerin batıdan doğuya çevrildiği köklü bir değişikliği temsil ediyordu. Lenin'in bir zamanlar kullanmış olduğu “ayrılma hakkı”nın yerini “birleşme hakkı” alıyordu. İlkesel olarak herhangi bir sosyalist milletin, sosyalist milletler topluluğundan ayrılmak istemesi düşünülemezdi bile; uygulamada da 1920'nin sonunda Sovyet düzenine amansız düşman olmadıkça, sağlanmış olan birliği

¹⁵¹ Baymirza Hayit, **Ruslara Karşı Basmaçılar Hareketi: Türkistan Türklüğü'nün Milli Mücadelesi**, çev. Elif Kırıl, İstanbul, Babiali Kültür Yayıncılığı, 2006, s. 97-98.

¹⁵² Zenkovsky, **op. cit.**, s. 226.

¹⁵³ Alexandre Bennigsen ve Chantal Quelquejay, **Sultan Galiyev ve Sovyet Müslümanları**, çev. Nezih Üzel, İstanbul, Elips Kitap, 2005, s. 132.

dağıtmak düşünülemezdi.¹⁵⁴ 1921'den itibaren, Avrupa ihtilalinin başarısızlığı belli olunca, Rus yöneticiler ihtilalin selametinin eski imparatorluğun çabucak birleştirilmesinde olduğu fikrine vardılar. O zamandan sonra Bolşevikler merkezi bir kuruluşa yöneldiler ve ayrılma eğilimi gösteren milliyetçi hareketleri ezmeye ve tasfiyeye koyuldular. Bir yandan milliyetçilik hareketleri başsız bırakılmakta ve sonra tasfiye edilmekteydiler. Öte yandan Ukrayna ve Beyaz Rusya gibi kurulmuş devletler, giderek tam bir açıklıkla merkeziyetçilik temeline oturtulmuş Sovyet Federasyonuna girdiler. Bu birleşme, elbette prensip itibarıyla proleter sınıfın idaresine ve bütün federe halklar arasında mutlak bir eşitliğe dayanmaktaydı.¹⁵⁵ Stalin 1922'de Lenin'e yazdığı bir mektupta, "birleşik ulusal federal ekonominin hayal haline gelmekte" olduğunu bildiriyor ve iki seçenek sunuyordu: Ya tam bağımsızlık yoluna gidilecek, bu durumda merkez, cumhuriyetlerden elini çekecek ve hiçbir işlerine karışmayacaktı. Ya da cumhuriyetler tercihlerini tek bir ekonomik yapılanma içinde gerçek bir birleşmeden yana kullanacak ve Rusya Federasyonu'nun yüksek makamlarının kararlarına tabi olacaklardı.¹⁵⁶ 22 Aralık 1922'de toplanan X. Tüm-Rusya Sovyet Kongresinde, Sovyet cumhuriyetlerinin birleşmesi üzerine yaptığı konuşmada Stalin, Sovyet cumhuriyetlerinin bir federal devlet halinde birleşmesini kaçınılmaz kılan birtakım zorunlu koşulları sıralayarak Tüm-Rusya Merkez Yürütme Komitesi Prezidyumu tarafından onaylanmış karar tasarısını açıkladı. Tasarının ilk maddesi SSCB'nin Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti ve Beyaz Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin

¹⁵⁴ Carr, **Bolşevik Devrimi**, s. 333.

¹⁵⁵ D'Encuasse, **Asya'da Marksizm ve Milliyetçilik**, s. 63.

¹⁵⁶ Lewin, **op. cit.**, s. 37.

birleşmesi şeklinde öngörüyordu.¹⁵⁷ Horezm ve Buhara Cumhuriyetlerini ise Stalin, henüz sosyalist değil Sovyet Halk Cumhuriyetleri adlandırıyor ve içsel olarak sosyalizme doğru geliştikçe bu cumhuriyetlerin de yeni oluşturulan federal devlete geçebileceklerini söylüyordu.¹⁵⁸ Resmen 30 Aralık 1922’de kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) Stalin’im öngördüğü gibi dört devletten müteşekkildi: Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Beyaz Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan’ı kapsayan Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti.¹⁵⁹ 1924’te, önceden var olan tüm idari varlıklar feshedilip, “bir etni-bir toprak” ilkesiyle Orta Asya haritası yeniden çizildi. SSCB Anayasası, eski Rus İmparatorluğunu RSFSC ile diğer “Sovyet sosyalist cumhuriyetleri” arasında bir birlik haline getirerek bu bölünmeyi onayladı. Böylece bir gecede, bir yanda Türkmenistan ve Özbekistan SSC’leri, diğer yanda her ikisi de Rusya’ya bağlı olan Kırgızistan (şimdiki Kazakistan) ve Kara-Kırgızistan (şimdiki Kırgızistan) Özerk Cumhuriyetleri ve son olarak da Karakalpakistan özerk bölgesi çıkıverdi ortaya. 1929’da Tacikistan Özbekistan’dan ayrılarak bir Sovyet Cumhuriyeti oldu ve yine aynı yıl içinde statüleriyle oynanmaksızın Kırgızistan’ın adı Kazakistan, Kara-Kırgızistan’ın adı ise Kırgızistan olarak değiştirildi.¹⁶⁰ 1936 Anayasası, SSCB’yi eşit haklara sahip 11 Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin (Kazakistan ve Kırgızistan’ın ilâvesi ve Transkafkasya’nın üç cumhuriyete; Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan bölünmesinin sonucu olarak) gönüllü birleşmelerinden meydana gelen, proletarya

¹⁵⁷ Josef Stalin, **Eserler**, çev. İsmail Yarkın, C. V, İstanbul, İnter Yayınları, 1990, s. 134.

¹⁵⁸ **Ibid.**, s. 133.

¹⁵⁹ George Vernadsky, **Rusya Tarihi**, çev. Doğukan Mızrak-Egemen Mızrak, İstanbul, Selenge Yayınları, 2009, s. 409.

¹⁶⁰ Oliver Roy, **Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi**, çev. Mehmet Moralı, İstanbul, Metis Yayınları, 2000, s. 99-100.

diktatörlüğüne dayanan, köylü ve işçilerin federal bir devleti olarak ilân diyordu. Bu devletlerin sayısı II. Dünya Savaşı sırasında Moldova, Letonya, Estonya, Litvanya ve Fin Karelya'sının katılımıyla 16'ya yükselmiştir. Karelo-Fin Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 1959 yılında Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetine katılarak bağımsız bir cumhuriyet olmaktan çıktı.¹⁶¹

B) Korenizatsiya: Kültürel Yapılanma

Sovyet yönetiminin ilk yıllarında Rus şovenizminin milliyet ilişkilerinde en temel sorun olduğu ilan edilmiş ve Rus olmayan milletlerin kültürlerinin geliştirilmesi için bir program hazırlanmıştı. Bu program çerçevesinde Rus olmayan temsilcilerin hükümet ve parti içerisinde mevki elde etmelerine imkân veren, elitlerin işbirliğini sağlamayı amaçlayan “yerleştirme” (*korenizatsiya*) politikası uygulanmaya başladı. Yerel dilleri kullanan okullar kuruldu ve bu dillerin toplumun pek çok kesimi tarafından kullanımı desteklendi.¹⁶² Çarlık dönemindeki Ruslaştırmanın kurbanı olan ulusal kültürlerin canlanması Ermenistan'da olduğu gibi bir yeniden dirilişe, hatta bazı Kafkas halklarında kimliklerin açığa çıkmasına varıyordu. Bu şekilde gerçek ya da gizli kalmış pek çok kolektif mahrumiyete son veriliyordu. Bu anlamda hiçbir rejim, bir yandan onları devletin çıkarlarına göre kullanmış olsa da azınlıklar lehine bu kadar çalışmamıştı.¹⁶³ Örneğin Merkez Müslüman Komiserliği Müslümanlar arasındaki çalışmalarına durmadan devam ediyordu. On ay içinde (Ocak-Kasım 1918) Tatar, Kırgız ve Türk Dilinde dört

¹⁶¹ Gürkan, *op. cit.*, s. 182.

¹⁶² Sevinç Alkan Özcan, **Bir Sovyet Mirası: Rus Azınlıklar**, İstanbul, Küre Yayınları, 2005, s. 13-14.

¹⁶³ Marc Ferro, “Sovyet Rejiminin Milliyetler Politikası”, **Uluslar ve Milliyetçilikler**, (ed.) Jean Leca, çev. Siren İdemen, İstanbul, Metis Yayınları, 1998, s. 142.

milyondan fazla gazete yayınlandı. Moskova’da Tatarca iki gazete yayınlanıyordu. Ayrıca her bölgesel Müslüman Komiserliği birer yayın organına sahipti: Kazan’da “İş”, Ufa’da “Kores” (Mücadele), Astrahan’da “Tartys” (Savaş) gibi.¹⁶⁴ Bunun yanı sıra Tataristan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulduktan (1920) sonra Eğitim Halk Komiserliği’ne bağlı Akademik Merkez kurulmuştu. Cumhuriyetin tüm bilim ve kültür kuvvetlerini birleştiren Akademik Merkez Yönetimince okullar için yeni ders kitapları hazırlanıyor, Tatar dili ve edebiyatının gelişimiyle ilgili problemlere pratik tedbirler alınıyordu. Hükümetin ilk yılındaki faaliyet raporunda bildirildiğine göre, bir yıl içinde başka dillerden yapılan tercümelemlerle birlikte 100’ü aşkın çeşitli ders kitabı ve diğer kılavuzlar derlenmişti.¹⁶⁵

En alt kademedeki ulusal bölge ve toprakların kendi Sovyetleri vardır ama bakanlıkları yoktur. Dilleri tanındığı için tanınan ama toprakları ve kendi idari makamları olmayan milliyetler de vardır. Burada, bu gruplar arasındaki ayrımı belirleyen kıstas dillerin sınıflandırılma biçimidir. Dillerin olası üç statüsü vardır: yazılı olmayan diller, yazılı diller ve edebi diller. Yazılı dile sahip olmayan bir “milliyet” toprak sahibi de olamaz. Fakat yazılı dilden yoksun bir gruba bir toprak bütünlüğü sağlanmak istendiğinde, hemen bir yazılı dil icat ediliveriyordu; hatta birkaç ikinci sınıf yazara bu dilde şiirler ve sosyalist gerçekçi romanlar yazdırılarak buna edebi dil statüsü bile verilebiliyordu.¹⁶⁶ Çoğu kez kendilerine has bir yazı dili olmayan ve kısmen de “millet öncesi” bir dönemde bulunan çok küçük kavimler için kademeli bir federalizm tesisi, kendilerine ait milli hislerin başlangıçları için büyük bir taviz teşkil ediyordu. Bu kavimlerin ilk defa resmen varlıkları kabul edildiğinden

¹⁶⁴ Bennigsen ve Quelquejay, **op. cit.**, s. 130.

¹⁶⁵ Tamurbek Devletşin, **Sovyet Tataristanı**, çev. Mehmet Emircan, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, s. 402-403.

¹⁶⁶ Roy, **op. cit.**, s. 105

ve dilleri küçük bir sahada resmi bir dil olarak sayıldığından dolayı Sovyetlerin başlangıçtaki milliyetler siyasetinin dolaylı olarak küçük etnik grupların “millet haline gelmesinde” büyük katkısı olmuştur.¹⁶⁷

Sovyet politikalarının amacı milliyetçiliği söküp atmak değil, tersine milliyetçi bir söylem içinde ona hâkim olmak ve bu egemenliğini hem SSCB içinde hem de bütün Sovyet Bloku içinde tekelleştirmektir.¹⁶⁸ Bununla birlikte milliyetler politikasıyla, personel politikası olarak da yerel çalışma arkadaşlarının seçiminde katı davranmayarak milli ayrıcalığı potansiyel anti-Rus, anti-Sovyet istikametinden çekip, bütün Sovyet halklarının dayanışmasına yönelecek bir ulusal duyguya tahvil etmek denenmiştir. Ulusal komünistlerden faydalanış şüphesiz içerdeki muhtemel tezatlaşmaları önlemiştir. Bu ulusal komünistler ya sabık ulusal partilerin Sovyet iktidarı ile sadıkane işbirliğini kabul etmiş olan sol kanadına mensuptular ya da sosyal ve ulusal bağımsızlık mücadelesinin evvelce çok güçlü bir şekilde birbirine bağlı olduğunun şuuruna sahip yerel komünistlerdi.¹⁶⁹ Üst görevlere atanmış Rus olmayan kişilerin çoğu, sayıca hâkim durumda olan Rusların bakış açısını kolayca ve farkına varmaksızın özümseyordu; bu özümsemeye direnenlerin üst mevkilere yükselme şansı daha azdı. Moskova, idari başkentti, önemli kararların alındığı merkezdi. Yayılmasına Lenin’in karşı çıktığı bürokratik zihniyet, kendiliğinden bir Rus zihniyeti olmaya yöneliyordu.¹⁷⁰ 1923’teki XII. Parti Kongresi’nde Stalin’in kendisi bu durumu şöyle açıklıyordu:

¹⁶⁷ Patrik von zur Mühlen, **Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında; İkinci Dünya Harbi’nde Sovyet Doğu Halkları**, İstanbul, Şema Yayınevi, 2006, s. 19-20.

¹⁶⁸ Berg G. Fragner, “Sovyet Milliyetçiliği: Orta Asya’nın Bağımsız Cumhuriyetlerine Kalan İdeolojik Miras”, **Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları**, (der.) Willem van Schendel ve Erik J.Zürcher, çev. Selda Somuncuoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 30.

¹⁶⁹ Mühlen, **op. cit.**, s. 20.

¹⁷⁰ Carr, **Bolşevik Devrimi**, s. 336.

“NEP’le bağlantılı olarak ülkenin iç yaşantısında yeni bir güç zuhur ediyor... Federasyonun her noktasında hayalet gibi gezen ve proletarya diktatörlüğünü yıkacak bir bozuşma tehlikesi ile karşı karşıya getirecek olan Rus şovenizmi... Ama NEP sadece Rus şovenizmini beslemekle kalmıyor, özellikle birden fazla milletin yaşadığı cumhuriyetlerde yerel şovenizmi de besliyor... Cumhuriyetlerin yekpare bir birlik halinde birleşmesine ket vuran esas güç, daha önce de söylemiş olduğum gibi, ülkemizde NEP ilişkileri içinde yetişen bir güçtür: Rus şovenizmi...”¹⁷¹

Stalin’in ardınca söz alan Buharin, aynı delili daha uzaklara götürdü: “Büyük millet vasfıyla biz, bizzat kendimizdeki küçük milliyetçilik ihtiraslarına karşı olalım. Yalnızca tek politika belirleyelim ve diğer milliyetlere karşı daha aşağı konumda olduğumuzu kabul edelim. Böylece ezilmişlerin güvenini kazanma imkânı elde edebiliriz.”¹⁷²

Leninizm’de ulus ve milliyetler sorunları sınıf mücadelesinden ayrı düşünülüyordu. Amaç sınıfsal çözümlerde milliyetçiliği altyapı üstyapı ilişkisine doğrudan bağlı olmayacak bir unsur haline getirmektir. Bu belirli koşullar altında milliyetçiliğin proletarya devriminin amaçlarına bile hizmet edeceği anlamına geliyordu.¹⁷³ Dolayısıyla ilerici bağımsızlık mücadeleleri proletarya devrimine ve ileride SSCB çıkarlarına uygun olduğu müddetçe desteklenmeliydi. Fakat böyle olmadığı takdirde gerici ithamı ile ezilmeliydi:

“Bu elbette ki, proletaryanın her ulusal hareketi her zaman ve her yerde desteklemek zorunda olduğu anlamına gelmez. Burada söz konusu olan, emperyalizmi sağlamlaştırmaya ve sürdürmeye yönelik hareketler değil, onu zayıflatmaya, devirmeye yönelik ulusal hareketlerin desteklenmesidir. Tek tek ezilen ülkelerin ulusal hareketlerinin, proletarya hareketinin gelişmesinin çıkarlarıyla çatıştığı durumlar vardır... Marx Polonyalıların ve Macarların ulusal

¹⁷¹ Stalin, **Eserler**, C. V, s. 201 ve 205.

¹⁷² Kohn, **op. cit.**, s. 251.

¹⁷³ Her konu işçi sınıfının çıkarlarına uygunluk derecesine göre değerli veya değersizdir. Komünist Partisinin, Nisan 1917’deki Kongresinde Stalin bu durumu şöyle açıklıyor: “*Emperyalizmi hedef alan her hareketi desteklemeliyiz. Yoksa Fin işçileri bize ne diyecektir? İngiliz emperyalizmine karşı bir hareket olan İrlanda hareketi demokratik bir hareket değil midir, emperyalizme darbe vuran hareket değil midir?*” Stalin, **Eserler**, C. III, s. 63; Halk Komiserleri Kurulu’nun Yahudi düşmanlığına ilişkin Temmuz 1918 tarihli kararında şöyle deniyor: “*Halk Komiserleri Kurulu, Yahudi aleyhtarı hareketin ve Yahudilere dönük genel kırımın, işçi ve köylü devriminin çıkarları açısından öldürücü olduğunu ilan eder ve Sosyalist Rusya’nın emekçi halklarını, ellerindeki bütün olanaklarla bu musibete karşı savaşa çağırır.*” Lenin, **Ulusal Sorun ve Ulusal Kurtuluş Savaşları**, s. 345.

hareketlerinden yana, Çeklerin ve Güney Slavlarının ulusal hareketine ise karşıydı. Çünkü Çekler ve Güney Slavları o sıralar gerici halklardı.”¹⁷⁴

Sovyetler Birliği içinde Sovyet milliyetçiliğinin tek görevi Sovyet halklarınca yaratılmış olan ulusal birimleri desteklemektir. Bu birimler Sovyet politik sisteminin ayrılmaz parçaları olarak algılanıyordu ama birimler kendilerini denetimsiz birer siyasi güç ya da bağımsız ülkeler gibi değil, işlevsel uluslar olarak algılamalı ve öyle davranmalıydılar. Dolayısıyla Sovyetler kendi milliyetçilik anlayışına ters düşen özerk milliyetçiliklerle savaşıyorlardı.¹⁷⁵ Örneğin Kırım Tatar Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Merkezi İcra Komitesi Başkanı Veli İbrahim (İbragimov)'in nüfuzu altında yurttaşları o zamana kadar hiç görmedikleri iktisadi ve kültürel yükselişi yaşadılar. Bir başka örnek Stalin'in mesai arkadaşı Mirza (Mirsaid) Sultan Galiyev'dir.¹⁷⁶ Galiyev, Müslümanlığı Bolşevizm için kullanmaya çalışmış, sömürgeciliğin karşısına İslam dinini, Marksizm'deki proletaryanın yerine Müslüman halkları koyarak Müslüman ülkelerdeki ulusal hareketlerin sosyalist nitelikte olduğunu ileri sürmüştü. Doğu halklarının sömürge boyunduruğundan kurtulmasında İslam dininin temel rol oynayacağını savunmuştu.¹⁷⁷ Fakat 1923 yılında iktidardan düşürülen Galiyev, 1929'da uzun bir hapis cezasına mahkûm edildi. Ondan kısa bir süre önce Veli İbrahim de “milliyetçi sapmacılıkla” suçlanmış ve idam edilmişti.¹⁷⁸ Bu nedenle Sovyet milliyetçiliğinde ulusal bağımsızlık kazanmak amacıyla doğrudan siyaset yapmak veya ulusun kendi başına ekonomik büyümesini sağlamak gibi bir şey söz konusu değildi. Ama ulusal liderlere başka bir görev düşüyordu: Ülkenin toprak, dil (düzeltilmiş ya da en azından

¹⁷⁴ Josef Stalin, **Eserler**, çev. İsmail Yarkın, C. VI, İstanbul, İnter Yayınları, (t.y.), s. 138.

¹⁷⁵ Fragner, **op. cit.**, s. 32.

¹⁷⁶ Mühlen **op. cit.**, s. 20.

¹⁷⁷ Tellal, **op. cit.**, s. 111-112.

¹⁷⁸ Mühlen, **op. cit.**, s. 21.

standartlaştırılmış) ve iç idaresinde kendine özgü ortak kimlik oluşturmak.¹⁷⁹ 1924 yılında SBKP merkez organlarının Orta Asya'yı ulusal bölgelere bölme kararına aktif bir şekilde karşı çıkmaları ile Moskova'daki yöneticiler planlarını ihtiyatla uygulamaya devam ettiler ve tıpkı merkezden planlandığı gibi, Orta Asya'nın beş ayrı cumhuriyete bölünmesi, farklı milletlerin oluşumunu büyük ölçüde hızlandırdı. Esas itibariyle Türkî çoğunluğun oluşturduğu bölgenin Müslüman nüfusunu parçalayarak, bir bütün olarak bir araya gelmelerini imkânsız kılacak şekilde, "her biri kendi ulusal bilinci, dili, kültürü ve ekonomik bağımsızlığına sahip ayrı ve farklı halklara" dönüştürüldü.¹⁸⁰

Sovyet politikası, ekonomi sosyalizme doğru ilerlediği sürece, bütün ulusal kültürleri gelişmeye bırakmıştı. Fakat 58 ulusun, kitap bir yana, alfabesi bile yoktu. Bilim adamları bunlar için yazılı diller geliştirdiler ve Sovyetler Birliği'nde birinci Beş yıllık Planın (1928-1933) sonunda yayınlanan kitap sayısı, Almanya, Fransa ve İngiltere'de yayınlananların toplamından daha fazla olana dek tam 100 dilde kitap basıldı.¹⁸¹ Ancak Komünist Partinin bu topluluklara yönelik pozitif ayrımcılık politikası (eğitim ve kültürde), merkezileşmiş Sovyet Devletini kabullenecek Sovyetik uluslar (içerik olarak değil, görünürde) yaratmaya yönelikti. Bu milliyetlerin desteklenmesi Sovyetlerin milliyetler politikasının temelini oluşturuyordu. Biçimde ulusal içerikte sosyalist olarak özetlenebilecek bu kültür politikaları merkezin belirlediği Rusça yapıtları çeviriden öteye geçmedi.¹⁸²

¹⁷⁹ Fragner, **op. cit.**, s. 32.

¹⁸⁰ Mustafa Aydın, "Geçiş Sürecinde Kimlikler: Orta Asya'da Milliyetçilik, Din ve Bölgesel Güvenli", **Küresel Politikada Orta Asya: Avrasya Üçlemesi**, (der.) Mustafa Aydın, Ankara, Nobel Yayınları, 2005, s. 250-251.

¹⁸¹ Strong, **op. cit.**, s. 72.

¹⁸² Terry Martin, "İmperiya polojitelnoy deyatelnosti: Sovetskiy Soyuz kak vıssaya forma imperializma, **Gosudarstvo natsiy: İmperiya i natsionalnoe stroitelstvo v epohu Lenina i Stalina**, (ed.) R.G. Suny-T.Martin, Moskva, Rosspen, 2011, s. 103.

Ne var ki, eğitimde gerek ulusal azınlıklara yönelik gerekse de SSCB'yi oluşturan diğer milletlere yönelik pozitif ayrımcılık politikası pek uzun sürmedi. Uygulanan “yerlileştirme” politikası ve milliyetlere yönelik ilk pozitif ayrımcılık politikaları, ulusal bilinci ve etnik kadroları kısmen de olsa güçlendirmiş, bunların “proleter enternasyonalizme” giden yolda geçici bir adım olduğu düşünülmüştü. “Yerlileştirme” politikası kontrolden çıkıp “burjuva milliyetçiliği”ne dönüşünce, Stalin onun temsilcilerine karşı terör uygulamakta tereddüt etmedi.¹⁸³ Bunun yanı sıra ülke içinde çeşitli bölgelerde Alman azınlıklar bulunduğu gibi, kimi Sovyet cumhuriyetlerindeki Rus olmayan muhalifler ülkeden kaçarak Paris ve Berlin'e sığınmakta ve sürgün hayatlarında Batı Avrupalı, özellikle de Alman devlet adamlarınca destek bulmaktaydı. Bunu aktif siyasetinin bir parçası haline getiren Hitler yönetimi, zaten paranoya düzeyi yüksek olan Moskova'nın milliyetler politikasında yeni hamlelerde bulunmasının zeminini hazırladı. Tüm otuzlu yıllar boyunca yürütülen *Büyük Temizlik*¹⁸⁴ operasyonu ile bir zamanlar en yakın çalışma arkadaşları olan kişileri dahi ortadan kaldırmakta tereddüt etmeyen Stalin'in, Rus olmayan kitlelerin *beşinci kol faaliyetleri*¹⁸⁵ karşısında yumuşak davranması

¹⁸³ Hosking, **op. cit.**, s. 771.

¹⁸⁴ 1921- 1953 yılları arasında esas olarak siyasi nedenlerle tutuklananların ('karşıdevrimci suçlar'la itham edilenlerin) toplam sayısı 4.060.306'dır. Bunların 799.455'i ölüme mahkum edilmiş, 2.634.397'si kamplara, kolonilere ve hapisanelere gönderilmiş, 423.512'si belli bir yerde ikamet men (*vısilka*) ya da belli bir yere sürgün (*sıkla*) edilmiştir. 215.942 kişi ise 'Diğer' kategorisine girmektedir. 1930-1953 dönemine ait verilere göre ise, 3.777.380 kişi 'karşıdevrimci suçlar'dan tutuklanmıştır ve çoğu 1937-38 yıllarındaki temizlik hareketi sırasında olmak üzere, verilen idam kararlarının 700.000 civarındadır. Lewin, **op. cit.**, s. 162-163.

¹⁸⁵ *Beşinci kol*, fiili müdahale ile ele geçirilemeyen bir kitleyi ya da devleti propaganda, casusluk, sabotaj ya da terör yoluyla psikolojik maruz bırakmak suretiyle müdahaleye uygun hale getirmek ya da fiilî savaş esnasında savaşı daha kolay kazanmak için yapılan her türlü psikolojik yıkıcı çalışmadır. Beşinci kol çalışmalarını en mükemmel şekilde kullanan ilk devlet Nazi Almanya'sıydı. Gestapo aracılığıyla bir çok devletin içine sızmış ve halkı kendi görüşlerine göre yönlendirmiştir. Bu sebepten dolayı Nazi Almanya'sı İkinci Dünya Savaşı sırasında Polonya, Norveç, Hollanda, Danimarka ve SSCB gibi devletleri istila ederken bu çalışmayı temel koşul olarak görmüştür.

beklenemezdi.¹⁸⁶ Moskova merkezince, milliyetçi- ayrılıkçı ve milli komünizm fikrini taşımakla itham edilen, aydınların ortadan kaldırılmasıyla birlikte, kuvvetli bir şekilde Ruslaştırma faaliyetine de geçildi. Gayet tabiidir ki, Sovyetler Birliği gibi çok uluslu bir devlette, milletlerin birbirlerine girmiş bir durumda olmalarından dolayı, herkesçe anlaşılabilir bir lisana ihtiyaç vardı. İşte bu zaruret, Cumhuriyet sahasında belirli diğer dillerin kabulüne rağmen, Rusçaya üstünlük tanıyordu.¹⁸⁷ 13 Mart 1938'den itibaren Rus dili ve edebiyatı gayrı - Rus okullarında zorunlu ders olarak okutulmaya başlandı. Rusça bilgisi, yüksek eğitim almak isteyen gayrı-Ruslar için zorunlu idi. Ancak bu durum SSCB'nin tüm bölgeleri için geçerli değildi. Okulların büyük çoğunluğunda ikinci dil olarak Rusça öğretiliyordu ama bazı bölgelerdeki okullarda milli azınlıkların çocukları o bölgenin milli çoğunluğunu oluşturan milletin dilini ikinci dil olarak öğreniyordu.¹⁸⁸ Örneğin Tataristan'daki Çuvaş okullarında ikinci dil olarak Tatarca öğretiliyordu.

Stalin daha 1937 yılında bu konuyu Merkez Komite Plenumunda gündeme getirmiş, Rusçanın tüm Sovyet okullarında zorunlu olması gerektiğini, çünkü yakında Kızıl Ordu'ya gayrı-Rusların çağrılacağını bildirmişti. Rus olamayanların oluşturduğu birlikler terhis edildi¹⁸⁹ ve yeniden oluşturulan ordunun ortak bir dile ihtiyacı vardı. Stalin'in dediği gibi, “bizim tek bir dilimiz var, tüm SSCB vatandaşlarının aşağı-yukarı anlaşabileceği bu dil Rusçadır.”¹⁹⁰ Aynı zamanda,

¹⁸⁶ Hakan Aksakal, “Stalin ve İkinci Dünya Savaşı Bağlamında Milliyetler Politikası”, **Karadeniz Araştırmaları**, C. VI, Sayı. 21, (Bahar 2009), s. 25.

¹⁸⁷ Gerhard von Mende, **Komünist Bloktaki Milliyet ve Mefkure**, çev. Fethi Tevetoğlu, Aziz Alpaut, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1966, s. 113.

¹⁸⁸ Piter Blitsteyn, “Natsionalnoe stroitelstvo ili rusifikatsiya? Obyazatelnoe izuçenie russkogo yazıka v sovetskih nerusskih şkolah, 1938-1953 gg”, **Gosudarstvo natsiy: İmperiya i natsionalnoe stroitelstvo v epohu Lenina i Stalina**, (ed.) R.G. Suny-T.Martin, Moskva, ROSSPEN, 2011, s. 310.

¹⁸⁹ V. V. Gradoselskiy, “Natsionalnie voinskie formirovaniya v Krasnoy Armii 1918-1938”, **Voennno-İstoricheskiy Jurnal**, No. 10, 2001, s. 4.

¹⁹⁰ Blitsteyn, **op.cit.**, s. 312

1938'den itibaren Gürcü, Ermeni alfabeleriyle üç Baltık devletince kullanılmakta olan Latin alfabesi hariç, Rus olmayan tüm milletlerin alfabeleri, Rusların Kiril alfabeleriyle değiştirilmiştir. Bunun sebebi Rus dilinin daha kolay öğrenilmesini sağlamaktı. 1920'li yılların sonlarına doğru, kullandıkları Arapça alfabeyi Latinceye çevirmiş olan Türk halkları, bu hareketle, kısa bir müddet zarfında alfabelerini ikinci kere değiştirmiş oldular ve bununla da kültürel gelişmelerinde çifte çöküntüye maruz kaldılar.¹⁹¹ Alfabe değişikliğinin bir başka işlevi daha vardı: Yeni nesillerin daha önceki kaynaklara ulaşmasını engelliyordu. Böylece, transkripsiyonların reddedilmesi veya serbest bırakılması yoluyla, geçmişte verilmiş eserler arasından yeni ulusal edebiyatların öncüsü ya da bir parçası olarak kabul edilebilecek olanlar seçilebiliyordu. Her kültüre yeni bir ata, genellikle bir şair tayin ediliyor, böylece içerik sorunu da azaltılıyordu. Ulusal kimlik gerçek bir kültürün canlandırılması ya da desteklenmesi üzerine değil, zayıf bir içeriğin, bir kodun üzerine kuruluyordu. Gerçek içerik, Sovyet edebiyatı ya da Rus kültürüydü. Bunun amacı gerçekten kendisini yetiştirmek isteyen kişiyi Rus kültürüne döndürebilmektir; ulusal kültür, kültürel talepleri karşılayamamalıydı.¹⁹² Ancak bu durum (alfabe değişikliği olmasa da sosyalizmin zararlı bulunduğu eserlerin yayınlarının ve Sovyet dönemi öncesi yazarların birçoğunun eserlerinin toplatılarak okutulmasının yasaklanması ve bu yöntemle geçmişle bağların koparılması) Ruslar için de geçerliydi. Ruslar ve Rus olmayanların yasalar yoluyla Sovyetleştirilmesi SSCB'nin dört bir yanında yaşayanların statülerini eşitledi ve siyasal kültür biçimlerini tek tipleştirdi. Bununla birlikte Stalinist tavır ve özellikle de İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanlarla teması olmuş uluslara karşı uygulanan şiddetle birlikte Sovyetleştirme Baltık

¹⁹¹ Von Mende, **op. cit.**, s. 115.

¹⁹² Roy, **op. cit.**, s. 120.

lkelerinde ve Moldova'da olduğu kadar Ukrayna'da da bir Ruslaştırma olarak algılandı. Bu Ruslaştırma siyaseti özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rus olmayanların ülke yönetim kademelerinde giderek daha az yer almalarıyla ortaya çıktı. Statülerin eşitlenmesi ulusal kimliğin kendine özgü özelliklerine saldırı olarak değerlendirildi. Rusya'nın damgasını taşımasalar bile bütün SSCB'de geçerli ortak yasaların artması da bu Şekilde algılandı.¹⁹³

¹⁹³ Ferro, **op. cit.**, s. 143.

III) Milliyetçiliğin Zorunlu Geri Dönüşü

A) Sovyet Vatanseverliğinden Rus Milliyetçiliğine

Stalin yönetimindeki komünist diktatörlük zamanla milliyetçi bir görünüm aldı ve Marx'ın zamanında komünizm idaresi sırasında vuku bulacağını anlattığının tersine, devletin “dağılıp gitmesine” izin vermedi. Devleti yüceltti ve aşırı bir milliyetçinin, sözgelişi bir Mussolini veya bir Hitler'in arzulayacağı kadar otoriter ve despotik hale getirdi. Daha da ötesi milletlerarası proletaryanın çıkarlarıyla Rusya'nın milli çıkarlarını aynileştirdi ve Batı'ya, emperyalizme ve beynelmileciliğe artan bir güvensizlik duygusunu kışkırttı.¹⁹⁴ Ülkede ücretsiz ve yasal olmayan emek gücüyle devlet gücü daha da sağlamlaştırılıyor, Rus köylüsü yok ediliyor ve sosyalizmi inşa edenler tarafından barbarca kolektifleştirme yaşıyordu. 1936 yılındaki meşhur Stalin anayasası kağıt üzerinde tüm demokratik hak ve özgürlükleri garanti ediyor,¹⁹⁵ gerçekteyse totalitarizmin keyfi uygulamalarına karşı hiçbir koruma sağlamıyordu. Ülke artık kalıcı korku ile yaşamaya ve Stalin'i övmeye alışmıştı.¹⁹⁶ Stalin, ülke genelinde yapılan “temizlik” hareketi sonucu eski kadroların çoğunun imha edilmesiyle, nihayet yeni bir sisteme, kendi sistemine sahip

¹⁹⁴ Carlton J. Hayes, **Milliyetçilik: Bir Din**, çev. Murat Çiftkaya, İstanbul, İz Yayıncılık, 1995, s. 35.

¹⁹⁵ 1936 Anayasasının “Yurttaşların Hakları ve Görevleri” gerçekten de bir ulusun güvence altına aldığı en kapsamlı haklar listesiydi. Yaşama hakkı 4 başlık altında toplanıyordu: çalışma hakkı, dinlenme hakkı, eğitim hakkı ve maddi destek hakkı. Özgürlük hakkı altı paragrafta sıralanıyordu: Ulus ya da ırk ayrımı gözetmeksizin vicdan özgürlüğü, tapınma, konuşma, basın, toplanma, gösteri yapma ve örgütlenme özgürlükleri ile keyfi tutuklama, ev ve haberleşmenin ihlali gibi konularda tanınan hak ve özgürlükler tek tek sıralanıyordu. Yeni anayasa, diğer ülkelerdeki Ruslar ve Stalin taraftarlarınca “dünyanın en demokratik anayasası” olduğu gerekçesiyle alkışlanırken, yabancı eleştirmenler, Komünist Parti'nin diktatörlük rejimi lağvedilmediği müddetçe bu anayasasının hiçbir zaman önem taşımayacak olan bir yasal kurgunun hayata geçirilmesinden başka bir şey olmadığı gerekçesiyle yeni anayasayı eleştiriyorlardı. Vernadsky, **op. cit.**, s. 447.

¹⁹⁶ Yuliya Kantor, **Voyna i Mir Mihaila Tuhachevskogo**, Moskova, Ogonyok&Vremya, 2005, s. 323.

olmuştu. Yönetici elit neredeyse tamamen yenilenmiş, toplumun tamamı baskı altına alınmıştı.¹⁹⁷

1930'lu yılların ortalarından itibaren Stalin'in söyleminde Ruslarla ilgili alışılmadık komplimanlar ortaya çıkmaya başladı. "Ruslar- dünyanın temel (esas) halkıdır. Rus milleti- dünyanın en yetenekli milletidir" gibi açıklamalar Rusların hiç alışmadığı türdendi.¹⁹⁸ Durmadan denetlenen, sürekli olarak içinde bulunduğu şartları öven propagandaya tabi tutulan (rakip sistemdeki insanlardan çok daha fazla mutlu olduğunu varsayan) Sovyet insanı, güvensizlik uyandıran her türlü iddiaya karşın gene de kendisini geniş ve güçlü bir imparatorluğun vatandaşı olarak kabul ediyor, herhangi bir teselli yoksunluğunda da, milli gurur ortaya çıkıyordu.¹⁹⁹ Vatanseverlik kavramının yükselmesinin 1934 yılına denk düşmesi rastlantısal değildi. Bu tarihte kolektifleşme tamamlanmış, kırsal kesim *kulak*lardan temizlenmiş ve tamamen denetim altına alınmıştı. İnsanlar topraklarından ve geleneksel köylü yaşamlarından yoksun bırakılmıştı. Kaybedilmiş toprakların yerini halkın en büyük, en kudretli, en şanlı olduğunun ilan edildiği milli ve vatanseverlik hisleriyle oynanan bir oyun almıştı.²⁰⁰ Sosyalist anavatan mucizeler yaratıyordu, sosyalist anavatan tehlikedeydi. Sosyalizme belirli bir ilgi duymayan köylüler bile bu sloganları anlıyordu. Dolayısıyla milliyetçilik sosyalizme yardımcı oldu ve yeni düzen istikrara kavuşturuldu.²⁰¹ Muhalif Rus yazar Andrei Sinyavskiy dönemin havasını şöyle anlatıyor: "1930'larda ciddiyet havası her şeye egemen olmaya başladı ve biçimde

¹⁹⁷ Lewin, **op. cit.**, s. 148.

¹⁹⁸ Solovey, **op. cit.**, s. 187.

¹⁹⁹ D'Encausse, **Tamamlanmamış Rusya**, s. 24.

²⁰⁰ Sinyavskiy, **Rus Milliyetçiliği**, s. 72.

²⁰¹ Davis, **Sosyalizm ve Ulusallık**, s. 124.

gereğinden fazla yalınlık ve sınıfçılık ortaya çıktı. Devlete (güç), *mujike*²⁰² (emek çiftçisi), askere (savaşçı), mızrağa (yatağan) demeye başladık. Kelimeler üzerinde oynuyorduk. Konuşmamızı değiştirerek ciddi ve şatafatlı konuşmaya başladık.”²⁰³ 1933 yılından itibaren sınıf (proletarya) yerini halka bırakıyor, sınıf düşmanları artık halk düşmanı oluyordu. Bu değişiklikler toplumun görüşlerine de yansdı ve artık dikkat merkezinde sınıf aidiyeti değil *paternalist* devlet anlayışını kabullenen toplum vardı.²⁰⁴ Rusların eski büyük güç milliyetçiliği, Ocak 1934’de bizzat Stalin tarafından resmi olarak “başlıca tehlike” olmaktan çıkarıldığı ilan edildi. Bu durum ilk başlarda Rusların diğer milletlerle eşit statüde olacağı düşündürse de 1936’dan itibaren Ruslar “eşitler arasında birinci” konumuna yükseliyorlardı.²⁰⁵

SSCB yönetimi bünyesinde barındırdığı halkların kültürel gelişimini teşvik ettikçe Rus kültürü diğer halkların kültürlerinden sıyrılıp ayrılmaya başladı. 1936 yılında *Pravda* gazetesinde baş makale olarak yayınlanan “RSFSR” makalesinden sonra Rus halkının Sovyetler Birliği’ndeki “eşitler arasında birinci”lik konumu kalıplaştı. Rus halkı ve Rus kültürüyle ilgili sürekli “büyük”ler olarak söz edilmeye başlandı. Makalede şöyle deniyordu: “SSCB’nin tüm halkları, yüce sosyalizmin inşasına katılan tüm halklar kendi emeklerinin meyveleriyle övünebilirler. En küçüğünden en büyüğüne onların tümü Sovyet vatanseverleridirler. Fakat bunların arasında ilk sırada, büyük proleter devriminin ilk aşamasından bugünkü parlak günlere kadarki dönemde en büyük rolü oynayan Rus halkı, Rus işçileri, Rus

²⁰² *Mujik*- erkek, köylü, görgüsüz, kaba demektir ama burada Rus köylüsü anlamında kullanılıyor.

²⁰³ Sinyavskiy, *Sosyalist Realizm*, s. 66.

²⁰⁴ Terry Martin, *İmperiya polojijelnoy deyatelnosti: Natsii i Natsionalizm v SSSR, 1923-1939*, Moskva, ROSSPEN, 2011, s. 615.

²⁰⁵ Blitsteyn, *op. cit.*, s.106-107.

emekçileri bulunuyor.”²⁰⁶ Rusların eşitler arasında birincilik konumu SSCB’yi oluşturan diğer ulusların entelektüelleri tarafından da destekleniyordu. Örneğin Ermeni edebiyatçı ve dilbilimci Gurgen Ognan’ın *İzvestiya* gazetesinde yayınlanan “Büyük Halkın Büyük Kültürü” adlı makalesi bu durumun anlaşılması açısından önemlidir. “Büyük Rus halkı zengin dünya kültürü yarattı. Rus halkı siyaset, bilim, sanat ve edebiyatta dünyanın bilimsel ve kültürel gelişiminde belirleyici rol oynayan figürler sundu. Puşkin, Gogol, Chernishevskiy, Tolstoy gibi dâhileri dünya edebiyatına bahşetti. Rus halkının dünya çapında üye bahşetmediği bilim ve kültür alanı yoktur.”²⁰⁷

Stalin işçi sınıfının sosyalist hislerine seslenirken aynı zamanda milliyetçilerin geleneksel hassasiyetini harekete geçiriyordu. Chestakov’un “Sovyetler Birliği Tarihi Üzerine” el kitabı 1937 yılında bir hükümet komisyonu tarafından en iyi kitap seçildi. Kitabın sonu şöyle bitiyordu: “Vatanımızı seviyoruz. Onun harikulade tarihini tanımak bizim görevimizdir. Tarihi bilen bugünü daha iyi idrak eder, vatanımızın düşmanlarıyla daha iyi savaşır ve sosyalizmi sağlamlaştırır.”²⁰⁸ Bu dönem boyunca Rus çarlarının, halkı sömüren liderler olarak aşağılanmasına son verildi; aksine onlar, Sovyetler Birliği’ne öncülük eden, büyük bir gücü yaratan ve devamını sağlayan kişiler olarak övüldüler. Eski rejime ait milli bayramlar ne sınıf savaşıyla ne de sosyal gelişmeyle hiçbir alakası olmadığı halde, 1937’den itibaren resmen kutlanmaya başlandı. Borodino Savaşı’nın²⁰⁹ 125.

²⁰⁶ Martin, **Natsii i Natsionalizm v SSSR**, s. 618-619.

²⁰⁷ Gurgen Ognan, “Velikaya Kultura Velikogo Naroda”, **İzvestiya**, No. 5-6, Erivan, 1941, s. 39.

²⁰⁸ Kohn, **op. cit.**, s. 231.

²⁰⁹ Napolyon Savaşları sırasında Fransız orduların Moskova yolunu açan muharebedir. 7 Eylül 1812 günü Moskova’ya 120 km uzaklıkta yapılan muharebeyi Napolyon güzlikle kazandı. Bir hafta sonra 100 bin askerle Moskova’ya girdi. Ordunun geri kalanı ya askerden firar ettiği için ya da hastalıktan ve nadiren de çatışmalar yüzünden ölmüştü. Moskova Ruslar tarafından daha önceden harap edildiğinden, soğuk ve açlıktan dolayı Napolyon geri çekilmek zorunda kaldı. Bu savaşta Rus

yıldönümünde büyük bir bayram yapıldı.²¹⁰ Sovyet propagandası sürekli olarak Rus tarihi ile içinden çıkılmaz bir bağlantı kuruyordu. Napolyon'un 600 bin kişilik ordusu Rusya'ya girmiş ama birkaçı Rusya'dan çıkabilmişti. Aleksandr Nevskiy²¹¹ ile Stalin arasında sürekli bir paralellik kuruluyordu.²¹² Stalin bunları yaparken halkı yaklaştırmakta olan savaşa mı hazırlıyordu yoksa ilk Slavcıların Alman romantizminden etkilendiği gibi kendisi de Hitler'den mi etkilenmişti?

Özetle II Dünya Savaşı arifesinde SSCB'nin tüm üye ülkelerinde ve özellikle Rusya'da adı her ne kadar konmasa da açıkça Rus milliyetçiliği körükleniyordu ancak özellikle 1937-1938 yılında yaşanan terörün sonuçları ekonomi genelinde, bürokraside, partide ve kültür yaşamında hissediliyordu. 1938 yılının ortasına gelindiğinde, insani, ekonomik ve siyasi kayıplar ve bunların maliyeti o boyutlardaydı ki, bir çizgi değişikliği zorunlu ve neredeyse öngörülebilir hale gelmişti.²¹³ Savaşın başlamasıyla birlikte Sovyet yönetimi bu korkunç savaş durumundan kurtulmanın yolunu milliyetçi, vatansever propaganda yapmakta gördü. Balkan Savaşı'nda (1875-78) askerler gönüllü olarak savaşa gitmemişler miydi? Rusya I. Dünya Savaşı'na Slav kardeşlerini kurtarmak için katılmamış mıydı? Stalin aynı şeyi şimdi de yapabiliirdi. Tabii daha önce propagandası yapılan vatanseverliğin dine ihtiyacı yoktu ama Ortodokslukla özdeşleşmiş olan Rus milliyetçiliğinin ise

ordularına Kutuzov kumandanlık ediyordu ki ileride Stalin Rus askerlerinden Kutuzov gibi olmalarını isteyecekti. Thierry Lentz, **Napoleon**, çev. İdil Engindeniz, Ankara, dost Kitabevi Yayınları, 2005, s. 99.

²¹⁰ Kohn, **op. cit.**, s. 231.

²¹¹ 1242 yılında Aleksandr Nevskiy, Bir bölümü Pepius Gölü'nün donmuş yüzeyinde cereyan eden büyük savaşı vermişti. Savaştığı Töton Şövalyeleri, Ortodoksların yaşadıkları toprakları fethedip halkı Katolik yapmayı kafalarına koymuş Cermen kökenli tarikat güçleriydi. Buz üzerinde yapılan savaşta Aleksandr'ın güçleri Cermenler ve yerli Estonya'lılardan oluşan düşman güçlerini yenilgiye uğrattı. Töton Şövalyeleri ordularına karşı kazandığı zaferden sonra Nevskiy (Neva Muzafferi) soyadını aldı Bundan yaklaşık 500 yıl sonra zaferin kazanıldığı yerin yakınında kurulan Petersburg'un koruyucu azizi ilan edildi. Milner ve Dejevskiy, **op. cit.**, s. 52.

²¹² Fedor Sinitsin, **Za Russkiy Narod! Natsionalniy Vopros v Velikiy Otechestvenniy Voyne**, Moskova, Eksmo; Yauza, 2010. s. 14.

²¹³ Lewin, **op. cit.**, s. 143.

kesinlikle dine ihtiyacı vardı. Savaş başlamak üzereydi ve dolayısıyla milliyetçiliği körüklemek için gereken her şey yapılmalıydı.

B) Bolşevizm'in Milliyetçilikle İttifakı: II Dünya Savaşı

Stalin 1941'de Almanların SSCB'ye saldırmasının ardından yaptığı radyo konuşmasında sadece Ruslara değil, tüm Sovyet halklarına sesleniyordu:

“Yoldaşlar! Yurттаşlar! Kardeşler! Ordu ve Donanmanın Savaşçıları! Sizlere sesleniyorum, dostlarım! Hitler Almanya'sı tarafından 22 Haziran'da ülkemize karşı alçakça başlatılan askeri saldırı sürüyor... Düşman vahşi ve acımasızdır... Çarlığı yeniden getirmeyi, Rus, Ukraynalı, Beyaz Rus, Litvanyalı, Letonyalı, Estonyalı, Özbek, Tatar, Moldovalı, Gürcü, Ermeni, Azeri ve Sovyetler Birliği'nin öteki özgür halklarının ulusal kültürlerini ve ulusal devletlerini yok etmeyi, bu halkları Cermenleştirmeyi amaçlıyorlar. Demek ki bu, Sovyetler Birliği halklarının ölüm kalım meselesidir.”²¹⁴

Fakat savaşın başladığı 1941 yılında SSCB'nin yüzde 73'ünü Ruslar oluşturuyordu. Kızıl Ordu'nun ise yüzde 84.7'si Slavlardan müteşekkildi. Bunların yüzde 63'ü Rus, yüzde 19.6'sı Ukraynalı, yüzde 4.1'i Beyaz Rus'tu. Artı gayrı-Rus etnik grupların Almanlara kucak açacağı söylentisi yaygınlaşmaya başlamıştı. Hitler'in, Alman ordusunun SSCB'deki halkları “Yahudi-Bolşevik” boyunduruğundan kurtaracağı yönündeki propagandası işe yaramış, SSCB'nin batı bölgelerinde alman askerleri çiçeklerle karşılanmıştı.²¹⁵ Batı Beyaz Rusya, Baltıklar ve Ukrayna'da halk Alman ordularını ekmek ve tuzla karşılıyorlardı. Alman birliklerinin geçişi sırasında Alman askerlerini sadece selamlamıyor, çoğu kadın ağlayarak askerlerin ayaklarına kapanıyor ve kurtuluşlarından dolayı şükranlarını

²¹⁴ Josef Stalin, **Eserler**, çev. Süheyla Kaya, C. XIV, İstanbul, İnter Yayınları, 1993, s. 258 ve 265.

²¹⁵ Sinitsin, **op. cit.**, s. 11 ve 18.

sunuyorlardı.²¹⁶ Rakamlar ve durum ortadaydı. Diğer halklara bel bağlamak hayalcilik olurdu. Stalin'in ilk konuşmasında özenle üstünde durarak vurgu yaptığı Sovyet halkları, ikinci konuşmasında yerini Ruslara bırakıyor, Sovyet vatanseverlere müracaatı neredeyse her zaman Ruslara müracaatla son buluyordu. Geleneksel Sovyet kavramları geri plana atılıyor bunun yerine değişik, arkadaşları, aileyi, vatani kurtarma özlemi, milli gurur gibi sloganlar geçiyordu.²¹⁷ Her ne kadar devrime karşı savaşmamış olsalar da Stalin'in örnek gösterdiği kahramanlar Çarlığı korumak için savaşmışlardı. Dolayısıyla bu askerler atalarına layık bir şekilde, onlar gibi savaşmalıydılar. Devrim öncesi yüzyıllar boyunca tüm Slav halklarının gözü Rusya'daydı. Slavcılara göre bu halklar, kurtarıcısı olarak Rusya'yı görüyor, ondan medet umuyorlardı. Ama şimdi sadece Slav halklarının değil, tüm Avrupa halklarının gözü Kızıl Ordu'nun üzerindeydi ve bunu Slavcılar değil bizzat Stalin, Kızıl Ordu Resmi Geçidinde yaptığı konuşmada söylüyordu:

“Alman boyunduruğu altında tutulan Avrupa halklarının gözü, kurtarıcıları olarak sizin üzerinizde. Omuzlarınıza büyük bir kurtuluş görevi verildi. Yürüttüğünüz savaş, kurtuluş savaşdır, haklı bir savaştır. Sizlere bu savaşta öncüleriniz- Aleksander Nevskiy, Dimitri Donskiy, Aleksandr Suvorov, Mihail Kutusov'un kahraman örnekleri meşale olsun.”²¹⁸

Rusların milliyetçi vatansever duygularını körükleme konusunda sorun çözülmüştü. Devrim öncesi Rus tarihi yeniden yorumlanıyor, tarihi kahramanlar göklere çıkartılıyordu. Ama özellikle Kafkasya ve Orta Asya halklarının kahramanlık geçmişi Ruslarla mücadele ile doluydu. Bu halkların tarihi kahramanları, şimdi göklere çıkarılan Çarlık orduları ile savaşarak kahraman olmuşlardı. Bu soruna

²¹⁶ Aleksey Shiropayev, **Tyurma Naroda; Russkiy vzglyad na Rossiyu**, Moskova, FERİ-V, 1999, s. 91.

²¹⁷ D. L. Brandenberger, “Vıdvınut na pervıy plan motiv russkogo natsionalizma: Sporı v Stalinskih ideologicheskikh krugah, 1941-1945”, **Gosudarstvo natsiy: İmperiya i natsionalnoe stroitelstvo v epohu Lenina i Stalina**, (ed.) R.G. Suny-T.Martin, Moskova, ROSSPEN, 2011, s. 339.

²¹⁸ Stalin, **Eserler**, C. XIV, s. 282-284.

çözüm Marksist terminoloji çerçevesinde bulundu. Savaş döneminde Özbek halkı, yaklaşık 2.5 milyon kişinin imzaladığı bir yazıyla cephedeki oğullarına seslenir. Bu yazıda Sovyetler Birliği, 16 kardeşin ortaklaşa inşa ettiği, mutlu ve uyumlu yaşadıkları bir kale olarak tasvir edilir. *Özbek halkının özgür oğulları ve özgür kızları* diye başlayan yazı şöyle devam eder:

“En yaşlı kardeşinin, Rusların evine, kardeşin Belorusların ve Ukraynalıların evine düşman girdi... Ama Rusların evi senin de evindir... Çünkü Sovyetler Birliği her bir üyesinin kendi evinde oturduğu ama bahçelerinin ve ekonomilerinin ortak ve bölünmez olduğu ahenkli bir ailedir.”²¹⁹

Kazakların ortaklaşa yazıp cepheye gönderdiği mektup bir başka açıdan önemlidir:

“Kazakistan’ın oğulları! Her biriniz bu yazıyı okuyunuz, ama gözle değil, bilakis kalple... Rus çarları ve sömürgecileri, hanlar ve beyler Kazak halkını acımasızca sömürdüler ve baskı altında tuttular... Kardeşlerimizle, Sovyetler Birliği halklarıyla, büyük Rus halkının kardeşçe desteğiyle, Lenin ve Stalin’in bayrağı altında despotları devirdik... Büyük Sosyalist Ekim Devrimi Kazak halkını yeni yaşam için uyandırdı.”²²⁰

Ve zaman zaman Ruslara verilen değer kadar olmasa da basında Sovyet halklarının sarsılmaz birliğinden de bahsediliyordu: “Stalingrad’da, Leningrad’da (şimdiki Petersburg), Kafkasya’daki sert savaşlarda Rus kanı ile Özbek, Ukraynalı, Tacik, Azeri, Gürcü kanları birbirine karışmıştır. Kardeşlik vatan için dökülen kanlarla mühürlenmiştir. Bu kutsal görevde (anavatanı kurtarma görevi) tüm Sovyet ülkeleri kardeşleşmiştir.”²²¹ Ancak sadece büyük Rus halkına, “düşmanın en büyük darbesine göğüs germe” kutsal görevi tanınmıştı. Savaşla ortaya çıkan vatanseverlik duygusu, gücünü kendisinin çok eski geçmişinden alıyordu. Eylül 1941’de Stalin SSCB’deki ABD’li yetkiliye şöyle diyordu: “Onların bizim için savaştığı yönünde

²¹⁹ V.A. Karpinski, **SSCB Toplum ve Devlet Düzeni 1917-1947**, çev. Selim Tanyeli, İstanbul, Varyos Yayınları, 1991, s. 33.

²²⁰ **Ibid.**, s. 37.

²²¹ **Pravda**, 31 Ekim 1942.

herhangi bir yanılısamamız yoktur. Onlar, anavatanları Rusya için savaşıyorlar.”²²² Kıdemli parti tarihçisi Yaroslavskiy, *Pravda* gazetesinde yayınlanan makalesinde Bolşevikleri Rus halkının büyük ve şanlı geçmişinin meşru temsilci ilan ediyor, bundan birkaç hafta sonra ise parti ideologu General Aleksandr Sherbakov, Rus halkının eşitler arasında birinci olduğunu ve bu yüzden de Alman işgalcilere karşı mücadelede en büyük görevi üstlendiklerini vurguluyordu.²²³

Moskova'nın SSCB'de “halkların dostluğu”nun zafer kazandığı yönündeki propagandasının aksine, savaşın başında Sovyet rejiminin neredeyse çözülemeyen iki sorunu vardı: Din ve milliyetçilik. 20 yıllık din karşıtı propagandaya rağmen Sovyet vatandaşları arasında dini inanç bitirilemedi. Ancak komünist yönetim kendisinin ölümcül düşmanına belirleyici darbeyi nasıl indireceği konusunda da kararsız kaldı. Onlar dini, bilim çağından önce var olmuş bir olgu olarak kabul ediyor, eğitim ve ekonomik gelişmeyle bunun yok olacağını düşünüyorlardı.²²⁴ Devrimden 20 yıl sonra, 1937 yılında Sovyet hükümetinin yaptığı araştırmada hala yetişkin nüfusun %57'si (56 milyon) kendini inanan olarak tanımlıyor, bunların 42 milyonu ise Ortodoks Hıristiyan olduklarını belirtiyordu. Elli yaşın üzerindekilerde bu rakam %78, 20 yaş ve üzerinde ise %45'di.²²⁵ Tabii ki, bu rakamların böyle düşük olmasında Stalin terörünün doğurduğu korkunun da etkisi vardı ve bu yüzden çoğu kişi dinini açıkça belirtmekten çekiniyordu.

Savaşı kazanmak için tüm ülkede ulusal birliği sağlamak gerekiyordu fakat ulusal birliğin sağlanmasında harç görevini en iyi görebilecek olan dine, gerek

²²² Sinitsin, **op. cit.**, s. 13.

²²³ Brandenberger, **op. cit.**, s. 340.

²²⁴ Steven Merrit Miner, **Stalinskaya svyashennaya voyna. Religiya, natsionalizm i soyuznicheskaya politika, 1941-1945**, Moskova, ROSSPEN, 2010, s. 60.

²²⁵ **Ibid.**, s. 58.

Marksizm gerekse de Bolşevik ideoloji kesinlikle karşıydılar. Ekim Devrimi'nden sonra Ortodoks Kilise'si devlet nezdinde baskılar görmüş ve buna karşılık olarak da kilise Bolşevikleri afroz etmişti. Bundan sonra kilise ile devlet arasındaki ilişkilerin normalleşmesi çok zorlu ve tartışmalı oldu. Kilisenin muhalefeti bırakıp sadık konuma geçmesi Metropolit Sergiy'in²²⁶ 1927 yılındaki "Biz Ortodoks olmak istiyoruz ve aynı zamanda Sovyetler Birliği'ni vatanımız olarak tanıyoruz. Sevinçleri ve başarıları bizim sevincimiz, başarısızlıkları bizim başarısızlığımızdır"²²⁷ şeklinde cümlelere yer verdiği bildiriyle başlamış, 1929 yılındaki farklı dini kurumların oluşturulmasına dair resmi izinle daha da güçlendirilmişti.²²⁸ Savaşın başlamasıyla birlikte Stalin yönetimiyle dini cemaatler ve kurumlar arasında yeniden bir yaklaşma başladı. Alman işgalinden 3 ay sonra Militan Ateistler Birliği kapatıldı ve din karşıtı yayınları durduruldu. Stalin Ortodoks Metropolit Sergi'yi kabul etti ve görüşme sırasında bazı kasaba ve köylerde Ortodoks Kiliselerin yeniden açılması kararına varıldı. Kilise 1941 sonrasında yeniden devlet tarafından tanındı, hukuki kimlik kazandı ve banka hesaplarına sahip olmasına izin verildi.²²⁹ 1930'larda kapatılan kiliseler yeniden faaliyete geçirildi. Sürgüne gönderilen din görevlilerinden sağ kalanları kamplardan serbest bırakıldı ve kiliselerde yeniden hizmet etmelerine izin verildi. Hatta emeklilik yaşını doldurmuş bazı din adamlarının bile emekliye

²²⁶ İdeolojik tutum ve üretilen söylem nedeniyle SSCB döneminde Rus Ortodoks Kilisesi varlığını sürdürmek için iki eğilim benimsemişti. Birincisi, Bolşevik Devrimi'nin Rusya'nın jeopolitik çizgisini her şeye rağmen devraldığı görüştür. Metropolit Sergiy'e atfen *Sergiyancılık* olarak adlandırılan bu eğilim, Stalin'in Hıristiyanlık karşıtı politikalarına karşı "sizin başarılarınız, bizim başarılarımızdır" diyerek devletin yanında yer almayı temsil eder. İkincisi, Sovyet Rusya'yı Ortodoks Rusya'nın anti-tezi olarak gören eğilimdir. Bu eğilim *Sergiyancılığı* Ortodoks inanca ihanet etmekle suçlar. Bolşevizm-Deccal özdeşleştirmesine yer veren bu eğilim, kilisenin siyasi rol üstlenmesine karşıdır. Dugin, **op. cit.**, s. 230-231.

²²⁷ Edward Acton ve Tom Stableford, **The Soviet Union: A Documentary History 1917-1940**, Volume.1, Malta, University of Exeter Press, 2005, s. 255.

²²⁸ Vadim Yakunin, "Ukropleniye Polojenie Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi i Struktura ee Upravleniye v 1941-1945 Godı", **Otechestvennaya İstoriya**, No. 4, 2003, s. 84.

²²⁹ Özcan, **Rusya ve Polonya'da Din**, s. 259.

ayrılmalarına izin verilmedi ve kilisede kalmaları sağlandı.²³⁰ Metropolit Sergiy, Rus halkına hitapla şöyle sesleniyordu:

“Son yıllarda biz Rusya’da yaşayanlar, tüm dünyayı saran savaş ateşinin bizim ülkemizde tutuşmayacağını ümit ediyorduk. Fakat faşist haramiler/korsanlar ülkemize saldırdılar. Ama Rus halkı böyle sınavlardan ilk defa geçmiyor. Kilise hizmetçileri olan bizlere, anavatanın herkesi hareket etmeye çağırdığı bir dönemde hareketsiz kalmak yakışmaz”²³¹

Bu çağrı yanıtızsız kalmadı ve askeri fonlara yüksek miktarda yardımlar yapılmaya başlandı. Sadece Moskova’daki kiliseler savaşın ilk yılı Kızıl Ordu için 3 milyon rubleden fazla yardım topladılar. Gorkiy’den yaklaşık 1.5 milyon ruble, Leningrad’dan 1943’de 5.5 milyon ruble, Kubishev’den ise 2 milyon rubleden fazla yardım toplandı.²³² 25 Şubat 1943 yılında Metropolit Sergiy Stalin’e şöyle yazıyordu: “İnananlar Kızıl Ordu’ya yardım yapmaları konusundaki çağrıma yanıt verdiler. Dimitri Donskiy tank kolonu için yaklaşık 6 milyon ruble ve yüksek kaliteli altın ve gümüş eşya toplandı. Bu kaynakları ruhban sınıfı ve Rus Ortodoks Kilisesi’nin Kızıl Ordu’ya jübile hediyesi olarak kabul edin.”²³³ Kilise kurulan tank kolonuna, XIV. yüzyılda Tatarlara karşı yapılan Kulikova Savaşı’nı kazanan Rus Prensi Dimitri Donskiy’in ismini verdi. Kilisenin resmi dergisinde Donskiy şöyle tarif ediliyordu: “Cesaret ve sağduyu sahibi, dikkatli, tebaası ile ilişkilerde sade, tavsiyeleri dinleyen ama kesin kararlı, Rus insanının tüm güzel niteliklerini kendinde barındıran ve her Rus için kutsal olan isim Dimitri Donskiy.”²³⁴ Toplumda dindarlık gittikçe artıyordu. 1944 yılındaki Paskalya Yortusu’na 250 bin kişi katıldı ki, bu

²³⁰ Yakunin, *op. cit.*, s. 85.

²³¹ V.A. Kuroedov, **Religiya i tserkov v Sovetskom gosudarstve**, Moskova, İzdatelstvo Politicheskoy Literaturı, 1981, s. 92-93.

²³² *Ibid.*, s. 98-99.

²³³ V. Alekseev, “Neojidannıy Dialog”, **Agitator**, No. 6, 1989, s. 41.

²³⁴ **Jurnal Moskovskiy Patriarhii**, No. 4, (Nisan 1944), s. 12.

rakam bir önceki yıl 83 bin idi. Toplumun bir kısmı devletin din politikasındaki bu değişikliği anlamıyordu ama yine de bu değişime olumlu tepki verdiler.²³⁵

Sadece din değil, toplumun milli duygularına hitap edebilecek tüm araçlar özenle kullanıldı. Bunların başında ise edebiyat ve sanat geliyordu. Devrimden sonra edebiyat çevrelerince kabul edilen sosyalist realizm savaşın başlamasıyla birlikte yerini trajediye bırakıyor, şu anki gerçek Rus tarihinin bir parçası olarak tasvir ediliyor, hayatla ölüm arasındaki ince çizgiye sadece insan değil, vatan yerleştiriliyordu.²³⁶ Savaş yıllarının edebiyatında insan duygularını şekillendiren özel bir his ön plana çıkıyordu: senin ölümün başkalarının yaşama olasılığına, ölümsüz başlangıcın zaferine dönüşen bir his.²³⁷ Savaş yıllarında yaklaşık bin edebiyatçı, milli duyguları uyandıracak propagandada savaş muhabiri olarak görev aldılar ki, bunların 275'i hayatını kaybetti, 18'iyse Sovyetler Birliği kahramanı ünvanını aldı.²³⁸

Bu yıllarda savaş marşı olmaya aday birçok şiir yazılmıştı. Askerlerin manevi ve vatansever ruhu üzerinde en etkili olanıysa, daha savaşın üçüncü gününde *İzvestiya* ve *Krasnaya Zvezda* gazetelerinde yayınlanan ve sözleri V. Lebedev'e ait olan "kalk büyük ülke, ölümüne mücadele için kalk" mısralarıyla başlayan Kutsal Savaş şiiri idi ki, bu şiir çok kısa bir süre içerisinde savaş marşına dönüşecekti.²³⁹ 1944 yılından itibaren ise Enternasyonal yerine, "asırlar boyu var olan Büyük Ruslardan ve Sovyet halklarının sarsılmaz ittifakından" bahseden yeni milli marş kullanılmaya başlandı.

²³⁵ Sinitsin, **op. cit.**, s. 77-78.

²³⁶ T. A. Nikonova, "Sudba naroda, Sudba cheloveka, v literature voennih let (1941-1945)", **Vestnik VGU**, Voronej, No. 1, 2005, s. 34.

²³⁷ **Ibid.**, s. 35.

²³⁸ D. Bayrau, "Propoganda kak mehanizm samomobilizatsii", **Otechestvennaya İstoriya**, No. 1, 2008, s. 95.

²³⁹ N.A.Soboleva, "Sozdanie gosudarstvennih gimnov Rossiyskoy İmperii i Sovetskogo Soyuza", **Voprosi İstorii**, No. 2, 2005, s. 36.

Düşman tarafından işgal edilmeyen her bölgede sanatın tüm dalları görev başındaydı. Yazarlar asker ve sivillerin kahramanlığını betimliyor, müzisyenler vatansever (*patriot*) şarkılar besteliyor, grafik tasarımcıları Kızıl Ordu'yu yücelten ve düşmanla alay eden posterler çiziyorlardı. Sovyet sineması savaş döneminde kendi sınavını vermişti. Önderlik, film ve belgesellerin değerini anlamış ve yönetmenleri hemen harekete geçirmişti. Savaş döneminde toplam 78 film çevrilmişti ki, bunların çok azı savaşla ilgisizdi. Bin savaş kameramanı 3.5 milyon metre film çekmişti ve özellikle belgeseller izleyiciler üzerinde büyük etki bırakıyordu.²⁴⁰ 1938 yılında Stalin'in emriyle başrolünü Nikolay Cherkasov'un oynadığı, XIII. yüzyılda Alman şövalyeleri ile Novogorod'da yaşayan Ruslar arasındaki savaşı konu alan "Aleksandr Nevskiy" filmi çevrilmişti. Filmdeki Alman askerlerinin miğferleri Hitler'in askerlerinin giydiği miğferlere oldukça benzemektedir. Birçok asker gamalı haçlarla süslenmiştir. Ancak Ruslarla Almanlar 1939 yılında barış anlaşması imzalayınca filmin gösterimi yasaklanmış, Almanların SSCB'ye saldırdığı 1941 yılında gösterime girmiştir. Savaşın ilk uzun metrajlı belgesel filmiyse Şubat 1942'de gösterime girmişti. Alman kuvvetlerinin Moskova yakınlarındaki yenilgisini konu alan film Moskova kiliselerinin çan sesleri ve Ortodoks din adamlarının vatansever askerleri kutsaması ile başlıyordu.²⁴¹

29 Temmuz 1942'de Sovyet Yüksek Prezidyumu'nun kararı ile büyük Rus generalleri (Aziz Aleksandr Nevskiy, Suvorov, Kutuzov) adına askeri nişanlar (madalya) verilmeye başlanmıştı ve ilk nişanlar Stalingrad savaşından sonra verilmişti. "Bizim subaylarımız Suvorov ve Kutuzov nişanları ile taltif edildiğinde,

²⁴⁰ Peter Kenez, **A History of the Soviet Union from the Beginning to the End**, Second Edition, Printed in USA, Cambridge University Press, 2006, s. 149-150.

²⁴¹ Yu.Ya. Tereshenko, **İstoriya Rossii XX- nachala XXI vek**, Rostov, Feniks, 2004, s. 236.

biz geçmişle bugünü iç içe hissediyoruz” diyordu, savaşa katılmış tarihçi Neçkin.²⁴² Ocak 1943 yılından itibaren Sovyet ordusu Çarlık dönemi ordularının kıyafetleri ile hemen hemen aynı olan ve Rus ordusunun savaşçı geleneğini sembolize eden, geleneksel Rus askeri kıyafetleri ve apoletleri giymeye başladı.²⁴³ Hatta SSCB döneminde neredeyse tüm yayınlarda yazılan “Tüm Ülkelerin İşçileri Birleşin” sloganı savaş yılları boyunca askeri yayınlardan kaldırıldı. Fakat Kızıl Ordu’daki Rusların oranı gitgide azalıyordu ve bu azalmayla birlikte Rus halkının işgalcilerle mücadeledeki rolüne özellikle askeri propaganda yayınlarında daha az yer verilmeye başlandı. 1 Temmuz 1943’te Ruslar Kızıl Ordu’nun yüzde 63.84%’ünü, 1 Ocak 1944’te 58.32%’sini, 1 Temmuz 1944’te ise 51.78%’ini oluşturuyordu. Buna bağlı olarak askeri yayınlardaki- ki bu yayınlarda Rusların ülke tarihinin en şanlı sayfalarındaki özel yerinden bahsediliyordu – Rus halkının kahraman geçmişinden 1944 yılında 1943 yılına oranla iki kere daha az bahsediliyordu.²⁴⁴

Savaşın ortaya çıkardığı koşullar ve savaşın ilk yılında yaşanan gelişmeler, çok sayıda beklentinin çarpıştığı ve güçlerin sınıftan çok millet esasına göre gruplaştığı, enternasyonal sınıfların sınırlarından ziyade milli sınırların çizildiği bir ortam doğurdu. Birinci Dünya Savaşı’nı izleyen dönemde, Ukraynalı azınlık zümreleri Polonyalıların zulmünden ve Slovaklar ile Çeklerin tahakkümünden şikâyetçi olmuşlar ve Sırp, Hırvatlar ve Slovenler arasındaki gerginlikler sürmüş, Lenin 1917’de Panslavizm’in gerici bir emperyalist hareket olduğunu ilan etmişti. Fakat tarih 1939’u gösterdiğinde, SSCB Dışişleri Bakanı Molotov Doğu Polonya’yı işgal gerekçesi olarak oradaki halkın Slav kanı taşımasını gösteriyor, ABD’deki,

²⁴² **Komsomolskaya Pravda**, 7 Eylül 1943.

²⁴³ **Agitator i Propoganda Krasnoy Armii**, No. 1, 1943, s. 34.

²⁴⁴ Fedor Sinitsin, “Problema natsionalnogo i internatsionalnogo v natsionalnoy politike i propogande v SSSR 1944-1945”, **Rossiyskaya İstoriya**, No. 6, 2009, s. 40.

Kanada'daki ve Güney Amerika'daki Slavlara Rusya'nın anavatan olduğunu telkin ediliyordu. Ve ilk Panslavizm Kongresi 1941 Ağustosunda çalışmaya başladı;²⁴⁵ dünya işçi sınıfı dayanışmasının yerini Slav halklarının dayanışması alıyordu.²⁴⁶ 10-11 Ağustos tarihlerinde Moskova'da düzenlenen bu kongreye, Çekoslovakyalı, Karadağlı, Sırp, Hırvat, Slovenyalı, Makedonyalı, Ukraynalı, Polonyalı asker, bilim adamı, yazar ve sanatçılardan oluşan heyet katıldı. 12 Ağustos 1941 tarihli *İzvestiya* gazetesi haberi şöyle veriyordu: “Bu kongre, şu anda tüm Slav dünyasının yaşadığı duyguların, düşüncelerin ve umutların açık bir ifadesi, hiçbir zaman köle olmayan ve asla olmayacak olan Slav halklarının kardeşliğinin ve birliğinin göstergesi oldu.”²⁴⁷ Tanınmış Sovyet yazarlarından olan Aleksey Nikolayevich Tolstoy ise *Pravda* gazetesindeki yazısında daha çarpıcı ifadelerle yer vermişti:

“Bütün Slav milletlerinin tarihini yeniden yorumlamak ve yeniden düzenlemek bizim için elzemdir. Bin yıldan beri bizim genç kanımızla ihtiyar Bizans canlandı ve Slavlar sayesinde antik medeniyet korundu ve feodal Avrupa'ya nakledildi. Slav halkları barış, hürriyet, kültür ve büyük işlerin aşığıdılar. Slav dünyasının mukavemeti bazen doğudan ve bazen de batıdan gelen taarruzlara kafa tutmuştu. Avrupa medeniyetinde gerçekten insani olan ne varsa, Slavlara aittir ve bu paha biçilemez hisse gerçek değeriyle takdir edilmemiştir.”²⁴⁸

Bunun ardınca aynı yıl Ekim ayında Panslav Komitesi (*Vseslovyanskiy Komitet*) kuruldu. 1941-1943 yılları arasında üç Panslav Kongresi (4-5 Nisan 1942'de Moskova'da ve yine 1943 yılında Moskova'da) düzenlendi ve 1942 yılından itibaren aylık *Slavyane* (Slavlar) dergisi yayınlanmaya başlandı. Panslav Komitesi hemen zorunlu propaganda konularını belirledi: Slav halklarının Alman saldırılarına karşı asırlık mücadeleleri, Slav halklarının kendi aralarındaki bağları (ilişkileri) ve

²⁴⁵ Mesut Hakkı Çaşın, *Novgorod Knezliğinden XXI Yüzyıla Rus İmparatorluk Stratejisi*, İstanbul, Okumuş Adam Yayınları, 2006, s. 172.

²⁴⁶ Kenez, *op. cit.*, s. 152.

²⁴⁷ *İzvestiya*, 12 Ağustos 1941.

²⁴⁸ Yaşar Onay, *Rusya ve Değişim*, Ankara, Nobel Yayınları, 2002, s. 91.

Slav faaliyetleri (Slav halklarının birliği için savaşanlar).²⁴⁹ Propaganda faaliyetleri dışında Panslav Komitesi'nin bir de Slav halklarının kültür ve enformasyon merkezi olma niteliği vardı. Komite, Slav kültür geceleri, konferanslar, sergiler, asker ve gazilerle buluşmalar düzenliyor ve en önemlisi de Slavların tarihteki bağımsızlık ve özgürlük mücadelelerine sahne olan zaferlerin yıl dnmlerinin kutlamalarını organize ediyordu.²⁵⁰ şunu da eklemek gerek ki, Sovyet Panslavizm'inin en güçlü destekçisi elbette Hitler'den başkası değildi. Alman ırkının Slav ırkından üstün olduğu doktrininin propagandasıyla, Bohemya, Polonya ve Sırbistan'daki Slav halklarının Alman kölelerine dönüşen şekilsiz yığınlar haline gelmesi ve bu halkların kültürel önderlerinin sistematik olarak ortadan kaldırılması, Rusya'ya Panslavist akımın önderliğini üstlenme fırsatı verdi.²⁵¹

Zafer yaklařtıķça Stalin ve Sovyet liderleri savaş sonrası birlikte dünyanın yeniden yapılandırılmasına hazırlanıyorlardı. Parti ideologu Sherbakov 1944 yılında şöyle yazıyordu: "Slav halkları bu savaşta büyük rol oynadılar. Savaş bitiyor. Faşist Almanya yakında ckmş olacak. Savaş sonrası dönemle ilgili yeni Slav hareketi hakkında düşünmemiz gerek ve tüm bu konular Slav kongresinde gündeme getirilmelidir."²⁵² 28 Mart 1945'te Beneş onuruna verilen resmi yemekte Stalin, yeni Slavofillerin ve bağımsız Slav halklarının dostluğuna ve ittifakına kadeh kaldırırken üstüne basarak Slav halklarının dayanışmasından bahsetti: "Biz yeni Slavofiller komünistiz ve eğer istiyorsanız Bolşevik de olabiliriz. Bizim, her yerde Sovyet

²⁴⁹ B.M. Rukol, "İdeya obshnosti slavyan v materialax Vseslavyanskogo komiteta v Moskve", (ed.) E.P. Aksenova, **Slavyanskiy Vopros: Vehi İstorii**, Moskova, Moskva, 1997, s. 205.

²⁵⁰ Nikolay Kikishev, "Vseslovyanskiy komitet-kulturniy i informatsionnyy tsentr slavyanskogo dvizhenie v godı velikoy otechestvennoy voynı", **Voенно-İstoricheskiy Jurnal**, No. 11, (Kasım 2008), s. 22.

²⁵¹ Vernadsky, **op. cit.**, s. 509.

²⁵² L.F. Katsis ve M.P. Odesskiy, **Slavyanskaya Vzaimnost: Model i Topika**, Moskova, REGNUM, 2010, s. 269.

sistemi oluşturacağımızı düşünüyorlar ama bu böyle değil. Biz istiyoruz ki her halk hak ettiği yapıya (siyasi sisteme) sahip olsun. Kızıl Ordu Bulgaristan'a girdiğinde bazıları orada Sovyetler kurma teşebbüsünde bulundu ama biz bunun gerekmediğini söyledik. Biz Çekoslovakya'da Sovyet sistemi oluşturmaya çalışmıyoruz.”²⁵³ Lakin savaş sonrasında Stalin Ortodoks Marksizm'i yeniden gündeme getirdi; Doğu Avrupa'nın 1944-1945 yıllarında Rus ordularının ele geçirdiği bölgelerinde koalisyon rejimleri kurdu ve bu ülkelere iki yıl içinde komünist parti diktatörlükleri geldi. Bu gelişmeler, Ruslara/Bolşeviklere doğal, kaçınılmaz ve çok iyi gelişmelerdi ve Marx'ın dünya devrimi kehanetinin gerçekleşmeye başlaması olarak görüldü.²⁵⁴

Sonuçta savaş ağır kayıplarla da olsa kazanılmıştı. Savaş yılları boyunca Sovyet devleti ve Komünist Parti sivil ve askeri kesimleri, imparatorluk ve yerel halkları birbirlerine çarların XIX. yüzyılda yaptıklarından çok daha iyi bağladı. Toplum belirli bir amaç etrafında- anavatani savunma- toplanmıştı. Yönetici sınıf ile toplum birbirine daha sıkı kenetlenmişti ve rejim halkın ruh haliyle uyum içerisindeydi. 1938 yılında Komünist Parti üye sayısı (üyeliğe adaylar dâhil) 1.9 milyon iken, bu sayı 1941'de 3.9 milyon, 1945'de ise 5 milyonu bulmuştu.²⁵⁵ Askeri söylemin ilk kez bir anlamı vardı ve bu söylem kendini feda etmeyi temel alan vatansızlığı destekledi ve güçlendirdi. İkinci Dünya Savaşı, Rus milliyetçiliğinin billurlaşmasına her şeyden çok daha fazla hizmet etti. Bunda savaşan gençlerin ilkokulu bitirmiş ve okuma yazma biliyor olmalarının önemli bir payı vardı. Ama asıl belirleyici olan, anavatani, partiden ve yetkililerden bağımsız bir biçimde karar aldıkları ve kendi yaşamları için savaştıkları koşullarda, başkalarıyla birlikte,

²⁵³ **Ibid.**, s. 270-271.

²⁵⁴ McNeill, **op.cit.**, s. 802.

²⁵⁵ A.E. Serdyukov, **Velikaya Otechestvennaya Voyna 1941-1945 godov**, Tom. 2, Moskova, Kuchkovo Pole, 2012, s. 513.

ortaklaşa savunma tecrübesiydi.²⁵⁶ Milliyetçiliğin uyandırdığı duygu yalnızca bir elit tarafından değil, sıradan kitleler tarafından da tamamen paylaşılacak gibi görünüyordu. Dahası, milliyetçilik insanın ölümsüzlüğe ve hürriyete duyduğu tutkuya, komünizmin veremediği bir tatmin veriyordu. Her halükarda insanın milletinin tarihi geçmişiyle bağımlı kuruyor, onu ve torunlarının milletin gelecekteki hayatıyla aynileştiriyordu. Hedefi, kişiye olmasa da en azından onun milletine ve milli devletine hürriyet, ferdiyet ve muhtariyetin teminiydi.²⁵⁷ İkinci Dünya Savaşı gazisi ve yazar Vyacheslav Kondratyev'in de anlattığı gibi:

“Orada herkes zafer için kendisinin yapacağı katkıyı düşünüyordu. Savaşta özgürlüğün bir başka ölçüsü de vardı; ideolojiden bağımsızlık. Gerçi bazı askerler “*Vatan için, Stalin için*” diye bağırıyorlardı ama biz Stalin için savaşmıyorduk. Gerçeği söylemek gerekirse hendeklerde her şeyden az Stalin'i düşünüyorduk. Sovyet ideolojisi savaşta neredeyse hiç rol oynamadı. Rusya'nın kaderinin sadece senin ellerinde olduğu hissi, anavatan için sorumlu, içten ve gerçek vatandaşın duygusuydu. Bu, vatanın kaderi için kişisel sorumluluk duygusuydu. Fedakârlık ve yaşamını feda etmek duygusu, unutulmaz bir duyguydu.”²⁵⁸

Rus milliyetçiliği en zinde dönemlerini 1940'ların sonu ile 1950'lerin başında yaşamıştır. Savaşın sonu geldiğinde ülke tükenmiş haldeydi ve Almanlar tarafından işgal edilen ya da çarpışmalara sahne olan çok geniş topraklar kelimenin tam anlamıyla talan olmuştu. Geri alınan topraklarda, ekonomi ve yönetim diye bir şey kalmamıştı. Sovyet sisteminin, başlangıçta ekonomik bir temel olmadan ve içlerinde pek çok işbirlikçinin yer aldığı milletler arasında baştan sona yeniden inşa edilmesi gerekiyordu.²⁵⁹ Avrupa'daki yaşamla tanıştıktan sonra, asker ve subaylar eve döndüklerinde vatanlarındaki düşük yaşam düzeyi ve güçten düşmüş Rusya'dan etkilenmişlerdi. İşte bu noktada vatanseverlik hisleri yeniden başlar ve

²⁵⁶ Hosking, **op. cit.**, s. 696.

²⁵⁷ Hayes, **op. cit.**, s. 33.

²⁵⁸ Vyacheslav Kondratyev, “Paradoksı Frontovoy Nostalgii”, **Literaturnaya Gazeta**, No. 19, (9 Mayıs 1990), s. 9.

²⁵⁹ Lewin, **op. cit.**, s. 166.

sınırsızlaşır. Üstelik kendini övmeye dönüşür.²⁶⁰ Dolayısıyla savaşın bitmesine rağmen iktidar milliyetçiliği desteklemeye devam etti.²⁶¹ Bir yandan savaşın kazanılması ve Doğu Avrupa'nın SSCB kontrolüne girmesi Slavcıların yüzyıllardır kurdukları hayalleri- tüm Slavların tek çatı altında birleşmesi- gerçekleştirmiş, diğer yandan devlet, Soğuk Savaş hazırlıkları ile yine Rus milliyetçilerinin bilinçaltında bulunan Batı düşmanlığı hislerini körüklemiştir. Öyle ki, *Biz ve onlar* ayrımının geldiği son aşama savaş gazisi Kondryatev'in belirttiği noktaydı: “*O zaman biz vatani kurtarmakla Stalin rejimini de kurtardığımızı anlıyor muyduk? Galiba hayır. Ama eğer savaşta biz bunu anlasaydık bile kendi totalitarizmimizi Hitler'in totalitarizmine tercih ederdik.*”²⁶² Böylece savaş, kendine güvenen, otoriter bir yönetici sınıfın ortaya çıkmasını ve halk arasında sınıfsız, çokuluslu bir milliyetçiliğin doğmasını sağladı. Eski, oldukça suni ve zayıf “proleter enternasyonalizmi” yerine, özellikle savaş dönemi kuşağı arasında yeni ve test edilmiş bir Sovyet-Rus milliyetçiliği gelişti. Onların savaşı bir sınıf savaşı değildi; Rusların Almanlara karşı verdiği ulusal bir savaşı.²⁶³

²⁶⁰ Sinyavskiy, **Rus Milliyetçiliği**, s. 74.

²⁶¹ Stalin'in zaferin hemen akabinde Kızıl Ordu komutanlarının onuruna verdiği yemekte Rus halkının şerefine kadehini kaldırıyor ve aynen şöyle diyordu: “Kadehimi Sovyet halkımızın ve öncelikle de Rus halkının şerefine kaldırmak istiyorum. Öncelikle Rus halkının sağlığına içiyorum, çünkü o, Sovyetler Birliği'ne dahil olan uluslar arasında en mükemmeldir. Öncelikle Rus halkının sağlığına kadeh kaldırıyorum, çünkü o, bu savaşta, ülkemizin tüm halkları arasında, Sovyetler Birliği'nin önde gelen gücü olarak genel takdiri hak etmiştir. Rus halkının sağlığına kadeh kaldırmamın nedeni, onun yalnızca önde gelen halk olması değildir, bilakis duru bir anlayışa, sağlam bir karaktere ve sabra da sahip olmasıdır... Rus halkının şerefine!” Josef Stalin, **Eserler**, C. XVI, çev. Saliha Kaya-İsmail Yarkın, İstanbul, İnter Yayıncılık, 1994, s. 16.

²⁶² Kondratyev, **op. cit.**, s. 9.

²⁶³ Hosking, **op. cit.**, s. 718.

İkinci Bölüm: HRUŞEV VE BREJNEV DÖNEMİ RUS MİLLİYETÇİLİĞİ

D) Sovyet Halkı İnşası mı? Ruslaştırma mı?

A) Hruşev Dönemi: Sblijeniy ve Sliyanie

Birinci bölümden de anlaşılacağı gibi SSCB döneminde tek bir milliyet politikasının varlığından söz etmek mümkün değildir. Sovyet yetkilileri istikrarlı bir milliyet politikaları bütününe ortaya koysalar da, bu alanda uzun vadeli politikalar uygulamadılar. Sovyetler Birliği'nin tarihinden elde edilecek deliller, ülkede tek bir milliyet politikasının uygulandığını ispat edecek yönde değildir.²⁶⁴ Sovyetler Birliği'nin Rus olmayan halklarının ihtilalden sonra hiçbir zaman tamamen ortadan kalkmamış olan milliyetçi emelleri, 1946 ile 1952 yılları arasında, Birliğin çözmek zorunda kaldığı büyük meselelerden birini teşkil ediyordu. Stalin'in ölümünden sonra, sınır Müslüman cumhuriyetlerinde ekonomik alanda gerçekleştirilen ilerlemeler, bir dereceye kadar yumuşama sağlamaya yardım ettiğinden bu emellerin yatıştırılması mümkün görülüyordu.²⁶⁵

Hruşev dönemi, genel olarak Stalinizm'den dönüş olarak adlandırılmakla birlikte, bu dönemdeki etnik politikalara baktığımızda Stalin'in milliyetler politikasının devamı niteliğinde fakat aynı zamanda çelişkili uygulamalar olduğunu görüyoruz. Hükümetin etnik/milliyetler politikası genel olarak Rus olmayan toplumları asimile etmeye ve yeni "Sovyet Halkı" oluşturmaya/yaratmaya yönelikti. Milletlerin yakınlaşmasına ilişkin dile getirilen görüşler, teoride "Sovyet Halkı" oluşturulmasını hedefliyordu ama pratikte daha çok Ruslaştırma politikasına

²⁶⁴ Özcan, **Bir Sovyet Mirası**, s. 8.

²⁶⁵ D'Encuasse, **Asya'da Marksizm ve Milliyetçilik**, s. 114-115.

benzemekteydi. Hruşev, Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP)'in 1961'de yapılan XXII. Kongresinde Sovyetler Birliği'ni ulustan daha üstün bir etnik topluluk olarak tanımlıyor ve kongrenin kapanış konuşmasında, kongrenin ana gündem maddesinin yeni parti programı ve bu programın da amacının komünist toplum inşa etmek olduğunu belirtiyordu:

“Bizim kongremizin ana gündem maddesi parti programı-komünist toplum inşa programıdır... Kongreye katılan delegeler komünizmin inşası konusunda ülkemizdeki temel sorunlara- köy işleri (tarım) eğitim, sanat, edebiyat- değindiler. Yeni komünist toplum inşası kongrede tüm açılardan değerlendirilmiştir. Artık biz, komünizmin inşasının partinin görevi olduğunu, tüm Sovyet toplumunun temel görevi olduğunu görüyoruz.”²⁶⁶

Hruşev bütün olarak Sovyetler Birliği'nde kültürlerin yakınlaşmasını (*sbliveniye*), kültürlerin kaynaşmasının (*sliyanie*) izlemesi gerektiğini düşünüyordu. Dolayısıyla bu kongrede her türlü yerelliğe (*mestnichestvo*), özellikle ulusal bölgeciliğe saldırdı.²⁶⁷ Komünist toplum inşası iki yönlü politika izlenmesini gerektiriyordu. İlk aşama Hruşev'in de belirttiği milletlerin birbirlerine yaklaşması ve kaynaşması, ikinci aşamaysa ekonomik birleşmeydi: “Komünizmde milletlerin her yönlü yakınlaşması, ekonomik, politik ve manevi olarak tam birliği sağlayacaktır.”²⁶⁸ Bu yakınlaşma, milli ayrılıkların (farkların) ve özellikle de dil farklılığının ortadan kaldırılmasıyla daha hızlı gerçekleşecekti. Ancak bu farklılıkların ortadan kaldırılmasının, sınıfsal farklılıkların ortadan kaldırılmasından daha uzun süreç olduğunu Bolşevikler de kabul ediyordu ve bu konuda parti olarak hedefler belirlemişlerdi.²⁶⁹ Hem ekonomik hem de kültürel olarak tam birliğin sağlanması için önce kültürel ayrılıkların tamamen temizlenmesi (*stiraniye*)

²⁶⁶ XXII Syezd Kommunističeskiy Partii Sovetskogo Soyuz, 17-31 Okryabrya 1961 Goda, Tom.2, Moskova, Gosudarstvennoe İzdatelstvo Političeskiy Literaturı, 1962, s. 565-566.

²⁶⁷ Davis, *Sosyalim ve Ulusallık*, s. 139.

²⁶⁸ XXII Syezd Kommunističeskiy Partii Sovetskogo Soyuz, 17-31 Okryabrya 1961 Goda, Tom.3, Moskova, Gosudarstvennoe İzdatelstvo Političeskiy Literaturı, 1962, s. 275.

²⁶⁹ *Ibid.*, s. 313.

gerekmekteydi ve Hruşev bu konuda ciddi ve kararlıydı: “Elbette milli ayrılıkların silinmesinden şikâyetle bulunan kimselere de rastlanmaktadır. Onlara cevabımız şudur: Komünistler milli ayrılıkları muhafaza etmeyecek ve ebedileştirmeyeceklerdir. Hatta milli kalıntıların en ufak belirtisinin bile kökü, tam bir Bolşevik uzlaşması ile kurutulmalıdır.”²⁷⁰

Milletlerin yakınlaşması esaslarından biri olmak üzere, bu milletlerin kültür ve dil yönünden “karşılıklı zenginleşmeleri” gerektiği öne sürülmüştü. Bu konu parti programında ayrıntılı olarak açıklanmış ve her ulusal dilin özgür şekilde gelişmesinin ve her SSCB vatandaşının kendi çocuğuna istediği dilde eğitim vermesinin temin edilmesi partinin hedefi olarak belirtilmişti. Ne var ki, aynı programda Rus diline yapılan vurgu diğer dillerin gelişimin sağlanması konusunda belirlenen hedefleri anlamsız kılıyordu: “Kendi ana dillerinin gönüllü öğrenimiyle birlikte Rus dilinin öğrenilmesinin- SSCB’nin tüm uluslarının tecrübelerini karşılıklı paylaşması ve kültürel başarının sağlanması için- pozitif bir değeri vardır. Rus dili fiilen SSCB’nin tüm halklarının milletlerarası münasebet ve işbirliğinin ortak dili olmuştur.”²⁷¹

Hruşev, gelişmenin önemli bir kriteri olarak gördüğü Rusçaya geçiş olayını hızlandırmaya çalışıyordu. Bu yüzden 1958’de ilan ettiği eğitim reformuna ailelerin çocuklarını istedikleri dillerde eğitebilmeleri olanaklarını ima eden bir madde eklenmişti. Oldukça masum bir görünüş taşıyan bu önlem aslında çok önemli bir

²⁷⁰ Ebülfez Süleymanlı, “Sovyetlerin Milli Kimliği Yok Etme Faaliyetleri: ‘Sovyet Halkı’ Denemesi”, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı. 6, (Yaz 2005), s. 129.

²⁷¹ **XXII Syezd Kommunističeskiy Partii**, Tom. 3, **op. cit.**, s. 314.

noktayı içeriyordu. Öncelikle çocukların geleceğini iyi düşünen aileler onlara ikinci bir dilin kapılarını açmak zorundaydılar.²⁷²

Ruşanın tek dil olmasını sadece hükümet değil akademik ve entelektüel çevreler de savunuyordu. 1958 Ağustos’unda Gafarov, *Kommunist*’te tek bir dilin gelişmesinden söz ediyordu. Ağustos 1962’de *Voprosy Filosofii* dergisi, Aleksandr Maslin’in kültürün biçimde ulusal, içerik olarak sosyalist²⁷³ olabileceği düşüncesine saldıran makaleye yer veriyordu. Öteki makaleler Stalin’in bütün dillerin en iyi öğeleriyle oluşacak yeni bir uluslararası dil düşüncesine saldırmaktaydı ve Sovyetler Birliği için tek uluslararası dilin Rusça olduğu söylenmekteydi.²⁷⁴

Bununla birlikte dil eşitliği Sovyet yöneticilerinin gözünde ulaşılabilecek son nokta değildi. Bu, zorunlu bir “iki dil” rejimine giden yolun ilk basamağıydı. Ulusal diller başlangıçta Rus dili ile ortaklık kuracaklar, daha sonra gittikçe artan ve yayılan bir biçimde, gönüllü olarak tek bir ortak dil konuşacaklardı. Ulusal diller yavaş yavaş değişime uğrayan ve gelişen “*Homo Sovieticus*: Sovyet Adamı”nın bir aksesuarı olacak, farklılıklar kaybolarak, herkes için tek bir tip ortaya çıkacaktı.²⁷⁵ Böylece

²⁷² Helene Carrere D’Encuasse, **Parçalanmış İmparatorluk: Sovyetler Birliği’nde Halkların İsyanı**, çev. Nezih Uzel, İstanbul, Sisav Yayınları, 1984, s. 267; Barbara Anderson ve Brian Silver’a göre okullarda Rusça dışındaki dillerin kullanılmasına yönelik Sovyet politikasını üç dönemde ele almak mümkündür: Ekim Devrimi ile başlayan birinci dönem, 1938’de yayınlanan ve Rusçanın okullarda zorunlu ders haline getirilmesini hükme bağlayan bir kararname ile son buldu. Bu kararname ikinci dönemi açtı ve bu dönem 1959’da yeni eğitim kanununun kabulüne kadar devam etti. Üçüncü dönem ise 1989 senesine kadar sürdü. Bu dönemlendirme aynı zamanda okullarda dil eğitiminin yasal çerçevesinde meydana gelen önemli değişikliklerle de bağlantılıdır. Bu hukuki düzenlemelerin güncel sonuçları bazen on-on beş yıl gecikmiştir. Mesela, İkinci Dünya Savaşı, 1938’de alınan kararların tam olarak uygulanmasını engellemiş ve 1959 reformları da 1960’lı yıllar boyunca tedrici şekilde uygulamaya konulmuştur. Aktaran: Özcan, **Bir Sovyet Mirası**, s. 17-18.

²⁷³ Aleksandr Maslin *Voprosy Filosofii* dergisinde 1958 yılında yayınlanan “Sovyet Sosyalist Kültürün Oluşturulmasıyla İlgili Bazı Sorunlar Hakkında” adlı makalesinde SSCB’yi oluşturan ulusların kültürlerinin biçimde ulusal ama içerik olarak sosyalist olması gerektiğini savunuyordu. Bu düşünce aslında çok daha önce, 1920’lerin sonlarından itibaren kabul edilmiş ve uygulamaya koyulmuştu. Aleksandr Maslin, “O nekotorih voprosah sozdaniya sovetsskoy sotsialisticheskoy kultury i ee osobennostyah”, **Voprosy Filosofii**, No. 3, 1958.

²⁷⁴ Davis, **Sosyalizm ve Ulusallık**, s. 140.

²⁷⁵ D’Encuasse, **Parçalanmış İmparatorluk**, s. 254-255.

milli ayrılıkları ortadan kaldırmak yoluyla oluşturulmaya çalışılan Sovyet toplumu küçük milletlerin büyük Rus milleti etrafında birleşmesi suretiyle meydana getirilecekti. Özbekistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Birinci Sekreteri Reşidov bu hususu şöyle formüle etmiştir: “Sovyetler Birliği’ndeki tüm milletlerin kaderinde Rus milleti, insanlık tarihinde hiçbir milletin işgal edemediği bir yeri işgal etmektedir. Zira çok milletli Sovyet devletinin ileride yaşaması ve refah içinde bulunması için gereken şart, başta büyük Rus milleti olmak üzere, Sovyetler Birliği milletlerinin dostluğu ve kardeşçe işbirliğidir.”²⁷⁶

Tablo:1. RSFSC İçerisinde Ulusal Dillerde Yapılan Eğitim Süreleri

RSFSC’ inde Yerli Uluslar	1958	1972
Başkırlar	1-10	1-10
Buriyatlar	1-6	1-6
Çeçenler	1-4	Sadece okul öncesi eğitim
Çuvaşlar	1-7	1-4
İnguşlar	1-4	Sadece okul öncesi eğitim
Kabardalar	1-4	Yok
Balkarlar	1-4	---
Kalmuklar	1-4	---
Karelyalılar	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Komisler	1-7	1-3
Marisler	1-7	0-3
Mordvlar	1-7	0-3
Kuzey Ossetleri	1-4	Yok
Dağıstan halkları		0-2 (Avarlar Hariç)
Tatarlar	1-4	0-1
Tuvinyenler	1-10	0-10
Udmurlar	1-7	0-3
Yakutlar	1-7	1-8

Kaynak: Helene Carrere D’Encuasse, **Parçalanmış İmparatorluk: Sovyetler Birliği’nde Halkların İsyanı**,1984, s. 276.

²⁷⁶ Süleymanlı, **op. cit.**, s. 130.

Sovyet insanı yaratmanın ikinci önemli unsuru olarak da, milletlerin (kültürlerin) iyice birbirine kaynaşması gösteriliyordu. Kültürlerin kaynaşmasıyla yeni Sovyet kültürü meydana gelecekti. Resmi olarak Sovyet kültürü şöyle tanımlanıyordu: “Kültür küçük bir tabakanın imtiyazı halinden herkesin ortak malı haline geldikten ve yeni bir sosyalist aydın zümre yetiştikten sonra, kültür ihtilalinin neticesi olarak yeni bir sosyalist kültür, yani ‘yeni toplumun hayat ve ülkülerini aksettiren, onun ideolojisiyle dolu ve halka hizmet etmeye, komünizm uğruna mücadelede halka yardım etmeye çalışan bir kültür meydana gelecektir.”²⁷⁷ Buysa, büyük, milliyetsiz veya milletler üstü varlığın meydana gelmesi demekti. M.S. Abramzon *Sovetskaya Etnografya* dergisinde çıkan makalesinde milletlerin esaslı bir şekilde yaklaşma ve kaynaşmalarını temin etmek için çare olarak Ruslarla gayri Rusların karışık evlilik yapmalarını tavsiye etmekteydi. Bu hususta belirli milletlerin muhtemel mukavemetleri hissedilecekti ve bu sebeple bunlar mümkün mertebe bertaraf edilmeliydiler.²⁷⁸ SSCB’deki etnik asimilasyon süreçlerinin ana yönteminin, etniler/milletler arası evlilikler olduğu belirtiliyordu. Çocuklar ebeveynlerinden birinin milliyetini seçmek zorunda kaldığı için doğal olarak başka bir etnik kimlik kesintiye uğruyordu. 1925 yılında %2.5 olan etniler arası evliliklerin oranı, 1970 yılında %13.6’ya yükselmişti. Karışık evliliklerin en çok yaşandığı cumhuriyetler ise %18-20 oranla Letonya, Kırgızistan ve Ukrayna idi.²⁷⁹

²⁷⁷ Leonhard, **op. cit.**, s. 332.

²⁷⁸ Von Mende, **op. cit.**, s. 98.

²⁷⁹ Yulian Bromley, “Etnograficheskoe İzuchenie Sovremennih Natsionalnih Protsesov v SSSR”, **Sovetskaya Etnografiya**, No. 2, 1983, s. 10.

Tablo: 2. Farlı Etnik Üyelerden Oluşan Ailelerin Birlik Cumhuriyetlerine Göre Dağılımı

(1000 ailede)

Ulusal Cumhuriyetler	1959	1979
Rusya SFSC	83	120
Ukrayna SSC	150	219
Beyaz Rusya SSC	110	201
Özbekistan SSC	82	105
Kazakistan SSC	144	215
Gürcistan SSC	90	104
Azerbaycan SSC	71	76
Litvanya SSC	59	113
Moldova SSC	135	210
Letonya SSC	158	242
Kırgızistan SSC	123	155
Tacikistan SSC	94	130
Ermenistan SSC	32	40
Türkmenistan SSC	85	123
Estonya SSC	100	158

Kaynak: Leonid Umanskiy ve Boris Şkondin, **Sovyet Halkları: Rakamlar ve Gerçekler**, Moskova, APN Yayınevi, 1985, s. 20.

Yukarıdaki istatistikler, ülkedeki demografik ve etnik değişiklikleri yansıtıyor. Bu değişiklikler, gerek nüfusun doğal artışında gözlenen farklılaşmalara gerekse bazı etnik süreçlere bağlıydı. Bu etnik süreçler esnasında bir ulusa mensup nüfus, diğer ulusa mensup nüfusla devamlı ilişki halinde olması nedeniyle, o ulusun dilini, kültürünü, gelenek ve göreneklerini benimsemekteydi. Bu süreçlerde, farklı uluslar arasında yapılan ve sayıları gittikçe artan evliliklerin rolü büyüktü ve yaklaşık her altı aileden biri, değişik uluslara mensup kimselerden oluşuyordu. Ulusça karışık ailelerin artışı, hemen hemen bütün Birlik cumhuriyetlerinde gözlenmekteydi. Özellikle büyük kentlerde yaygın olan bu durum, aynı zamanda dini duyguların zayıflamasına ve ateizmin gelişmesine katkı sağlıyor, geleneklerden kopuşu da kolaylaştırıyordu. Birbiriyle etkileşime geçen grupların dil ve kültürel benzerlikleri,

asimilasyonun ilk aşamasını kolaylaştırıyor ve pekiştirme (konsolidasyon) sürecini geliştirdiyordu.²⁸⁰

Ruslaştırma politikasının veya Sovyet kültürünün Rus kültürüyle özdeşleşmesinin bilimsel temelleri yukarı da belirtildiği gibi akademik çevrelerce atılmıştı ve bu durumun diğer milletler için hiçbir sakıncası yoktu. Yazarlar Birliği kongresinde A. Mihaylova Rus kültürüyle ilgili şöyle söylüyordu: “Rus kültürü farklı kültürel geleneklerin ‘Rus evrenselliği’ zemininde bir araya gelmesinden oluşur. Rus kültürü bu yüzden heterojen değil iki yönlü olarak ortaya çıkar. Rus kültür tarihi tek bir halka ait değil. Onda, kendi kapalı ve milli kültürlerinden kopan farklı kültürel gelenekler harmanlanmıştır.”²⁸¹ Dolayısıyla diğer milletler Rus kültürünü gönül rahatlığıyla benimseyebilirlerdi.

Eğitimde de güdülen temel amaç yerel inanış ve kültürlerin bastırılmış, onların yerine Rus motiflerinin baskın olduğu bir modeli oluşturabilmektir. Buna uygun olarak da bütün ülkelerin milli tarihleri örtülmüş, doğal olarak milli kişilikler de ön plana çıkarılmamıştır. Sözelimi Kazakistan tarihinin önemli bağımsızlık önderlerinden Mustafa Çokay’a 12 ciltlik Kazak-Sovyet Ansiklopedisi’nde bir madde bile ayrılmamış, Kazak SSC Tarihi adlı kitaptaysa Çokay hakkında, İngiliz emperyalistlerinin direktifiyle çalışan “halk düşmanı” şeklinde bahsedilmekteydi. Toplulukların kendi milli tarihleri yerine sadece cumhuriyetleri ile sınırlı kalmak kaydıyla bölgesel tarihlerini yazmalarına izin verildi.²⁸²

²⁸⁰ V. İ. Kozlov, “Sovremennie Etnicheskie Protsessi v SSSR”, **Sovetskaya Etnografiya**, No. 2, 1969, s. 70.

²⁸¹ İ.V. Sluçevskaya, “Problema Natsionalnogo Soznaniya: Teoroticheskie, Metodologicheskie i Mirovozzrencheskie Aspekti”, **Mejnatsionalnie Otnosheniya v SSSR: İstoriya i Sovremennost**, (ed.) V.A. Chalikova, Moskva, INION AN SSSR, 1991, s. 58.

²⁸² Gökhan Bacık, “Türk Cumhuriyetleri’nde Kimlik sorunu”, **Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri**, (ed.) Metin Kemal Öke, İstanbul, Alfa Yayınları, 1999, s. 94.

Etnologların ve sosyologların ulusların yakınlaşp kaynaşması sahasında gerçekleştirdikleri çalışmalar, iktidarın hafife alarak “kalıntılar” dediğı şeylerin, aksine, tüm bir toplumu kaynaştıran davranışlar ve bağılıklar bütünü olduğunu gösterdi. Çıkarılan bilanço, iktidara- gerek siyasi, gerek sivil- Sovyet bayramlarının başarısının sınırlı olduğunu kabul ettirdi. Geleneksel bayramlarla etkin olarak savaşmak için iki yol izlemek gerekiyordu: Birincisi Sovyet kutlamalarını daha şatafatlı hale getirmek, ikincisiyse bununla kalmayarak bu kutlamaları geleneksel bayramlara aşılıyor, bunların milli muhtevasını yok edip, Sovyetlere özgü bir renk vermeye çalışmaktı.²⁸³ Örneğin eski bir geleneğe göre Orta Asya halkı 63. yaş gününe büyük bir önem atfetmekteydi. 63 yaşına ulaşan kadın ya da erkek her Müslüman'ın etrafında büyük bir toplantı ve dini bir tören yapılırdı. Kuran'la başlayan bu tören, ziyafet ve hediyelerle sona ererdi. Sosyal teşkilatların, genellikle emekliye ayrılma ya da terfi etme gibi tamamen dini olmayan olaylarla ilgili kutlamalarını, bu yaş törenine denk düşürmeleri istenmişti. Emeklilik yaşının bu kadar büyük olmaması önemli değildi. Önemli olan, bu töreni dini muhtevasından tamamen uzaklaştırılmış bir törene dönüştürmek ve onu bütün SSCB için aynı önemi taşıyan bayramlar dizisi içine sokmaktı.²⁸⁴

Kültürlerin uzlaşması ve birleşmesi ilk aşamada dil ve kültür birliğiyle ve yukarıda belirttiğimiz gibi SSCB sınırları içinde bulunan cumhuriyetlerin arasındaki sınırların ortadan kalkmasıyla sonuçlanacaktı. Her şeyden önce SSCB'nin iktisaden daha çok kalkınması, yeni sanayi merkezlerinin kurulması, işlenmemiş arazi bölgelerinin iskânı ve trafik şebekesinin genişletilmesiyle bu çeşitli milletlerin birbiri ile daha sıkı münasebetler kurmaları gerekiyordu. Böylece ulusal cumhuriyetler

²⁸³ Helene Carrere D'Encuasse, **Sovyetlerde Müslümanlar**, İstanbul, Ağaç Yayıncılık, 1992, s. 79-80.

²⁸⁴ **Ibid.**, s. 81.

arasındaki sınırlar da önemini kaybedecekti.²⁸⁵ 1936 Anayasası'nın devlet yapısını konu alan ikinci bölümünün 15. maddesi şöyle diyordu: “Birlik cumhuriyetlerinin egemenlikleri, sadece SSCB anayasasının 14. maddesinde gösterilen unsurlarla sınırlıdır. Bunun dışında her birlik cumhuriyeti egemenliğini bağımsızca uygular. SSCB, birlik cumhuriyetlerinin egemenlik haklarını korur.”²⁸⁶ Fakat 1961 yılında yürürlüğe giren yeni Parti Programında “Sovyetler Birliği sınırları dâhilinde, müttefik cumhuriyetlerin sınırları önemini gittikçe kaybetmektedir” ifadesinin yer almış olması bu maddenin zaten pek fazla olmayan işlevinin son bulması ve milli cumhuriyetlerin artık ayrı bir varlık olma anlamını kaybetmek üzere olduklarının ilk işaretiydi. Bu husus yeni parti programında özellikle kaydedildiğinden, özel bir önem kazandı. Zira kongreden sonra “Sovyetler Birliği’nde sınır ayrılmaları milli ziddiyetler doğuruyor” gibi yeni düşünce ve görüşler, parti- ideolojik basını tarafından derhal benimsenmiş ve yayılmaya başlanmıştır.²⁸⁷

Sovyetlerin milliyetler politikası, en geri kalmış olanı en ileri olanla aynı seviyeye getirme hedefiyle (hem ekonomik hem de kültürel olarak), Rus olmayan cumhuriyetlerin sosyo-ekonomik statüsünü geliştirmeyi birbirleriyle ilişkilendirdi. 1957’de ekonomi yönetimini geliştirmek için bölgesel ekonomik konseyler (*sovnarhoz*) yeniden düzenlendi ve böylece bu bölgelere kısmi bir özerklik sağlanmış oldu.²⁸⁸ Ancak bunun üzerinden çok geçmeden 1960 yılından itibaren *sovnarhoz*lar yeniden merkezileşmeye başladı ve Şubat 1963’de Yüksek Sovyet, Tacik, Kırgız, Türkmen ve Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri’ni Orta Asya Ekonomik bölgesi

²⁸⁵ Leonhard, **op. cit.**, s. 409

²⁸⁶ 1936 Anayasasının tam metni için bkz: **Konstitutsiya Soyuzu Sovetskih Sotsialişeskih Respublik**, Moskva, Tsik SSSR, 1937.

²⁸⁷ Süleymanlı, **op. cit.**, s. 131.

²⁸⁸ Özcan, **Bir Sovyet Mirası**, s. 16.

adı altında birleştiren bir karar kabul etti. Orta Asya'yı ilgilendiren bütün önemli siyasal kararlar Merkez Komite'nin Orta Asya Bürosu'nca alınacaktı. Bu büro, sekreter ve sekreter yardımcısı da dâhil yedisi Rus on bir üyeden oluşuyordu. Orta Asyalı olanlar dört cumhuriyetin partilerinin birinci sekreterleriydi.²⁸⁹ Buna benzer birleştirme denemeleri ve milli siyasetleri ortadan kaldırarak doğrudan doğruya Moskova'ya bağlama teşebbüsleri Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Sovyet Cumhuriyetlerinde de yapıldı. Nisan 1963'te Kafkasya Ötesi Merkez Komitesi'nin kurulması bu doğrultuda atılmış önemli bir adımdı.²⁹⁰ Bu uygulamalar Hruşev'in iktidardan düşürüldüğü 1964 yılından sonra son bulacaktı.

B) Brejnev Dönemi: İleri Sosyalizm'de Sovyet Halkı

Hruşev kendisinden sonra yerine geçecek olanlara en yakın hedef olarak “erime” sözcüğünü miras bırakmıştı. Üzerinde durduğu tüm projelerine karşı besledikleri soğukluğa rağmen Hruşev'in takipçileri erime tezine sahip çıktılar. 1976'da toplanan SBKP XXV. Kongresi'ne kadar, iktidar ekibi kültürlerin eriyip birleşeceği tezine karşı durmaksızın bağlılıklarını göstermekten geri kalmadılar.²⁹¹ Komünist Parti'nin 1966'daki Kongresinde Brejnev, Sovyet kültüründe, kişiler ve gruplar arasındaki yoğun etkileşimin, günlük hayata mal olmuş bir realite haline geldiğini tartışmasız bir olgu olarak ortaya koyuyordu:

“SSCB'nin yarım yüzyıllık hayatında ruhu ve içeriğiyle eşsiz bir Sovyet sosyalist kültürü oluşup gelişmiştir. Sovyet milli kültürlerinin her biri, sadece kendi kaynaklarıyla beslenmemekte, diğer kardeş halkların manevi zenginliklerinden de faydalanmakta, buna

²⁸⁹ Davis, **Sosyalizm ve Ulusallık**, s. 140; Zaten sekreterlerin hiçbir gücü yoktu, çünkü olağan Sovyet uygulamasına göre gücü elinde bulunduran ve daima Rus olan ikinci bir sekreter bulunuyordu.

²⁹⁰ Süleymanlı, **op.cit.**, s. 132.

²⁹¹ D'Encuasse, **Parçalanmış İmparatorluk**, s. 182.

karşılık kendisi de onlara bir şeyler katmakta, onları zenginleştirmektedir. Halkların yaklaşması ve birliğin güçlenmesi yönünde büyük bir süreç yaşanmaktadır.”²⁹²

Ancak gerek Hruşev döneminde gerekse de Brejnev döneminde cumhuriyetlerdeki komünist partilere, yine sınırlı olmak kaydıyla, daha fazla özgürlük tanındı ki, bu da milliyetçi ifade alanlarının genişlemesine neden oldu. Cumhuriyetlerin liderleri, çok büyük hatalardan sakındıkları sürece, Moskova'nın işlerine müdahale etmeyeceğini biliyorlardı. “Kadroların istikrarı” ve “kara” ekonomi, etnik ayrımcılığı teşvik etti ve “çokuluslu Sovyet halkı” kavramını yavaş yavaş önemsiz hale getirdi.²⁹³ Liderler etnik simgeleri kullanarak halklarıyla bağlarını geliştirdiler. Cumhuriyetlerdeki parti ileri gelenlerinin kendi milletlerinden olanları himaye etmeleri, kayırmaları ve ekonomik açıdan gözetmeleri halkların milli duygularına hitap ediyordu. Yine de, cumhuriyetlerin çoğunda sömürü veya yarı sömürü hali devam ediyor, bu da, her cumhuriyetin halkının dayanışma duygusunu pekiştiriyordu.²⁹⁴

Her yerde olduğu gibi SSCB’de de, var olan modern hayatın verilerine, özellikle siyasal iktidarın etnik gruplar arası temasları artırmak ve farklılıkları Sovyet Siyasi Kültürü potasında eritmek için gösterdiği sürekli çabaya rağmen özellikle halkı Müslüman olan bölgelerde zihniyetleri değiştirme çabasının nüfuz edilmesi zor sosyo-kültürel bir gerçekle karşılaştığı bariz şekilde görülmekteydi.²⁹⁵ SSCB’nin iki ucunda yer alan; Batı kültürünün kıyısında yetişmiş yüksek kültür ve ekonomileriyle Baltık ülkeleri bazı durumlarda dinlerine karşı büyük bir bağlılık gösterirken, onlara

²⁹² XXIII Syezd Kommunističeskoy Partii Sovetskogo Soyuza, 29 Marta- 8 Aprelya 1966 Goda, Tom 1, Moskova, İzdatelstvo Političeskoy Literaturı, 1966, s. 103-104.

²⁹³ Hosking, *op. cit.*, s. 754.

²⁹⁴ Süha Bölükbaşı, “Azerbaycan’da Ulusun İnşası: Sovyet Mirası ve Karabağ Sorunu’nun Etkileri”, **Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları**, (der.) Willem van Schendel ve Erik J.Zürcher, çev. Selda Somuncuoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 55-56.

²⁹⁵ D’Encuasse, **Sovyetler’de Müslümanlar**, s. 61-62.

çok uzak, İslam dünyasına dönük olarak yaşayan ve daha az kentleşmiş, ekonomik yönden daha az ilerlemiş Müslüman ulusları yeni bir dinsel uyanış sergiliyordu. Örneğin 1970’li yılların başında Letonya okullarında yapılan bir araştırma, yetişkin öğrencilerin, genellikle dine karşı ilgisiz olduklarını göstermişti (%56.2). Bunların arasında aktif olmayan Allahsızlar (%17.1) ve militan Allahsızlar (%3.5) da vardır. Bununla birlikte utanılarak “yobaz” adının takıldığı kişileri (%21.1) unutmamak gerekir. %21.1’e hiçbir dine bağlı olmadıklarını ileri süren, fakat aslında “inananlar” arasında gösterilmesi gereken “kararsızlar” da eklenecek olursa, dindar kesimin küçümsenmeyecek bir çoğunluğa ulaştığı görülecektir.²⁹⁶ Özbek halkının modern geleneklerinin incelendiği ve ateizm açısından son derece olumlu bir dille yazılan bir makalede ise nüfusu karışık olan büyük şehirlerde İslam’a bağlılığın azaldığını ancak kırsal kesimde hala İslam’ın eski gücünü koruduğu belirtiliyordu. Düğünlerde milli geleneksel seremonilerin uygulanmasının gerekli olduğuna inananların sayılarının gerek kentlerde gerekse de kırsal kesimde %80’in üzerinde olduğu, evlilikte aile büyüklerinin onayının alınmasının zorunluluğuna inananların oranının (vasıflı ve eğitilmiş kesim dâhil) %90’ın üzerinde olduğu gözlemleniyordu.²⁹⁷ Fakat hiçbir zorluk sosyalist toplum inşasına ve bu çerçevede SSCB’deki gayri-Rusların Ruslaştırılmasına engel teşkil etmedi. 13 Ekim 1973’te Yüksek ve Orta Teknik Eğitim Bakanlığının kararıyla kabul edilen yeni eğitim programı Ruslaştırmanın yeni basamağını teşkil etti. Bu yeni programa göre, Rus dilini öğretmede yeni uygulamaya geçilmiş ve şimdiye kadar anadilde okutulan dersler de Rusça okutulmaya başlanmıştı. Ayrıca bu yeni eğitim programına göre, milli okulların 1-4. sınıfları ile şehirlerdeki okulların 4-10. sınıflarında anadilde ayrılan ders saatleri Rus dili dersleri

²⁹⁶ D’Encuasse, **Parçalanmış İmparatorluk**, s. 347 ve 349.

²⁹⁷ N.P. Lobacheva ve L.A. Tultseva, “Traditsii v Sovremennoy Obryadnosti Uzbekov”, **Sovetskaya Etnografiya**, No. 6, 1977, s. 34 ve 39.

lehine kısaltıldı.²⁹⁸ Çocukları Rusça eğitime itmek, anadili iyi bilmemeye hatta zamanla kaybetmeye yol açmaktaydı. Örneğin 1970 nüfus sayımına göre nüfusları 5.931.000 olan Kazan Türkü'nün yüzde 10.8'i, yani yaklaşık olarak 600 bini anadilini bilmezken, 1979 nüfus sayımına göre nüfusları 6.317.000'e yükselen Kazan Türk'lerinin yüzde 14.1'i, yani yaklaşık 950 bini anadillerini bilmiyordu.²⁹⁹ Ukrayna SSC'de ise Ukrayna dilini konuşanların sayısı 1959'da %73 iken 1970'de %69'a düşmüştür. Prensip olarak 27.000 okuldan 22.000'i Ukrayna dilinde, 500 okulsu Rusça eğitim veriyordu. Ancak Ukrayna dilinin açıkça yararına olan bu durum, kesin rakamlara bağlanamayan fakat etkileri ile anlaşılan bazı değişikliklere uğramıştı. Bu sayılar 10 yıllık eğitimleri ve çok sayıda öğrencileriyle şehir okullarını, daha az süreli eğitim devresi ve daha sınırlı öğrenci sayıları ile köy okullarına karıştırmaktadır. Şehir okulları çoğu zaman Rus okullarıdır, köy okulları ise büyük çoğunlukla Ukrayna dilinde eğitim vermektedir. 1955-1956'da %72 öğrenci Ukrayna, %25.9 öğrenci Rusça eğitim görmektedir. 1964'te Ukrayna dili eğitimi %70'e ve 1974'te %60 çevrelerine düşmektedir. Ayrıca tüm Üniversite eğitimi Rusça olarak yürütülmekteydi.³⁰⁰

Ruslaştırma faaliyetlerinde eğitimin yanı sıra basın ve diğer iletişim araçları da önemli rol oynuyordu. Bir Sovyet yazarının da belirttiği gibi, 1965-1975 yılları arasında basın, radyo, televizyon gittikçe artan bir şekilde Sovyet vatandaşlarının ideolojik-politik görüşünü oluşturmak amacıyla kullanılmakta, enternasyonalciliğe büyük bir dikkat gösterilmekteydi. Yazar, SSCB'ye bağlı milliyetler arasındaki

²⁹⁸ Nadir Devlet, "Sovyetler Birliği'ndeki Türkleri Ruslaştırmada Yeni Adımlar", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı.28, (Şubat 1984), s. 41.

²⁹⁹ 1910 yılında İdil-Ural bölgesinde toplam tirajı 2.586.810 olan 418 kitap ve 13.851.365 değişik basılı kağıt yayınlanmış olup, bunların %70.1'ini Kazan Türkçesinde olan eserler teşkil ediyordu. 1965'te ise bu rakam 230, 1970'te 179, 1979'da 200, 1980'de ise baskı adedi 2.156.800 olan 183 kitap ve broşür basılmıştır. Nadir Devlet, "Ruslaştırmada Kazan Türkleri Örneği", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı.21, (Aralık 1982), s. 91-92.

³⁰⁰ D'Encuasse, **Parçalanmış İmparatorluk**, s. 340-341.

ekonomik ve kültürel işbirliği gibi iki konunun içeriğini (makaleleri, mevcut bilgileri, araştırmaları) inceleyerek birçok tespitte bulunmuştu.³⁰¹ Önce kelime ve terimlerle ilgili bir tespiti vardı. Mesela ister ekonomiden, ister kültürden söz edilsin *milli* terimi *cumhuriyetle* ilgili terimlere nazaran daha az kullanılmaktaydı. Beş defa ekonomi terimi geçmişse, dördünde *cumhuriyetin ekonomisi* deniyordu. Kültür kelimesini niteleme bakımından *milli* kelimesi *cumhuriyet* kelimesine göre iki defa az kullanılmaktaydı. Gazeteler, ekonomi ve kültürü, etnik çerçevede değil de, idari çerçevede birbirleriyle ilişkilendirmeye çalışmışlardır. Milli grupların SSCB'deki diğer milletlerle olan ekonomik ilişkilerine dair okuyucuların haberdar edilmesi hususundaysa şu durum tespit edilmişti: Moldova ve Gürcistan'da, haberlerde öncelikle bu cumhuriyetlerin, kardeş cumhuriyetlerin ekonomilerinde ve cumhuriyetlerin sınırlarını aşan bir ekonominin yaratılmasında oynadıkları rol vurgulanırken, Özbekistan'da haberler, bu cumhuriyetin kalkınması için Sovyetler Birliği'nden aldığı yardımı ve Sovyetler Birliği'ne bağımlılığını vurgulamaya yönelikti.³⁰² Aynı şekilde, kültürel ilişkilerden söz ederken de Özbek basını öncelikle (bu defa da kültürel alanda) alınan dış yardımlara ve SSCB'deki kültürel işbirliğine ağırlık vermişti. Gayrı-Rus ulusların Ruslara bağımlılığı veya Rusların kurtarıcı rolünü vurgulama işini Ruslardan daha çok gayrı-Rus ulusların aydınları yapıyordu. Sözelimi bir Özbek yazar sadece Özbekistan'ın değil tüm Orta Asya'nın, bir Ermeni veya Gürcü yazar da aynı şekilde sadece kendi ülkesinin değil

³⁰¹ B. K. Malkova, "Primenenie kontent-analiza dlya izucheniya sotrudnchestva sovetskih narodov", **Sovetskaya Etnografiya**, No. 5, (Mayıs 1977), s. 71-80. Aktaran: D'Encuasse, **Sovyetler'de Müslümanlar**, s. 89-90.

³⁰² Bu konuya bir başka örnek de Brejnev'in SBKP'nin XXVI. Kongresinde yaptığı konuşmayı gösterebiliriz: "Sovyet iktidarının ilk gününden beri bizim ekonomik ve sosyal politikamız, Rusya'nın kenar milli bölgelerini ekonomik olarak merkezin düzeyine yükseltmek olmuş ve bu görev başarıyla gerçekleştirilmiştir. Burada tüm ulusal devletlerin yakın işbirliğinin önemli rolü olmuştur ama her şeyden önce Rus halkının önkoşulsuz yardımın büyük rolü oldu." **XXVI Syezd Kommunističeskiy Partii Sovetskogo Soyuzu, 23 Fevralya-3 Marta 1981 Goda**, Moskova, Gosudarstvennoe İzdatelstvo Polițičeskoj Literaturı, 1981, s. 74.

tüm Kafkasya'nın Ruslara bağımlılığına vurgu yapıyordu. Örneğin Ermeni Tarihçi M.A. Arakelyan, 1972'de yayınlanan makalesinde Ruslarla ilgili şöyle söylüyordu:

“Batılı güçlerden medet ummanın beyhude olduğunu acı bir şekilde anlayan Kafkasya halkları nazarlarını kuzeye çevirdiler. Rusların, onları Türk-Fars tehlikesinden koruyacak, barış içinde yaşamalarını sağlayacak ve ekonomik-kültürel gelişmelerini sağlayacak tek gerçek güç olduğunu anlayınca, onlar güçlü Rus devletinin kendilerini koruma altına alması için çalışmaya başladılar.”³⁰³

Leonid Brejnev döneminin en önemli olayı, Doğu Bloku'nun içeriden sarsılmasına sebep olan ve 1975 yılında 35 ülkenin imzaladığı Helsinki Deklarasyonuydu. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının itici gücü, Gorbaçov'un ortaya attığı *glasnost* ve *perestroyka* olmuş iken, Sosyalist Blok'un temellerini sarsan da Helsinki Deklarasyonu olmuştu. Doğu-Batı münasebetlerine bir yumuşama ve bir yakınlık getirmek isteyen bu belgenin yürürlüğe girmesinden sonra, gerek Doğu Avrupa'daki sosyalist ülkelerde gerekse de SSCB'yi oluşturan cumhuriyetlerde aydınlar ve milliyetçiler arasında, insan hakları ve hürriyet hareketleri başlamış ve bu hareketler zamanla Moskova hegemonyasına karşı mücadeleye dönüşmüştü.³⁰⁴ Bu hareketlerin gölgesinde hazırlanan 1977 Anayasası'nın hazırlanış sürecinde milliyetler politikası konusunda oldukça geniş çaplı katılım olmuş ve aşağıda belirtilen talepler toplumun büyük bir kesimince müzakere edilmişti: Tüm ulusal grupların milli ve kültürel gelişimini özgürce gerçekleştirmesi; Milli kültür ve dillerin özenle korunması; Birlik cumhuriyetlerinin özgürlük ve sorumluluk alanlarının genişletilmesi ve merkezin münhasır yetki alanları dışındaki tüm sorunları birlik cumhuriyetlerin kendilerinin çözme hakkı; Birlik ve özerk cumhuriyetlerinin,

³⁰³ M.A. Arakelyan, “Nrodı Zakavkazya v Yedinom Semye Bratskih Narodov SSSR”, **İstoriko-filologicheskiy jurnal**, No. 4, 1972, s. 50.

³⁰⁴ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 1081.

özerk bölge ve ulusal bölgelerin yasal statülerinin geliştirilerek yükseltilmesi³⁰⁵ ve böylece cumhuriyetlerin egemenlik haklarının aşınmadığı ve bu aşınmanın halkların haklarının ihlal aracı olmadığını göstermek; Milliyetler Yüksek Sovyeti'nin görevlerinin değiştirilmesi;³⁰⁶ Merkezde ve çevre bölgelerde tüm milletlerin temsilcilerinin yönetim organlarında eşitlikçi biçimde bulunma ilkesinin benimsenmesi;³⁰⁷ Birlik cumhuriyetlerinin doğrudan birbirleriyle ilişkilerinin geliştirilmesi ve derinleştirilmesi.³⁰⁸ Vatandaşların milli-kültürel haklarının geliştirilmesi ve bunun garantiye alınması gibi talepler uzun süre toplumun büyük bir kesimince tartışıldı ama politik durum kendi senaryosunu dikte etti ki, bu da merkeze karşı toplumsal güvensizliği artırdı.

Brejnev yeni anayasayı ilan ederken 40 yıldan beri sağlanmış ekonomik gelişmeleri öne sürmüştü, SSCB içinde bir “İleri Sovyet Toplumunun” bulunduğunu belirtmişti. Brejnev'e göre bu toplum “Sovyet Halkı” olarak yeni ve tarihi bir toplumdur.³⁰⁹ Bu doğrultuda Sovyet Halkı'nın da yeni, kendine özgü kültürü oluşmuştu. Bu kültürün karakteri, geçmiş zamanın kültür mirasından değerli olan her şeyi kabul ettiği halde, zararlı ve gerici olan ve sosyalist toplumun mahiyetiyle çelişen her şeyi tecrit etmesiyle belirleniyordu. Bundan başka o, artık küçük ve imtiyazlı seçkin zümreye değil, bütün topluma açıktı ve bu kültür bütün halka hizmet

³⁰⁵ Sadece Ukrayna ve Beyaz Rusya BM Genel Kurulunda temsil ediliyordu.

³⁰⁶ O döneme kadar bu kurum kendi yetki ve yükümlülüklerini doğrudan kullanmamıştı.

³⁰⁷ 1961-1976 yılları arasındaki veriler dikkate alındığında her şeyden önce bazı ulusal grupların SBKP içindeki ağırlıkları genel nüfuslarına oranla fazladır. Örneğin Gürcüler, daha sonra Ruslar ve Ermeniler kendi ulusal sayılarına göre fazla delege ile temsil edilmektedir. Diğer uçta Baltık halkları ve Müslüman halkların pek büyük çoğunluğu (Kazaklar ve Azeriler hariç) çok az ölçülerde temsil edilmektedir. Bununla birlikte mevcut durum 1960'lı yılların başlarına göre düşünülecek olursa Parti içindeki ulusal eşitliklerin gittikçe azaldığı görülmektedir. Ancak Gürcülerin, Rusların ve Ermenilerin sayıları artmaktadır. Beyaz Rusların ve Ukraynalıların Parti içindeki sayıları içe hafifçe çoğalmaktadır. D'Encuasse, **Parçalanan İmparatorluk**, s. 201-202.

³⁰⁸ V.A. Mihaylov, **Natsionalnaya Politika Rossii: İstoriya i Sovremennost**, Moskva, Russkiy Mir, 1997, s. 350-351.

³⁰⁹ D'Encuasse, **Parçalanan İmparatorluk**, s. 183.

eden gerçek bir halk kültürüydü.³¹⁰ Bu kültür oluşturulurken bir taraftan da SSCB'deki diğer ulusların kültürel miraslarına da ciddi kısıtlamalar getirildi ve neredeyse bu kültürel miraslar ortadan kaldırıldı. Örneğin tüm Türkî halklar arasında çok yaygın olan *Kobılandı Batur*,³¹¹ *Korkut Ata*³¹² ve *Alpamiş*³¹³ gibi halk destanları “feodal geçmişi idealleştirmekle” ve “dini fanatizmi temsil etmekle” eleştirildiler ve halk edebiyatından bir bir kayboldular.³¹⁴

Öte yandan yeni anayasa yapım sürecinde ulusal taleplerin tüm SSCB halklarınca dile getirilmesi, SSCB'deki diğer milliyetlerin Sovyet Halkı oluşturulması projesinin aslında Ruslaştırmaya dönüştüğünün farkına varmaları ve bundan rahatsızlık duymalarının sonucuydu ki, bu konuya ileriki bölümde değinilecektir. Milli taleplerin yeni anayasada karşılık bulmamasından dolayı toplumda yaşanan huzursuzluğun artması sonucu Brejnev bu konuyu Komünist Partinin 1981'deki kongresinde yeniden gündeme getirme zorunluluğu hissetti:

“Bugün Sovyet milletlerinin birliği, hiçbir zaman olmadığı kadar sıkıdır. Ancak bu durum milletlerarası ilişkilerdeki tüm sorunların çözüldüğü anlamına gelmez. Bizim ülkemiz gibi büyük, çok milletli bir ülkede dinamikler az sorun doğurmuyor... Son yıllarda cumhuriyetler arasında yerli olmayan milletlerin taleplerinde dikkate değer bir artış yaşandı. Onların dil, kültür veya yaşam konusunda belirli talepleri vardır. Parti ve bölge yöneticileri bu

³¹⁰ Leonhard, **op. cit.**, s. 332.

³¹¹ Kobılandı Batır (Kobılandı Bahadır) destanı, halk arasında birkaç varyant olarak yayılmıştır. Bu varyantlarından birini, N.İ.İlminski, 1895 yılında halk şairi Marabay'ın icrasından yazıya geçirmiş ve 1861 yılında, Kazan'da yayımlatmıştır. İlminski'nin yayımlattığı bu varyantta Kobılandı'nın Kazan Han'la, Köbikti'yle ve Alşağı'la savaşları tasvir edilmektedir.

³¹² Bazı rivayetler İshak Peygamberin soyundan olduğunu söyler. IX. ila XI. yüzyıllarda Türkistan'ın Aral gölü bölgesinde Sir-Derya nehrinin Aral Gölüne döküldüğü yerde doğduğu, Ürgeç Dede adında bir oğlu olduğu ve bu bölgelerde hüküm süren Türk hakanlarına danışmanlık yaptığı destanlarından anlaşılmaktadır. 570-632 yılları arasında (Hz. Muhammed zamanında) yaşadığı da rivayet edilir. Kıpçakların Oğuz Türkleriyle yaptığı mücadeleler Dede Korkut hikayelerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

³¹³ Eski Oğuz destanlarındanır. İlk defa 1939 yılında derlenmiştir. Nazımla nesrin iç içe olduğu geleneksel Türk destanlarından olan *Alpamiş* iki kısımdan ibarettir. XVI. yüzyılda şekillenen bu destan on altı kavmin birleşmesinden ortaya çıkan *Kongrat* kabilesinin hayatını aksettirir.

³¹⁴ Kayyum Kesici, **Dün Bugün ve Hedefteki Kazakistan**, İstanbul, İQ Kültürsanat Yayıncılık, 2003, s. 218.

sorunlara nüfuz etmeli ve çözüm önerilerinde bulunmalıdırlar... Bizim ülkemizde her bireyin milli hislerine ve milli onuruna saygı duyuluyor.”³¹⁵

Fakat bu taleplerin gerçekleştirilmesi veya hangi talebin gerçekten milli ve hangisinin ayrılıkçı veya şovenist talep olduğuna Komünist Parti karar verecekti. Gerek Komünist Parti’de gerekse de Mecliste ancak sembolik sayıda Rus olmayan kesim mensubu alınarak idareye devam edilmekteydi. Ruslar tüm ülke genelinde daha elit pozisyonlara getirilirken Politbüro³¹⁶ üyeleri de tamamen Ruslar arasından seçiliyordu.³¹⁷ Brejnev konuşmasına Hruşev’den farklı olarak kültürel farklılıkların silinmesine karşı olduğunu açıkladı ama ulusların kültürel ve ekonomik alanda yakınlaşarak birleşmesi sürecinin daha hızlı şekilde devam ettiğini de eklemeyi ihmal etmedi:

“SBKP sosyalizmin doğasına aykırı- milliyetçi veya şovenizm ya da antisemitizm veya Siyonizm gibi- hareketlerle her zaman mücadele etmiştir ve mücadele edecektir de. Milli özgünlüklerin temizlenmesine karşıyız ama biz, aynı şekilde onların yapay şekilde canlandırılmasını da kabul edilemez buluyoruz. Her bir cumhuriyetimizin ekonomik ve sosyal gelişimi onların her yönlü yaklaşmasını hızlandırıyor. Milli kültürlerin karşılıklı şekilde zenginleşmesi, Sovyet halkının tek bir kültürünü- yeni sosyalist ve enternasyonal toplum kültürü- formallaştırıyor. Bu süreç bizde, sosyalizmde olması gerektiği gibi gerçekleşiyor: eşitlikçi, kardeşçe ve gönüllü işbirliğiyle. Bu konudaki (milliyetler politikası konusunda) Leninci prensipleri ödün vermeden ciddi şekilde takip ediyoruz.”³¹⁸

Fakat her şeye rağmen Rusça’nın kullanımını yaygınlaştırma çabaları Sovyetler Birliği’nin son dönemlerine kadar devam etti. 21-23 Mayıs 1983’de Semerkant’ta “Özbekistan Cumhuriyetindeki eğitim kuruluşlarındaki Rus dili öğretimini mükemmelleştirme ve askere alınacak gençlere Rus dilini öğretme işini geliştirme” adlı bir konferans düzenlendi. Buna benzer konferanslar SSCB’nin başka

³¹⁵ **XXVI Syezd Kommunističeskiy Partii, op. cit., s. 75.**

³¹⁶ Politbüro (*Politicheskoe Buro*). Siyasi Büro’nun kısaltılmış biçimi. Komünist Partinin, politikaları belirleyen en üst karar organı.

³¹⁷ Zbigniew Brezinski, **Büyük Çöküş**, çev. Gül Keskin-Gülsev Pakkan, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 1997, s. 118.

³¹⁸ **XXVI Syezd Kommunističeskiy Partii, op. cit., s. 75.**

cumhuriyetlerinde de düzenlenmekteydi. Aynı yıl Frunze’de (şimdiki Bişkek) “Kırgız edebi dilini geliştirmede Rus dilinin rolü” adlı bilimsel konferans düzenlendi.³¹⁹ Konferansın ardından *Sovetskaya Kirgiziya* (Sovyet Kırgızistan’ı) gazetesinin yazarlarından Tursunov’un bu konudaki makalesi *Pravda* gazetesinde yayımlandı:

“Sovyetler Birliği’nde eşitlik ve kardeşlik hüküm sürüyor ve bu ortamda bütün Sovyet milletleri Rus dilini ortak anlaşma, yardımlaşma ve birbirlerine saygı için anahtar olarak görüyorlar. Rus dili, memleketin ekonomik, politik ve sosyal hayatında çok mühim bir faktör olup, *Sovetskaya Kirgiziya* gazetesinin muhabir ve yazarları, parti ve devlet organları ve üniversiteler tarafından Rus dilini öğrenme ve öğretme için yürütülen propaganda kampanyasını ve Kırgızistan halkın hayati ihtiyaçlarını karşılamak üzere Rusçayı daha iyi öğrenmesini sağlamak gayesiyle Rusçayı öğretme gayretlerini güçlü bir şekilde desteklemeyi kendilerinin profesyonel görevleri olarak kabul etmektedirler.”³²⁰

Hiçbir dengeleyici karşı ağırlığı olmayan, geçmişe ait hafıza ile karşı çıkılamayan bir ideolojiyle şekillendirilen, bir diğer deyişle hem Rus insanına hem de tüm diğer uluslara karşı *homo sovieticus*’u ikame etmeye çalışan sistemin çabası, tartışılmaz meyveler vermişti.³²¹ Fakat aynı süre zarfında *homo sovieticus*’un normal insanın yerine geçmekten çok uzak olduğu ve bu başarının göreceli olduğunu da görülmüştü.³²²

³¹⁹ Nadir Devlet, “Sovyetler Birliği’ndeki Türkleri Ruslaştırmada Yeni Adımlar”, s. 43.

³²⁰ **Ibid.**, s. 44.

³²¹ SSCB’de *Homo Sovieticus*’un (Sovyet İnsanı) oluştuğu ile ilgili Eric Hobsbawm şöyle gözlemde bulunuyor: Siyasal ve entelektüel tabanın tepkisi Sovyet halk kitlelerinin tepkisi olarak görülmemelidir. Avrupa’daki komünist ülke halklarının aksine, bu kitleler için Sovyet rejimi meşruiyet ve bütünüyle benimseniyordu, çünkü bunlar başka rejim tanımıyorlardı ve tanıyamazlardı da. 1990’da yaşı altmış üzerindeki her Macar’ın komünizm öncesi döneme ait ilk gençlik ya da yetişkinlik dönemi anıları vardı, ancak seksen sekiz yaşın altındaki hiçbir SSCB sakini ilk elden böyle bir deneyime sahip olamazdı. Ayrıca, Sovyet rejimi sadece ülke içinde gelişmiş ve içsel olarak köklenmiş değildi- özgün olarak öteki ulusallıklardan çok Büyük Ruslar arasında güçlü olan parti bile, zamanla, Avrupa ve Transkafkasya cumhuriyetlerinde yaşayanları aynı oranda saflarına aldı- halkın kendisi de rejim onlara uyum sağladıkça kendilerini, saptanması zor biçimlerde, rejime uydurdular. Muhafız hiciv ustası Zinoviyev’in belirttiği gibi, SSCB’de artık kendi resmi kamusal imajından başka bir şeye tekabül etmese de gerçekten bir “yeni Sovyet insanı” vardı. Bu insan sistemin içinde rahattı. Eric Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı**, çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1996, s. 546.

³²² D’Encausse, **Tamamlanmamış Rusya**, s. 22-23; Örneğin en çok Rusça’nın kullanımının yaygınlaştırılmasıyla ilgili politika üretilmiş ve uygulamaya konulmuştu fakat bu konudaki başarı bile

C) Ruslaştırma Politikasına Karşı Tepkiler

Sovyetler Birliği'nin her bölgesinin kendine has birtakım özellikleri olduğu için, milletlerin gelişimini genel olarak tek bir modelle açıklamak oldukça güçtür. Bununla birlikte, 1920'lerde başlayan ve daha sonraki dönemlerde kısmen devam ettirilen planlı ulus inşası politikaları, kentleşme politikalarıyla bileşince, milletler üzerinde uzun dönem devam edecek bir etki yarattılar. Ulusal bilinç, öyle ya da böyle en güçlü olduğu Baltık ülkelerinden en zayıf olduğu Orta Asya'ya kadar birçok bölgede, hatta Sovyet rejimin bastırmaya ya da önüne geçmeye çalıştığı yerlerde bile giderek güçlendi.³²³ 1961 yılında Hruşev, ulusal dillerin taraftarlarını kaybederek gittikçe zayıfladığını ileri sürüyordu. Hâlbuki hemen hemen her ulusun ulusal dillerine gittikçe daha fazla sarıldığı görülüyordu. Nihayet dillerine en çok bağlılık gösteren grupların çevre Müslümanları ile Kafkasya halkları arasında bulunduğu anlaşılıyordu.³²⁴ Ronald Grigor Suny Bolşeviklerin milliyetler politikasının derinden tutarsız olduğu için ulusal sorunları çözmede başarısız olduğunu belirtiyor. Birinci bölümde ele aldığımız *korenizatsiya* politikasının milli kültürün gelişmesini teşvik etmenin yanı sıra ideolojik amaç yönünde de teşvik etmesi amaçlanmıştı. Yani *sblijenie* (kültürlerin yakınlaşması) ve *sliyaniye* (kültürlerin kaynaşması veya birleşmesi) politikalarının teşvik edilmesi ve nihayetinde *stiranje* (ulusal ayrılıkları

beklenenin çok altındaydı. Cumhuriyetlerin ve özerk bölgelerin çoğunda güçlü bir dilsel istikrar gözleniyordu ve bunlarda anadil kullanımı %80'den fazlaydı. 1959-1979 döneminde ulusal dillerini ana dilleri olarak görenlerin oranında sadece Moldovalılarda %2, Ukraynalılarda %5 ve Beyaz Ruslarda %10 azalma olmuştu. Rusça'nın ikinci dil olarak gelişimi de iç açıcı değildi. Taciklerin %30'undan azı, Özbeklerin ve Kazakların da yarısı Rusça'yı bildiğini belirtiyordu. Toplam iki dil konuşanların sayısı, Ruslar dahil %61.5'in altındadır. Jean Marie Chauvier, **Sovyetler Birliği: Ekonomik ve Siyasi Gelişmeler 1917/1988**, çev. Temel Keşoğlu, İstanbul, BDS Yayınları, 1990, s. 209.

³²³ Hosking, **op. cit.**, s. 784.

³²⁴ D'Encuasse, **Parçalanan İmparatorluk**, 1984, s. 257.

temizlenmesi) ile son bulması söz konusuydu.³²⁵ Genel olarak bakıldığında Brejnev dönemindeki Sovyet ulusal düzeni ayrılıkçı eğilimlerin, coğrafi olarak Baltık Bölgesi ve Batı Ukrayna'yla sınırlı kaldığı görünüyordu. Sovyet devletinin elindeki zorlayıcı/ezici araçlar, direnişin beyhude olduğu izlenimi veriyor, yapılan ılımlı reformlar, sorunların çözümü için değil, ulusal ayaklanmaların seyrinin belirlenmesi/değiştirilmesi için yapılıyordu.³²⁶ Özellikle Ermeni-Azerbaycan ilişkilerindeki gerginlikler, Kırım Tatarları, Volga Almanları ve Ahıska (Meshet) Türklerinin geri dönüş süreçleriyle ilgili sorunlar 1960'ların sonlarından itibaren daha sık ve keskin şekilde gündeme gelmeye başladı. Bir başka ve çözümü daha zor olanıysa Sovyet Yahudilerinin İsrail'e dönmek istemeleriydi. Ancak yönetim, bu sorunların çözümünden kaçınıyor, bu tutum da diğer etnik grupların uyanışını teşvik ediyor ve gün geçtikçe farklı etnik topluluklar arasında sorunlar hızla artıyordu.³²⁷

Bizi daha çok ilgilendiren etnik gruplar arasındaki sorunların ötesinde SSCB'nin Ruslaştırılmasına karşı olan tepkilerdir ki, bu duruma ilk önemli tepki Azerbaycan'dan gelmişti. Daha önce de belirtildiği gibi 1958'den önce Rus okullarında anadil öğrenimi yerliler için ikinci dil adı altında zorunlu ders olarak veriliyordu. Öğretim dilinin Rusça olduğu okullarda ana dilin seçmeli ders olarak okutulmasını öngören 1958 dil kanununa karşı gelen Azerbaycan Komünist Partisi Birinci Sekreteri İmam Mustafayev, milliyetçi olarak damgalanmış ve 1959 yılında iktidarda düşürülmüştü.³²⁸ SSCB'nin çeşitli bölgelerinden alınan bilgiler ulusçuluğa duyulan ilginin gençler arasında yaşlılardan daha çok olduğunu kanıtlamaktaydı.

³²⁵ Ronald Grigor Suny, **The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution an the Collapse of the Soviet Union**, California, Stanford University Press, 1993, s. 117.

³²⁶ Mark R.Beissinger, **Nationalist Mobilization an the Collapse of the Soviet State**, Cambridge, Cambridge University Press, 2002, s. 54.

³²⁷ Filipp Bobkov, **KGB i Vlast**, Moskova, Algoritm-Kniga, 2003, s. 305.

³²⁸ Bölükbaşı, **op. cit.**, s. 69.

Genç şairler Rusya veya Sovyetler Birliği'nden söz etmeden Ermenistan, Ukrayna, Litvanya veya Türkmenistan'a övgüler yazmakta, cezalandırılırsalar bile bunu sürdürmekteydiler.³²⁹

Ruslaştırmaya tepkiler Sovyetler Birliği'nin tüm köşelerinden yükseliyordu. Bunlardan belki de en önemlisi Ukraynalı yazar ve eleştirmen İvan Dzyuba'nın³³⁰ 1965'te yayınlanan "Enternasyonalizm mi, Ruslaştırma mı" (*İnternatsionalizm ili Rusifikatsiya*) adlı eseri idi. Eser gerek entelektüel ve gerekse de siyasi çevrede oldukça büyük ses getirdi. Dzyuba SSCB'de enternasyonalizmin aslında Ruslaştırma anlamına geldiğini ileri sürdü. Ona göre, Ukrayna'nın dili, kültürü ve tarihi tek kültürlülük adı altında bilinçli bir şekilde Rusların hâkimiyetindeki Sovyetler Birliği'nin yararına olacak biçimde bastırılıyordu:

"Tek kültür: Sonuçları her yerde aynı olmalıdır. Her halk kendi gelişim yönünde gitse bile en sonunda hepsi aynı sonuca varmalıdır. Eğer varılacak sonuç aynıysa, farklı gelişim yollarından bahsetmenin ne anlamı var? Medeniyetsel birlik, kültürel çeşitliliğin tekdüzeliliği beşeriyetin gelişmesine zıttır... Sadece kendi dilini konuşan halkın entelektüel hayatta ilerlemesi mümkündür. İnsan, kişisel çıkar hissini ve ruhsuz kozmopolitimi yendikten ve kendi milletinin gücüne inanarak, kendini milletine adanmasıyla yaratıcı olabilir, halkına büyük hizmetlerde bulunabilir."³³¹

Litvanya'daki gelişmeler (toplumsal, ekonomik, kültürel) ise diğer ülkelerde olduğu gibi milliyetçiliğin gelişmesi bağlamında çok güçlü bir etki bırakmadı. Fakat Litvanyalılar kendilerine özgü romantik, milliyetçi bir gelenek yarattılar. Bu geleneğin kendisini en güçlü biçimde ifade ettiği kurum, Katolik Kilisesiydi. 1972'de

³²⁹ Davis, **Sosyalizm ve Ulusallık**, s. 144

³³⁰ Ukrayna Komünist Partisi Merkez Komitesi tarafından "Ukrayna Milli Hareketi" üzerine çalışma yapması istenen İvan Dzyuba, bunun üzerine "Enternasyonalizm mi, Ruslaştırma mı" adlı çalışmayı yapmış, ilk başta sınırlı sayıda basılan kitap *Samizdat*'ın eline geçince hızla yayılmıştı. Dzyuba 1972 yılında "Anti-Sovyet Propaganda" yapma suçu ile tutuklanmış ancak 1973 yılında serbest bırakılmıştır.

³³¹ Vyacheslav İgrunov, **Antologiya Samizdata: Nepodsenzurnaya Literatura v SSSR, 1950-1980 godi**, Tom.1, Kniga. 2, Moskva, Poligrafist, 2005, s. 285-286.

bir öğrenci “Litvanya İçin Özgürlük!” yazan bir pankartın altında kendisini ateşe verdi. Bu ölüm, şehirde birçok gösteriye neden oldu ve kalabalıklar halinde caddelere akan çok sayıda insan, Rusça olan sokak isimlerini sildi, parti ve polis binalarını ateşe verdi.³³²

1970’lerde “resmi milliyetçilik” bir yandan SSCB’ye bağlılığı ya da onun himayesi altında olmayı sağlarken, öte yandan da “etnik duygulara” ve “tarihsel başarılarla” vurgu yapan yerel bir milliyetçilik pompalanmaktaydı. Böyle bir ortamda muhalifler ve hatta insan hakları savunucuları, taleplerini artık hoşgörüle karşılanan ve hatta moda olmuş etnik köken ve dil konuları üzerine oturtabiliyordu. İnsan hakları mücadelesi veren Helsinki komitelerinde bile etnik ve dilsel konular ön plandaydı.³³³ Helsinki Antlaşmalarını takiben, dış ziyaretler ve bilimsel çalışmalardan film gösterimleri ve çocuk kitaplarına kadar birçok alanda “kültürel değişim” programları daha da güçlendirilmişti. Sovyet vatandaşları yavaş yavaş Batı ve dünyanın geneliyle daha da tanışık hale geliyordu.³³⁴ Buna bağlı olarak da insanlar merkeze başkaldırmak için daha cesur davranıyor, Ruslaştırmaya tepkiler artarak devam ediyordu. Ünlü Kazak ozanı Olcas Süleymanov 1975 yılında Rusça yayınlanan *Az İ Ya*³³⁵ aldı kitabında rejimin akidelerine karşı adeta meydan okumuştur. Rusların orta çağa ait en önemli destanı sayılan *İgor Destanı*’nın³³⁶ büyük

³³² Hosking, **op. cit.**, s. 780-781.

³³³ Bölükbaşı, **op. cit.**, s. 56.

³³⁴ Riasanovsky ve Steinberg, **op. cit.**, s. 604-605.

³³⁵ Kitabın adı şaşırtıcı olmakla birlikte bir kelime oyununu da içermektedir. “Az” eski Slavcada “ben”, “Ya” ise modern Rusçada “ben” demektir. Bu iki kelime İ (ve) bağlacı ile “Ben ve Ben” demek olur. Bununla birlikte kitabın adı Aziya (Asya) olarak da okunabilir. Ayrıca kitap SSCB’de yabancı dillere çevrilmesi yasaklanan beş kitaptan biri olmuştur.

³³⁶ Novgorod-Seversk prensi İgor Svyatoslaviç (1151–1202)’in 1185 yılında Kumanlara karşı giriştiği başarısız seferini konu alan destandır. Kuman Türkleri ile Rus Knezliklerinin 1103-1185 yılları arasındaki savaşlarını anlatır. Karadeniz’in kuzeyindeki bozkırlarda yaşayan Kuman-Kıpçaklar ile bu coğrafyada hâkimiyet mücadelesine girişen ve kuvvetli bir devlet olma yolunda ilerleyen Ruslar yaklaşık iki buçuk asır süren bir komşuluk münasebeti içerisinde bulunmuşlardır. Ruslar kendileri için en amansız düşman olarak gördükleri Kumanları bir yandan küstürmemek için dostluklarını

bir kısmının Türkî geleneğin ürünü olduğunu savını ortaya atarak, Rus tarihçilerini destandaki Türk izlerini, Türk dil ve üslup etkilerini gizlemekle itham ediyordu. Süleymanov da diğer tüm muhalifler gibi “Pantürkist”, “Türk Şovenisti” ve “Rus karşıtı” gibi suçlamalara maruz kalmış, kitabı da yasaklanarak toplatılmıştı.³³⁷

1970’li yılların sonlarına doğru yeni anayasa yapım sürecinde Rus dilinin kullanımına başka bir tepki de Gürcistan’dan geldi. Ülkenin resmi dili konusunda anayasada Rusça ve Gürcücenin eşitliğinin kabul edileceği kararlaştırılmıştı. Gürcistan Yüksek Sovyeti’nin toplantısında bu madde kabul edilir edilmez öğrencilerden oluşan gruplar sokaklara döküldü ve Rusçanın anayasadan çıkarılmasını ve sadece Gürcücenin resmi dil olarak kabul edilmesini talep ettiler. Topluluk karşısında bir konuşma yapan Eduard Şevarnadze³³⁸ taleplerinin karşılanacağını bildirdi ve gerçekten de Rusça anayasadan çıkartılarak Gürcüce ülkenin tek resmi dili ilan edildi.³³⁹

Baltık cumhuriyetlerinde çok sayıda Rusça konuşan işçi bulunuyordu. Estonya’nın kuzeydoğusundaki kasabalarda ve Letonya’nın başkenti Riga’da nüfusun çoğunluğunu Ruslar oluşturmaktaydı. Yerel halk ve aydınlar, ulusal dillerinin yukarıdan kontrol edildiğini ve engellendiğini hissettiler. Milli dilin

kazanmaya çalışmışlar, diğer yandan da bu kavme karşı ellerindeki bütün imkânları seferber etmişlerdir. İşte İgor Destanı bu süreçte ortaya çıkar ve millî Rus edebiyatının ilk örneği olarak kabul edilir.

³³⁷ Kesici, **op. cit.**, s. 218-219.

³³⁸ 1957-1961 yılları arasında Gürcistan *Komsomol*’u Merkez Komitesi birinci sekreterliği görevini yürüten Shevarnadze, 1964’te Tiflis’e giderek parti yönetiminde çeşitli görevler üstlendi ve 1972’de Gürcistan Komünist Partisi birinci sekreteri oldu. 1976’da Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi’ne, 1978’de de Politbüro aday üyeliğine seçildi. 1985’te Politbüro’ya alındı ve 1957’den beri dışişleri bakanı olan Andrey Gromiko’nun yerine dışişleri bakanlığına getirildi. 1985-1990 arasında ve 1991’de SSCB dışişleri bakanı, 1992-2003 arasında Gürcistan devlet başkanlığı görevini yürütmüştür.

³³⁹ Bobkov, **op. cit.**, s. 347.

yaygınlaşmasında etkili olan –siyasi, ekonomik, kültürel- etkenler konusunda Letonyalı Şair Knuts Skujenieks yakınlıkla şöyle söylüyordu:

“Rusça, tüm alanlarda Letoncanın yerine geçti. Bunun bir nedeni de yöneticilerden işçilere kadar herkesin Rusça konuşmasıdır. Yüksek Sovyet toplantılarında sadece Rusça konuşuyorlar. Ne mağazada, ne hastanede ne de karakolda pratik olarak kendi anadilimizde konuşmuyoruz. Böyle devam ederse, çok değil 10-15 yıl içinde sadece kendi ailemizde Letonca konuşabileceğiz.”³⁴⁰

Literaturnaya Gazeta'ya gönderilen okuyucu mektuplarının birinde Çuvaş yazar Mişşi Yuhma (Tataristan'dan göndermişti mektubu) ise şöyle diyordu: “Bizim köy kütüphanemizde 11 binden fazla kitap bulunuyor ama bunlardan sadece 900'ü Çuvaşçadır. Köydeyse sadece Çuvaşlar yaşıyor ve onlar anadillerinde okumak istiyorlar. 1979 yılından beri sadece 15 tane Çuvaşça kitap alabildik.”³⁴¹ Mektubun devamında yazar, bir başka köydeki ortaokulda artık 3 yıldır Çuvaş Dili ve Edebiyatı öğretmenin bulunmadığını belirtiyor.

Sonuçta Sovyet insanı, önce okulların ve gençlik teşkilatlarının tekbiçimleştirici kalıplarından geçmişti. Küçüklüğünde *Oktyabrist*³⁴² olmuştu. Sonra gururla kırmızı *Pioner* fularını taşımış ve orada, yaşamın her döneminde daha da güçlendireceği sosyalist ahlak bilgileriyle, sosyalistçe davranmayı öğrenmişti. Ve iktidarın bunca yatırım yaptığı bu vatandaş, sonunda gençlik çağına gelince kendisini, babasının ve eskilerin öncelikli otoritesinin o ana kadar kötülendi geleneklerinin ve üyesi olduğu milli kültür grubunun müstesna dayanışmasının kucağında bulmuştu yeniden.³⁴³

³⁴⁰ O.A. Novikova ve A.B. Sadikov, “Sotsiokulturne Aspekti Dvuyazıçhiya”, **Mejnatsionalnie Otnosheniya v SSSR: İstoriya i Sovremennost**, (ed.) V.A. Chalikova, Moskva, INION AN SSSR, 1991, s. 71-72.

³⁴¹ N. V. Shaburov, “Matsionalnie Otnosheniya v Zerkale Literaturnih Publikatsiy 1988 g: Yanvar-İyun”, **Mejnatsionalnie Otnosheniya v SSSR: İstoriya i Sovremennost**, (ed.) V.A. Chalikova, Moskva, INION AN SSSR, 1991, s. 98.

³⁴² *Oktyabristi* –Ekimciler. 9 yaşın altındaki çocuklardan oluşan grup.

³⁴³ D'Encuasse, **Sovyetler'de Müslümanlar**, s. 91-92.

II) Bir Toplumsal Muhalefet Hareketi Olarak Rus Milliyetçiliği

A) Komünist Parti İçinde Rus Milliyetçiliği

Yerlerini güçlendirmiş bulunan Sovyet önderleri kendi bildikleri gibi bir politika izleyebilmek için “Stalin Putunun” ya da mitinin yıkılması gerektiğini anlamışlardı. Dolayısıyla Stalin’in 1953’deki ölümünden sonra başlayan Stalin’i kötüleme kampanyası 1956 yılında düzenlenen XX. Kongre’de doruğa vardı ve kişiliğine doğrudan saldırılarda bulunuldu. Kongre’de konuşan yüksek düzeyli yöneticiler ve parti üyeleri, Stalin’in otokrasisini ve kişiliğini putlaştırmasını eleştirerek, bunların “kolektif önderlik” ilkesiyle bağdaşmadığını söylediler.³⁴⁴ Bu eleştiri iki nedenden dolayı gerekliydi: Birincisi, yeni bir otokratın çıkmasını önlemek için “kolektif önderlik” ilkesine önem vermek gerekiyordu. İkincisiyse, Stalin’in yanılmazlığı efsanesi yıkılmalıydı ki, yeni önderler Stalin’in politikalarına bağlı kalmassınlar.³⁴⁵ Bu doğrultuda komünist ideoloji Hruşev’in etkisiyle yeni baştan revize edilecek, Rus milliyetçiliğinin kitlesel mobilizasyon ve meşruiyet aracı olarak kullanılmasından vazgeçilecekti. II. Dünya Savaşı’nın sona ermiş olmasının yanı sıra bu değişimin en önemli nedeni, Hruşev döneminde özellikle ekonomik alanda ve uzay teknolojisinde yapılan atılımlar sonucu, rejimin Stalin döneminin tersine meşruiyetini devlet merkezli milliyetçilik değil, bizzat “sosyalist ideoloji” üzerine

³⁴⁴ Hruşev’in XX. Kongre’deki gizli konuşmasının tam metni için bakınız: **Kruşçev’in Anıları**, çev. Ali Kayabal, C. II, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1971, 281-418.

³⁴⁵ Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, Ankara, İmge Kitabevi, 2004, s. 375-376;

inşa etmesi olanağını bulmasıydı.³⁴⁶ Hruşev'in 1961'deki XXII. Parti Kongresi konuşmasına bakacak olursak bu durum daha net bir şekilde görünür:

“Biz ilk uydularımızı (*Sputnik*) uzaya gönderdiğimiz zaman... Sovyet gemileri (uzay gemisi) dünyanın etrafında dolaştığı zaman... Tüm dünya Sovyetler Birliği'nin, bilim ve teknolojinin önemli alanlarında ABD'nin önüne geçtiğini gördü. Hatta başkan Kennedy, ABD'nin bu alanda Sovyetler Birliği'ne yetişmek için önünde zor bir ödev olduğunu kabul etmek zorunda kaldı... Kanıtlar, durumun ciddi şekilde sosyalizm lehine döndüğünü gösteriyor.”³⁴⁷

Sovyetler Birliği için ekonomik başarısızlık, diğer devletler için olduğundan çok daha kötüydü; çünkü sistem meşruiyet iddiasını tamamen yurttaşlarına eşit bir maddi yaşam standardı sağlama yeteneğine dayandırmıştı. Yüksek büyüme hızları 1970'lere kadar Sovyet devletinin en güçlü yanı olarak kabul edilecekti: Sovyet GSH'sı 1928'den 1955'e kadar her yıl %4.4-6.3 artmış ve sonraki yirmi yıl içinde ABD'ninkinden bir buçuk kat daha hızlı büyümüştü.³⁴⁸ Dolayısıyla meşruiyet ve mobilizasyon kaynağı olarak milliyetçiliği bir kenara bırakan Hruşev, daha önceki bölümlerde ele aldığımız gibi “Sovyet Toplumu-Sovyet Kimliği” yaratmaya ve bu toplum içinde Rusların “büyük kardeş-eşitler arasında birinci” olduğu gibi tezlerin tekrarlanmasına önem gösterdi. Ancak Hruşev her ne kadar bu yönde politika izleneceğini açıklasa ve bu konuda ciddi girişimlerde bulunsa da ne Komünist Parti'den ne de Rus toplumundan milliyetçiliği söküp atamadı. Hatta sekiz yıl gibi kısa süren iktidarı döneminde hem Parti içerisinde hem de Rus toplumunda milliyetçilik duyguları giderek daha da güçlendi.

Savaştan sonra SSCB'nin sınırları içinde dinsel alanda önemli bir canlanma görülüyordu. Savaştan önce hala aktif olarak işlev gören Ortodoks kiliselerinin

³⁴⁶ Zeynep Dağı, **Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika: Rusya'nın Dönüşümü**, İstanbul, Boyut Kitapları, 2002, s. 87.

³⁴⁷ **XXII Syezd Kommunističeskiy Partii Sovetskogo Soyuza, 17-31 Okryabrya 1961 Goda**, Moskva, Gosudarstvennoe İzdatelstvo Političeskiy Literaturı, 1962, s. 571-572.

³⁴⁸ Fukuyama, **op. cit.**, s. 58-59.

sayıları birkaç yüz kadarken 1948'e gelindiğinde sayıları 14320'ye ulaşmıştı. Bu durum, her şeyden çok savaş tecrübesinden dolayı harekete geçen güçlü milliyetçi duyguların ve duygusal gerginliğin bir sonucuydu.³⁴⁹ Hruşev'in kendi kendini yöneten sosyalist bir toplum yaratma vizyonu, onun açısından dini tehlikeli bir hale getirecek, bu da onun din karşıtı politika izlemesine neden olacak ve bu tarihten itibaren kiliselerin sayısında düşüş başlayacaktı. 1958'de SSCB Bakanlar Kurulu manastırların sayılarının azaltılmasıyla ilgili "SSCB Manastırları Üzerine" kanununu kabul etmiş ve sonuç olarak Hruşev döneminde din karşıtı kampanya çerçevesinde çok sayıda kilise kapatılmıştı.³⁵⁰

SSCB'de dini duyguların varlığını sürdürmesi ya da dinin yeniden doğuşu, yabancı gözlemciler gibi Sovyet yetkililerinin de kabul ettiği sosyo-kültürel bir gerçektir. İktidar açısından bu gerçeğin iki yönü vardı. Kimi zaman bununla övünülüyor ve bunun, tüm değişik görüşler karşısında açık ve demokratik bir tutumun aşikâr bir göstergesi olduğu belirtiliyordu.³⁵¹ Kimi zamansa tersine bu gerçek iktidarı endişeye düşürüyor, bunun üzerine din aleyhtarı propagandada uzmanlaşmış yayın organlarını harekete geçiriyor, ateizmi yayma uzmanları faaliyetlerini yoğunlaştırmaya çağırıyor, basına uyanık olma yolundaki çağrılarını

³⁴⁹ V. A. Kozlov, *Massovie Bezporyadki v SSSR Pri Hruşeve i Pri Brejneve*, Moskva, ROSSPEN, 2009, s. 312.

³⁵⁰ *Ibid.*, s. 314; Tabii Rus Ortodoks Kilisesine farklı bir alanda, dış politika alanında görevler verilmişti ve devlet bu konuda kiliseye desteğini esirgemedi. Nitekim Dünya Kiliseler Konseyinde önemli bir etkiye sahip olan Ortodoks Kilisesi, özellikle ABD'de ve liberal demokratik ülkelerde daha faal olabilmıştır. Üçüncü dünya ülkeler arasında ise Ortodoks Kilisesi, bu ülkelerin ulusal bağımsızlık hareketlerinin desteklenmesinde oldukça başarılı olmuştur. Çaşın, *op. cit.*, s. 290.

³⁵¹ Benningsen'e göre Sovyetler Birliği döneminde Müslümanlarla ilişki kurarken ikili bir yapıdan bahsetmek gerekiyor; yani bir Sovyet devleti var bir de Komünist Parti Sovyet devleti dini idareler yoluyla Müslümanlarla bağlantı kurabiliyor ve onlarla iletişim içinde olarak onları kontrol etmeyi amaçlıyor. Fakat Komünist Parti yetkilileri dini hiyerarşilerle herhangi bir iletişim kurmaktan kaçınıyor ve İslam da dahil olmak üzere tüm dinlere karşı düşmanca bir tavır içerisinde. Dolayısıyla rejimin gereklerinden biri olan, dini insanların zihinlerinden ve gönüllerinden nasıl kaldırırsız sorusuna cevap vermek üzere ideolojik propaganda ile ilgileniyor. Aktaran: Sevinç Alkan Özcan, "Rusya'da Kilise-Devlet İlişkileri ve İslam", *Avrasya Konuşmaları: Medeniyet, Modernite, Kimlik*, (ed.) Sevinç Alkan Özcan, İstanbul, Küre Yayınları, 2010, s. 63.

artırıyordu.³⁵² Bu faaliyetlerin başlıca hedefi ise öğretmenlerdi. Onlara, okulun ilk görevinin komünist gençlik yetiştirmek, dolayısıyla müstakbel Sovyet vatandaşlarını, dinlerin aşılacağı zararlı antikomünist gerici düşüncelerden uzak tutmak olduğu hatırlatılıyordu. *Komünist* dergisinin 1964 Ocak sayısında Sovyet Komünist Partisinin Propaganda Başkanı Leonid İlyiçer, geniş çapta yeni bir ateist kampanyanın başladığını haber vermişti. Ülke çapındaki bütün ateist kampanyaya önderlik etmek üzere bilimsel ateist çalışmaları koordine etmek, en yüksek seviyede propagandacılar yetiştirmek, bilimsel konferanslar, seminerler düzenlemek ve yabancı ülkelerdeki bilimsel ateist merkezleriyle olan ilişkileri temin etmek amacıyla Haziran 1964’de KPMK’nın kararıyla Moskova’daki Sosyal Bilimler Akademisinde bir Bilimsel Ateizm Enstitüsü kurulmuştu.³⁵³ 1958 ve 1964 yılları arasında Rus Ortodoks Kilisesi cemaatinin yaklaşık %40’ını ve manastırlarının yaklaşık üçte ikisini kaybetti³⁵⁴ ki, bu da ileride göreceğimiz gibi Rus toplumunda “ihanete uğrama” hissi doğuracak ve Rus milliyetçiliğini körükleyen en önemli etkenler haline gelecekti.

Bu dönemde Prezidyum’a ve Merkez Komiteye yeni gelenlerin çoğu 40’lı yaşların ortalarında insanlardı ve bunların ateşli Stalinizm karşıtları olmaları gerekmiyordu. Bu genç liderlerin hiç biri Stalin’in kitlesel sürgünlerdeki suç ortakları arasında değildi ve hiçbiri terfisini Stalinist teröre borçlu değildi. Dolayısıyla suçluluk duygusundan, korkudan, daha yaşlı liderlerin karakteristiği olan ve çoğu kez Stalinsizleştirmeyi engelleyen kendini temize çıkarma isteğinden yoksunlardı. Bu

³⁵² D’Encuasse, *Sovyetler’de Müslümanlar*, s. 13.

³⁵³ Eyyüp Sanay, *Marksizmin Din Politikası*, Ankara, Ocak Yayınları, s. 44. (t.y).

³⁵⁴ Hosking, *op. cit.*, s. 738.

nedenle diğer liderlerden farklı olarak daha bağımsız politika izlemeye hem meyilli hem de bu konuda daha cesurdular.³⁵⁵

1960 ve 1970'li yıllarda *Politbüro* başta olmak üzere yüksek düzeyli kamu görevlileri arasında özellikle Rus milliyetçiliği konusunda bir uyumluluk söz konusuydu. Bu siyasi çevreler arasında Rus milliyetçiliğini destekleyen gruplardan en önemlisi hem *Politbüro* üyeliği hem de KGB'nin³⁵⁶ başkanlığını yapmış A.N. Shelepin'in öncülük ettiği "Shelepin Grubu"ydü.³⁵⁷ Yaklaşık 30-40 kişiden oluşan bu grup, eski *Komsomol* üyelerinden müteşekkildi. Bu kişiler özellikle antisemit kampanyalarda aktif görev alıyor, Rus milliyetçilerinin kamu görevlerinde yükselmesine destek oluyor, özellikle edebiyat çevreleriyle sıkı ilişkiler kurarak edebiyat dergilerinde Rus milli ruhunu okşayan, İkinci Dünya Savaşı'nda Rus milletinin kahramanlığına özel vurgu yapan yayınların yapılmasını teşvik ediyorlardı.³⁵⁸

Bu dönem parti içerisinde oluşan milliyetçi gruplardan bir diğeri, 1959-1968 yılları arasında *Komsomol* birinci sekreterliği, 1968-1975 yılları arasında da *Goskomspor* (Devlet Spor Komitesi) başkanlığı yapan Sergey Pavlov'un kendi personeli arasından oluşturduğu, faaliyetlerinden dolayı Nasyonal-Bolşevikler veya Kızıl Vatanseverler olarak anılan gruptu. Vatanseverlik anlayışını sosyalist ideoloji çerçevesinde kabul ediyor, gençlere Marksist-Leninist eserleri okutmanın yanı sıra Rus geleneksel kültürünü aşlamayı da ihmal etmiyorlardı. Antisemitist faaliyetlerden de uzak olan bu grup, genellikle Batılılaşmaya karşı bir duruş

³⁵⁵ Isaac Deutscher, **Tarihin İronileri: Stalin'den Brejnev'e Sovyetler Birliği**, çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Belge Yayınları, 1991, s. 104.

³⁵⁶ *Komitet Gosudarsvennyy Bezopasnosti*- Devlet Güvenlik Teşkilatı.

³⁵⁷ Nikolay Mitrohin, **Russkaya Partiya: Dvijenie Russkih Natsionalistov v SSSR.1953-85 Godı**, Moskva, Novoe Literaturnoe Obozrenie, 2003, s. 98.

³⁵⁸ **Ibid.**, s. 100-102.

sergiliyordu.³⁵⁹ İleride de göreceğimiz gibi 1960'ların ortalarından Sovyet döneminin sonuna kadar milliyetçilerin en önemli entelektüel merkezlerinden biri haline gelecek olan *Molodaya Gvardiya* dergisi *Komsomol*'un gözetimindeydi ve bu dergi Pavlov'un başkanlığı döneminde milliyetçi çizgi izleyen yayınlar yapmaya başlamış ve SSCB'nin sonuna kadar yayınlarını aynı çizgide devam ettirmişti.³⁶⁰

Hruşev'in yerine geçen ve 18 yıl boyunca iktidarda kalacak olan Brejnev'in Sovyet ve Rus kimliği ile ilgili olarak izlediği politikalarsa, gerek Stalin ve gerekse de Hruşev dönemlerinden farklı oldu. Brejnev, iç ve dış politikada yaşadığı açmazları aşabilmek için kontrollü bir milliyetçi çizgi izlemek zorunda kaldı. Bir yandan "öteki" nitelemesiyle kimliğin ve meşruiyetin "Batı düşmanlığı"³⁶¹ temeline dayandırılması, öte yandan da Batı'nın ekonomik ve teknolojik desteğine ihtiyacın artması ve bu arada da "sosyalist Çin"le yaşadığı sorunlar,³⁶² komünist yönetim için

³⁵⁹ A.A. Fomenkov, "Sovetskie Slavyanofilı i Natsional-Bolşevki-Dve Gruppirovki Russkoy Partii, v Period Zastoya: Obşee i Različiya", **TRUDI NGTU İM. R. E. ALEKSEEVA**, No. 4 (97), 2012, s. 324.

³⁶⁰ Anastasiya Lotareva, "Jurnal Molodaya Gvardiya i İdeologičeskie Protivoreçiya 1960-ıh godov", **Biblioteko-Vedenie**, No. 3, 2010, s. 67.

³⁶¹ Batı'da Rusya'yı Batı dünyasının dışında gören genel bir eğilimden bahsetmek mümkündür. Özellikle 18. ve 19. yüzyıllar boyunca Rusya, Batı'da hep Doğu'ya has otokratik, muhafazakar ve baskıcı bir dev olarak sembolize edilmiş ve Batı Avrupa, bir bakıma kendisini bu zıtlıklar üzerinden tanımlamıştır. Batı'daki "Rusya'yı dışarıda tutma" eğilimi, farklı bir şekilde olsa bile, Rusya'da da geçerlidir. Özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda Rusya'nın Batı'ya bakışının genelde olumsuz olduğu görülür. Ruslar ülkelerinin 1610, 1709, 1812, 1915 ve 1941 yıllarında Batılılar tarafından işgal edildiğini unutmuş değildirlere ve Rusya'nın Batı'dan algıladığı bu tehdit, 13. yüzyıldan başlayarak günümüze kadar devam etmiştir. Bu nedenle, tıpkı diğer Batı dışı toplumlarda olduğu gibi, Ruslar için de Batı modern zamanların arkaik saldırganıdır. Rus dış politikasında Batı karşıtlığının tarihsel gelişimi konusunda ayrıntılı bilgi için bakınız: Sezgin Kaya, "Rus Dış Politikasında Batı Karşıtlığının Düşünsel ve Tarihsel Gelişimi", **Akademik Bakış**, C. IV, Sayı.7, (Kış 2010), s. 41-77.

³⁶² 1950'lerin sonuna gelinceye kadar, alttan alta bir karşılıklı güvensizlik mevcut olsa da suyun üstünde Çin, SSCB ile tam bir cephe birliği yapmaya ve hiç değilse böyle bir görüntü vermeye itina gösterdi. Moskova ile Pekin arasındaki çatışmanın ilk hareketlenmesi, daha ziyade dış politika konusundaki ayrılıklarının belirmesi şeklinde olmuş ve ancak XXII. Kongreden (1961) itibaren çatışmaya dönüşmüştür. 1957 yılında SSCB'nin *Sputnik* adlı ilk suni peyki uzaya göndermesi ile ABD'ye karşı elde ettiği stratejik üstünlük neticesinde Pekin ile Moskova arasındaki çatışma şekillenmeye başlamış görünüyor. Pekin'e göre, şimdi Moskova, bu üstünlüğe dayanarak Batı'ya karşı sert bir politika takip etmeli idi. Ancak Bu görüş SSCB tarafından benimsenmedi. Çinlilerin ikinci şikayeti de, Batı Bloku'na karşı takip edilen politikada Moskova'nın Pekin'e danışma ihtiyacını hissetmeden kendi başına ve bir bakıma bencil bir şekilde hareket etmesi idi. Sonuç olarak Moskova-Pekin çatışması Çin'de 1965-1966'da başlayan Proleter Kültür İhtilali'ne kadar devam edecek ve bu

tam bir açmaz teşkil ediyordu. Brejnev, ideolojinin zayıflamakta olan meşrulaştırıcı gücüne ek olarak sistemin meşruiyetini pekiştirmek için gerektiğinde milliyetçiliği “yedek bir güç” olarak kullandı, ama Rus milliyetçiliğinin siyasi yaşamda görünürlüğüne de sınırlar getirdi.³⁶³ 1966’da düzenlenen XXIII. Kongre’nin parolası istikrar, disiplin ve tedbirdi. İstikrar arzusu ve risk alma korkusu o kadar büyüktü ki, yetkililer ve gizli Stalinistler kendi tartışmasız başarılarıyla övmeye bile cesaret edemediler. Romancıların ve anı yazarlarının “kahramanlıklarla dolu bütün geçmişimizi karalamalarını” protesto ettiler; tarih yazını, edebiyat ve sanat üzerinde daha katı Parti gözetimi istediler³⁶⁴ ancak isteklerini elde edemediler. Milliyetçilik gitgide daha da bağımsız duruş sergiliyor, Sovyet vatanseverliğini değil Ortodoks-milliyetçi vatanseverliği savunuyordu.

Brejnev dönemi boyunca askeriyede ve eğitim kurumlarında ve hatta gençlik örgütlerinde kalabalık bürokrasiyi savunan Komünist Parti liderleri, Sovyet vatanseverleri oluşturmaya ve ideal bir milletler üstü Sovyet kimliği inşa etmeye çalışmakla, bir başka deyişle “Komünist hedefin adanmış erkekleri ve kızları”nı yetiştirmeye gayret gösterdiler. Söz konusu liderler daha sonra adı geçen bu kimliği “vatansever ve enternasyonalist birlik” isimli ya da kısaca “vatansever eğitim” adlı kapsamlı bir sosyalleşme programı çerçevesinde tanıtmaya ve popülerleştirmeye çalıştılar.³⁶⁵ Aslında, Bolşeviklere göre Sovyet toplumunun tek bir ideolojisi ve bakış açısı vardı: komünizm. Vatandaşlar ve gruplar sadece bu ideali benimseme düzeyleri açısından farklıydı. İkinci Dünya Savaşı’ndan önce partinin %50’sinin işçilerden,

tarihten sonra çatışmanın mahiyeti büsbütün değişecek, Çin’in Moskova’dan tamamen koparak Amerika ile münasebetlerini düzeltmesine varacaktı. Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 657-658 ve 668.

³⁶³ Dağı, **op. cit.**, s. 89.

³⁶⁴ Deutscher, **Tarihin İronileri**, s. 136.

³⁶⁵ Özcan, **Bir Sovyet Mirası**, s. 25.

%20'sinin köylülerden ve %30'unun entelektüellerden oluştuğu söylenirken, entelektüellerin sayısının gittikçe arttığı görülmekteydi. Bu artış savaştan sonra da devam etti. Zamanla sosyal köken önemini yitirdi ve yönetim toplumun tüm önemli kesimlerini partiye dâhil etmeye çalıştı³⁶⁶ ki, bu da Parti içinde milliyetçilerin de artmasına neden oldu. Parti içerisinde artan milliyetçi bürokrat ve entelektüeller bir yandan parti sınırlarını delerek milliyetçi-vatansever çizgi izleyen yayımları desteklerken diğer yandan da gayri resmi muhalif basın olarak adlandırabileceğimiz *samizdat*³⁶⁷ yayınlarını desteklemeye devam ettiler.

1970'lerin ortalarına gelindiğinde siyasi çevrelerde milliyetçi olarak adlandırabileceğimiz üç ana gruplaşma mevcuttu. Bunların ilki “Ortodoks-Monarşist” veya “Ortodoks-antikomünist” olarak adlandırılabilir gruptu ki, bu grup için Ortodoksluk, manevi değil, geleneksel-devletçi, kültürel-etnik anlam taşıyordu. Ancak bu grup neredeyse hiç sosyal veya siyasi faaliyette bulunmadı.³⁶⁸ İkinci grup “Moskova” dergisi etrafında toplanan ve kendilerini vatansever olarak adlandıran Stalinistlerdi ki, bu grup İkinci Dünya Savaşı gazilerinden oluşuyordu ve Brejnev ile yakın ilişki içerisindeydiler. Bunlar arasında belirgin düşünce farklılıkları yoktu ve ortak düşmanları Batı yanlısı muhalefet ve onların destekçileriydi. Üçüncü ve daha az etkili olan grupsa “pagan-faşist” olarak adlandırabileceğimiz gruptu ki, bunlar için Rus kanı Rus ruhundan daha önemliydi. Ortodoksluğu Rus ruhunu zayıflatan Yahudi propagandası adlandırıyor ve Monarşistlere oranla Stalinistlere

³⁶⁶ Riasanovsky ve Steinberg, **op. cit.**, s. 616-617.

³⁶⁷ Şiirler, romanlar, mektuplar, dilekçeler, protestolar ve bildirimler gibi sansür tarafından reddedilmiş ya da reddedilmesi muhtemel şeylerin gizlice basılıp çoğaltılması ve dağıtılması.

³⁶⁸ Mihail Nazarov, **Vojdyu Tretego Rima: k poznaniyu russkoy idei v akopalipsičeskoe vremya**, Moskva, Russkaya İdeya, 2005, s. 363.

daha yakın duruyorlardı.³⁶⁹ Hem Doğu Avrupa'nın Sosyalist ülkelerinde hem de SSCB'de milliyetçiliğin güçlenmesiyle komünist sisteme yönelik tehdit algılamasının yükselmesi sonucu Brejnev döneminin sonlarına doğru (1979 yılından itibaren) güçlü bir anti milliyetçi kampanya başlatıldı ve aydınlardan gizli yer altı örgütlere kadar neredeyse tüm milliyetçiler tutuklandı.

B) Rus Edebiyatı: Geçmişe Duyulan Özlem

Milliyetçilik, edebiyatın etkileyici söz sanatından hep yararlanmışır ve bu durumun tersi de geçerlidir. Zaman zaman toplumun milliyetçi duygularına hitap ederek toplum tarafından karşılık bulmak isteyen yazarlara da rastlanmaktadır. Burada Rus edebiyatındaki milliyetçi yayınlara yer verilmesinin asıl nedeniyse, Rus edebiyatında milliyetçi geleneğin XVIII. yüzyıldan beri devam etmesidir. Zira milliyetçi Panslavist bir şair olan Aleksandr Sergeyeviç Puşkin (1799-1837), sadece Rus milliyetçiliğinin uyanmasına katkıda bulunmakla kalmamış aynı zamanda Balkanlarda Slav ırkından bir Bulgar milleti olduğunu ve Bulgarların Türklerin elinden kurtarılması için Avrupa'nın ve Rusya'nın Bulgarlar lehinde müdahalede bulunması gerektiğini de savunmuştu.³⁷⁰ Bir başka dünyaca tanınmış yazar Fyodr Dostoyevski'nin (1821-1881) hayatının en son ve en büyük eseri olarak gösterilen "Karamazov Kardeşler", Batı karşıtlığının ve Panslavizm'in kuvvetli bir şekilde işlendiği romandır. Roman, XIX. yüzyıl Rusya'sının yaşadığı toplumsal sorunları konu almasına rağmen eserde, bu yüzyılda Rus toplumunu oldukça etkileyen

³⁶⁹ **Ibid.**, s. 364.

³⁷⁰ Selahattin Çiftçi, "Dostoyevski'nin Eserlerinde Türklere ve İslam'a Bakış", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Volume. 3, (Spring 2010), s. 216.

Osmanlı-Rus savaşlarının tesirleri hemen göze çarpar.³⁷¹ İleride de inceleyeceğimiz Mihail Şolohov'un İkinci Dünya Savaşı'nı konu alan "Vatan İçin Dövüşüler" romanı "Büyük Anavatan Savaşı" mitinin oluşturulmasında önemli rol oynamıştır. Yazarların sadece halkın milli duygularına hitap eden eserler yayınlaması yetmez, bu eserlerin toplum tarafından da kabul edilerek okunması gerekmektedir ki, gerek Puşkin olsun gerekse de Dostoyevski veya Şolohov olsun, sadece Rusya'da değil tüm dünyada sevilerek okunan yazarlardır. Dolayısıyla Rus milliyetçiliğinin gelişiminde Rus edebiyatının rolü küçümsenemeyecek kadar büyüktür.

SSCB'de kültürel politikaların belirlenmesi ve uygulanması SBKP'nin ideolojik faaliyetlerinin bir parçası olarak gerçekleşiyordu ve kültürel alanın bağımsız olarak bir anlamı yoktu.³⁷² Edebiyat ve sanat, proletaryanın menfaat ve mücadelesiyle ve bütün toplumun hayatıyla ayrılmayacak şekilde sıkı sıkıya ilgili olmalıydı. 1960'lı yıllardan 1980'lerin ortalarına kadar kültürel konulardaki parti politikaları önceki yıllardaki politikalarla süreklilik arz ediyordu.³⁷³ Sovyet toplumunda buzların çözülmesiyle, muhafazakâr milliyetçilik ve neo-Slavcılıktan, fizikçi Andrey Sakharov'un savunduğu ilerici, genelde Batıcı görüşlere; Andrey Amalrik'in kişisel, yıkıcı ve Çadayev benzeri görüşlerinden Roy Medvedev'in muhalif Marksizm'ine kadar birçok görüş yayılmıştır. İzole olmuş, zayıflamış ve sadece bireysel etik canlandırma fikriyle donanmış olan entelektüel muhalefet Sovyet toplumunda sorun çıkartan bir unsur olarak kalsa da, toplumun karmaşıklığının bir

³⁷¹ **Ibid.**

³⁷² 1950'lerin ortasında Boris Pasternak, Komünist yönetimi ve onun kültürle ve entelektüel yaşam üzerindeki hâkimiyetini ciddi anlamda eleştiren *Doktor Jivago* isiminde bir roman yazdı. Sovyet dergilerinin yayınlamayı reddetmesi üzerine Paternak eserini İtalyan bir yayıncıya verdi ve kitap 1957'de Milano'da yayınlandı. Bu, devletin kültürel yaşam üzerinde kurduğu tekele karşı ciddi bir çıkıştı. Pasternak ertesi yıl Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazandı ancak kendi ülkesinde resmi karalama kampanyalara maruz kaldı ve Yazarlar Birliği'nden atıldı. Hosking, **op. cit.**, s. 767.

³⁷³ Natalya Beloşapka, **Gosudarstvo i Kultura v SSSR: Ot Hruşeva do Gorbaçeva**, İjevsk, Udmurskiy Universitet, 2012, s. 17.

işareti ve değişim kaynaklarından biri olmuştur.³⁷⁴ 1960’larda orta sınıftan gelme ve manevi değerlere dayandırdığı ilkelere sahip mesleki entelijansiya, hayatta kalmakla yetinmemiş, genel eğitim sistemi sayesinde ve yalnızca eğitilmiş insanların yapabileceği işlerin çoğalmasıyla, bu sınıfa dâhil olanların sayısı da çığ gibi büyümüştü. Önce Stalin dönemiyle ilgili ortaya dökülenler, sonra Berjnev’in son dönemlerinde yaşanan sefalet ve son ve en önemli olarak da, teknolojik-ekonomik başarısızlık ve geri kalmışlık; tüm bunların bir araya gelmesi, söz konusu sınıfı rejime duyulan sadakatten uzaklaştırdı.³⁷⁵

Rus milliyetçilerinin gruplaştığı entelektüel çevre içerisindekilerin en önemlisi SSCB Yazarlar Birliği’ydi. Sovyet yazarlarının mantalitesinin/dünya görüşünün oluşumunda hükümetin büyük etkisi olmuştu ve onlardan bir nevi toplum mühendisliği yapmaları istenmekteydi. Bu baskı onların sanat yerine siyasal ve toplumsal sorunlarla ilgilenmelerine sebep olmuştu. Yazarlar Birliği kendini bir nevi “toplumun vicdanı” olarak görüyor ve toplumu sadece eğitmeye değil, onların iktidardan ciddi politik taleplerde bulunmalarını sağlamaya çalışıyorlardı.³⁷⁶ 1960’ların başlarından itibaren ilk kez işçi sınıfı nüfusun çoğunluğunu oluşturuyordu ve artık köylülük sayıca entelijensiyadan, doktorlar, öğretmenler, büro çalışanları, menajerler, bilimciler, memurlar vb. kitesinden çok daha fazla değildi. *Mujiklerin Rusya’sı* 1950’lerin başında olduğundan çok daha fazla geçmişe gömülmüş, köylülük sadece sayıca küçülmekle kalmamış, moral ve kültürel ağırlığı da büyük çapta azalmıştı. İşçi sınıfı ve entelijensiyayı *mujikin* hayat ve düşünce tarzına bağlayan bağlar çözülüyor,³⁷⁷ Rus köylüsü toplumsal hayattaki yerini edebiyata, şiir ve romanlara bırakıyordu. Milli geleneklerini korumuş köylüler kendilerine roman,

³⁷⁴ Riasanovsky ve Steinberg, *op. cit.*, s. 603-604.

³⁷⁵ Ernest Gellner, *Milliyetçiliğe Bakmak*, çev. Simten Coşar, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, s. 152.

³⁷⁶ Mitrohin, *op. cit.*, s. 143.

³⁷⁷ Deutscher, *Tarihin İronileri*, s. 81.

hikâye ve şiirlerde yer buluyor, eleştirmenlerse bu tür eserler yazarları *derevenşik* olarak adlandırıyorlardı. *Derevenşikler* sosyalist-realizm çizgisinden ayrılarak Rus ulusal kimliğinin halen devam eden sembolleri olarak ikonaların ve kiliselerin altını çiziyor ve hatta istikrarlı bir sosyal ahlakın savunuculuğunu yaparak geleneksel ahlaki çizgiyi güçlendiriyorlardı ki, bu yazarların faaliyetleri 1950-1980 arası dönemde milliyetçiler açısından en büyük kültürel başarı olacaktı.³⁷⁸

Slavofil yazarların eserlerindeki Rus köylüsü, (XIX. yüzyıl Slavofillerinde olduğu gibi) hiç var olmamış Rusya ve Rus halkı şeklinde tezahür ediyordu. Valentin Rasputin'in "*Proşanie s Matyoroy*"³⁷⁹ (Matyoraya Elveda) öyküsündeki Rus köyü, yerine beton ve demirden oluşan sanayi kentleri geçen eski Atlantis'e elveda niteliğindedir.³⁸⁰ Rasputin, öyküsünde kendi yurdunun gelişme adına imha edilmesine Rus insanının nasıl tepki verdiğini gösteriyor:

"Yukarıdan gelen bir emirle birçok köy sular altında kalacak. Köylüler zorla başka, umut vadeden yeni köye taşınacak. Ancak bu köyü Rus halkına yabancı, köyde yaşayan insanlara karşı sevgiden yoksun, beceriksiz uzmanlar inşa etmiştir. Sıradan köylü bir kadın olan Darya,³⁸¹ beş yıl boyunca eski evini ve köyünü yıkımdan kurtarmak için mücadele ediyor ancak sonunda pes etmek zorunda kalıyor. Darya dedelerinin yaşadığı eski evinden, vatanından vazgeçince onun Rus kalbi sızlıyor."³⁸²

Klasik Rus insanı imgesi (obraz), Vasili Belov'un "*Priviçnoe Delo*" hikâyesinde de kendine yer bulur. Hikâyenin kahramanı İvan Afrikaniç'de Rus insanının en önemli özellikleri pürüzsüz bir biçimde bir araya gelir: "O, kararlı, sabırlı, gece gündüz çalışan, dürüst, eşini çok seven, iyi kalpli ama bununla birlikte kaygısız, dikkatsiz ve şanssızdır. Ve üstleriyle (*naçalstvo*) ters düşmeme gibi bir

³⁷⁸ Nazarov, **op. cit.**, s. 348.

³⁷⁹ Rasputin'in bu öyküsündeki köyün adını *Matyora* olarak seçmesi de tesadüfi değildi. *Matyora* Rusçada hem ana, hem küçük anakara-toprak parçası anlamında kullanılır. Yani, anavatana elveda.

³⁸⁰ Solovey, **op. cit.**, s. 247.

³⁸¹ Darya imajında aslında eski milli geleneklerin taşıyıcısı olan yaşlı kadın ve erkekler bir araya geliyordu.

³⁸² Oleg Platonov, **Russkaya Tsivilizatsiya: İstoriya i İdeologiya Russkogo Naroda**, Moskova, İzdatelstvo Algoritm, 2010, s. 640.

huyu var. Hayata karşı olumlu tutumu, insanlara ve doğaya karşı kan bağıyla bağlı Rus insanının sevgi dolu ruhunun göstergesidir.”³⁸³

Nobel Edebiyat Ödülü sahibi muhalif yazar Aleksandr Soljenitsin³⁸⁴ de aşırı sanayileşme ve kentleşmenin Rus köy yaşamının sonunu getirdiğini ve bu durum devam ederse tüm Rusya'nın sonunun yakın olduğundan endişeleniyordu. 1974'te yazdığı ve Batı'da yayınlanan “Sovyet Liderlerine Açık Mektup”u SSCB'ye gizlice sokulmuş ve *samizdat* tarafından çoğaltılarak dağıtılmıştı. Mektubun başlangıcı dönemin herhangi bir entelektüelinin milli konulardaki hassasiyetini ve rahatsızlığını anlatması açısından önemlidir: “Bu mektubu sizin de böyle bir yükümlülük içinde bulunduğunuz, kendi aslınıza, babalarınıza, dedelerinize, ecdadınıza ve vatan topraklarına bağlı olduğunuz, milliyetsiz olmadığınız düşüncesiyle yazıyorum.”³⁸⁵ “Bütün istediğimiz sonsuz bir ilerleme değil, sıfırdan başlamaktır” diyor ve devam ediyor Soljenitsin:

“İlerici yazarlarımız devrimden önce ve devrimden sonra ‘gericilerle’ alay ettiler. O gericiler ki, eski tabiatımızı, üç evden oluşan en uzak küçük köyleri, otomobil çağında atları, kocaman fabrika ve tesisler karşısında küçük sanayiye korumamızı, milyonluk kitleler halinde şehirlerde birikmememizi ve çok katlı binalarda birbirimizin kafasına tırmanmamamızı önermişlerdi. Evet, bunları önerenler alaya alınmışlar ve ‘Slav sever’, ‘gerici’ diye suçlamalara uğramışlardı.”³⁸⁶

³⁸³ **Ibid.**, s. 641.

³⁸⁴ Hruşev'in doğrudan onayıyla 1962 yılında yayınlanan *İvan Denisoviç'in Yaşamında Bir Gün* romanının yazarı Aleksandr Soljenitsin'in 1965'ten sonra yayın yapması yasaklandı. 1964'te 5 yıl zorunlu çalışma kampına mahkum edildi. Rus yazarlarının ve dünyanın protestoları sayesinde 1 yıl sonra salıverildi. Sonraki eserlerinin tümü SSCB dışında basıldı ve SSCB'ye gizlice sokuldu. 1969 yılında Yazarlar Birliği'nden atıldı, 1973'te ise SSCB'den sınır dışı edildi. SSCB'nin dağılmasının ardınca Rusya'ya dönen Soljenitsin'le ilgili olarak *Kommersant* gazetesi şöyle yazıyordu: “Soljenitsin, bugün Rusya'da tereddüt etmeksizin büyük sıfatıyla anılacak tek yazardır. O eserleriyle nefret ettiği Sovyetler Birliği'nin yıkılmasına yardım etti. Şüphesiz Sovyet sistemi eninde sonunda yıkılacaktı ama onun kalbine darbe vuran da Soljenitsin oldu.” Fikret Ertan, **Rusya'nın Dönüşümü: (1990-)**, İstanbul, Kızılelma Yayıncılık, 2001, s. 46.

³⁸⁵ Aleksandr Soljenitsin, **Sovyet Liderlerine Açık Mektup ve Yalanla Yaşamayın**, çev. İsmet Giritli, İstanbul, Nebioğlu Yayınevi, 1974, s. 7-8.

³⁸⁶ **Ibid.**, s. 21.

Mektubunda Rus ve Ukrayna milletlerinin kurtulması ve geleceği için önemli olduğunu düşündüğü şeyleri yazdığını belirten Soljenitsin'e göre, bu durumun tek sorumlusu ölü bir ideolojidir. Ölü bir ideoloji (Marksizm-Leninizm) yüzünden Çin ile girilecek savaşın Rusya için en az 60 milyon kişiye mal olacağını ve savaştan sonra Rus milletinin yeryüzündeki varlığının fiilen kaybedeceğini savunuyordu.³⁸⁷

1960'lardan itibaren savaş romanları yeniden ilgi konusu olmaya başladı. Ülkede büyük ses getiren ve Batı dillerine savaş romanları çevrilen Fadayeov, Poleyov, Gorbatov, Konstantin Simenov gibi Sovyet yazarları da vardı ve hepsinin bir ortak yanı vardı: Savaşçıların kahramanlığı. Ancak Nobel Edebiyat Ödülü sahibi yazar Mihail Şolohov'un "Vatan için Dövüştüler"³⁸⁸ (*Oni Srajalis Za Rodinu*) romanı diğer tüm savaş romanlarından ayrılmaktadır. Diğer romanların ortak özelliği, kahramanlarının subaylar oluşudur ancak buna karşılık Şolohov, sadece erleri anlatmakla yetinir. 1942'nin Don nehrine doğru o amansız çekiliş hareketini, kuruyan dudakları, su toplayan ayakları mola bekleyişleriyle erlerin açısından verir. Dağılmış alayın kumandasını alan yüzbaşıyla teğmeni de, erlerin izlenimi bakımından tanırız.³⁸⁹ Şolohov'un rütbesiz kahramanları hiç de istemeden dövüşen erler değildir. Diğer romanların ümitsiz kahramanları için devamlı bir işkence konusu olan "niçin dövüşüyoruz" sorusu Şolohov'un aslında pek az asker olan savaşçılarında sade olduğu kadar da açık ve aydınlık cevabını bulur. Resmi emirleri benimseyip tekrarlarırken ya da başkumandanlığın tutumu tartışılırken olsun, Şolohov'un kahramanları için "vatan" daima elle tutulur bir kavramdır: Vatan, sıkı

³⁸⁷ **Ibid.**, s. 16.

³⁸⁸ Önemli bir kısmı 1943-1954 yılları arasında broşürler halinde yayınlanan romanın yazarı Mihail Şolohov romanla ilgili şöyle söylüyordu: Bu romanda ben, bizim insanımızın, bizim halkımın kahramanlıklarının kaynaklarını göstermek istiyorum. Bence bir Rus yazarın görevi, halkının izinden gitmek ve halkının düşmana karşı muhteşem mücadelesi kadar büyük bir sanat eseri yaratmaktır.

³⁸⁹ Mihail Şolohov, **Vatan İçin Dövüştüler**, çev. Gülseren Devrim, İstanbul, Nobel Yayınları, 1966, s. 10.

sıkıya onlara ait bir şeydir; düşmanın ellerinden aldığı veya almaya çalıştığı madenlerinin, ya da *kolhoz*larının³⁹⁰ gözün göremeyeceği, aklın alamayacağı kadar genişletilmiş, bütün Rusya'ya yayılmışı gibi bir şey. Bütünüyle memleketi, şahsi mülkleri gibi iliklerinde duyan kahramanlardır bunlar.³⁹¹

Tablo: 3. 1971-1982 Yılları Arasında Milliyetçi Yazarların Basılan Kitap Sayıları ve Aldıkları Ödüller

Yazar-müellif	Basılan Toplam Kitap Sayısı	Ödüller	Roman-Gazeta Yayınları ³⁹²
Viktor Astafiev (ky) ³⁹³	13.737.840	SSCB Devlet Ödülü-1978; Gorki Ödülü-1957	4
Evgeny Nosov (ky)	6.640.150	Gorki Ödülü- 1975	2
Yury Bondarev	6.627.780	Lenin Ödülü-1972; SSCB Devlet Ödülü-1977; Gorki Ödülü-1975	4
Vasily Shukshin (ky)	6.537.500	Lenin Ödülü-1976	1
Mihail Alekseev	5.642.810	SSCB Devlet Ödülü-1976	4
Fyodor Abramov (ky)	5.061.000	SSCB Devlet Ödülü-1975	1
Sergei Voronin	4.226.000	Gorki Ödülü-1975	
Vasily Belov (ky)	4.006.000	SSCB Devlet Ödülü-1981	1
Gavriil Troepolsky (ky)	3.609.00	SSCB Devlet Ödülü-1975	1
Valentin Rasputin (ky)	3.478.600	SSCB Devlet Ödülü-1977	3
Anatoliy İvanov	3.446.000	SSCB Devlet Ödülü-1979; Gorki Ödülü-1971; Komsomol Ödülü-1980	7
Vladimir Solouhin (ky)	3.060.760	Gorki Ödülü-1979	

³⁹⁰ *Kolhoz-Kollektivnoe hozyaystvo* (kolektif tarımcılık) kelimelerinin kısaltılmış halidir. SSCB'de tarım sektöründe örgütlenen "kolektif tarımla" uğraşan birlikler olarak tanımlanırlar.

³⁹¹ Şolohov, **op. cit.**, s. 11.

³⁹² 1927 yılında yayın hayatına başlayan ve ayda bir kere yayınlanan edebiyat dergisi *Roman-Gazeta*, günümüzde de yayınlanma devam ediyor. 1987 yılına kadar 434'ü Sovyet, 94'ü yabancı olmak üzere 528 müellifin toplam 440 romanı, 380 hikayesi (öykü) ve 12 şiirsel eseri yayınlanmıştır. 1986 yılında tirajı 1.9 milyona ulaşmıştır. Bir yazar için eserinin bu dergide yayınlanması yazar açısından oldukça büyük bir başarı idi.

³⁹³ Köy yazıları yazarı veya köy nesir yazarı

Pyotr Proskurin	2.955.250	SSCB Devlet Ödülü-1974, 1979; Gorki Ödülü-1974	7
Sergey Zalygin (ky)	2.521.270		2
Valentin Pikul	2.165.000		
Oleg Mihailov	1.495.000		
Nokilay Rubtsov (ky)	1.495.000		
Yury Prokushev	1.361.180	Gorki Ödülü-1977	
Vladimir Chivilihin	1.114.200	SSCB Devlet Ödülü-1982; Gorki Ödülü-1977	
Aleksey Yugov	1.100.000	Gorki Ödülü-1972	2
Nikolay Shudnik	1.093.360	Gorki Ödülü-1979	4
Aleksandr Yashin (ky)	1.024.000		
Semyon Shurtakov	1.005.000		

Kaynak: Yitzhak Brundy, *Reinventing Russia: Russian Nationalism and the Soviet State, 1953-1991*, Cambridge, Harvard University Press, 1998, s. 105-106.

Yayınlanan roman ve hikâyelerin yanı sıra milliyetçiliğin uyanmasında edebiyat dergilerinin de payı büyüktü. Bu dergiler sadece milliyetçi çizgide yazılar yayınlamıyor, aynı zamanda milliyetçi entelektüelleri de bir araya getirmek için büyük çaba sarf ediyorlardı.³⁹⁴ Sovyet edebi dergilerinin temel amacı edebi eserleri ve eleştirilerini yayınlamaktı; ancak bu dergiler sadece bununla sınırlı kalmıyor, okuyucu yorumlarını- ahlaki, sanatsal, toplumsal, ekonomik açıdan- çok geniş bir perspektifte gündeme getiriyorlardı. Özellikle “köy yazıları” ve şiirler edebi değil ideolojik amaçlarla yayınlanıyordu.³⁹⁵ Bu dönemdeki milliyetçilerin bazı fikir ve görüşleri daha çok edebiyat dergilerinde, ağırlıklı olarak da *Molodaya Gvardiya* (Genç Muhafız), *Nash Sovremennik* (Bizim Çağdaşımız), *Ogonyok* (Pırıltı veya Işıltı)

³⁹⁴ XIX. yüzyıl Rusya’sında olduğu gibi, bu dönemde de edebi yaşam, dergilerde ve yayınevlerinde yoğunlaşmıştı. Dergiler o zamandan beri çok az değişmişlerdi. Onlar; romanlar, şiirler ve oyunlar yayınlamak dışında, hala sosyal yorumcuların ve akademisyenlerin görüşlerini açıkladıkları ve bazen uzun uzun ifade ettikleri bir tür platformdu. Editörler ve aboneler, partinin iyi belirlenmiş sınırlarının çok az dışına çıkan, ortak bir kimlik duygusu yarattılar. Hosking, *op. cit.*, s. 764.

³⁹⁵ Lotareva, *op. cit.*, s. 66; Örneğin Aleksandr Soljenitsin’in yazdığı İvan Denisoviç’in Bir Günü romanı, 1962 yılında Komünist Parti’nin sıkı gözetiminde olan ve parti çizgisini izleyen edebiyat dergisi *Noviy Mir*’de yayınlanmıştır. 1950’lerde bir Sovyet çalışma kampında geçmekte ve sıradan bir mahkumun, İvan Denisoviç’in, bir gününü anlatmaktadır. Stalinist baskının insanlar tarafından açıkça öğrenilmesine büyük rolü olan roman, tam da Destalinizasyon politikalarının izlendiği dönemde yayınlanmıştır.

Moskva (Moskova) gibi dergilerde, kitapları ise *Molodaya Gvardiya* yayınevi tarafından yayınlanıyordu. Özellikle 1963-1970 yılları arasında derginin sorumlu editörü olan A.V Nikonov'un editörlüğündeki *Molodaya Gvardiya* dergisi siyasal sınırları genişletmeye çalışan Rus milliyetçi vatanseverlerinin ideolojik merkezi haline geliyor³⁹⁶ ve 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren Rus milliyetçiliğinin evriminde başlıca rolü oynamaya başlıyordu. Nikonov milliyetçi entelektüelleri dergi etrafında topladı ve ekibiyle birlikte dergiyi, Rus milliyetçiliğinin çeşitli ülkülerini teşvik eden agresif bir milliyetçi dergiye dönüştürdü. Dergi yazarları "Kutsal Yerlerimizi Koruyalım" başlıklı köşede tarihi anıtların korunması ve Rus Ortodoks Kilisesi'nin durumunun iyileştirilmesiyle ilgili yazılar yazıyordu. Okuyucularının yazarlarla dayanışma içinde olduğunu ifade eden mektupların çıkış gibi artması sonucu, dergide okuyucu mektuplarına yer veren yeni bir köşe (sütun) ayrıldı.³⁹⁷ Dergi, halkı açıkça "yüce manevi mirasını" öğrenmeye, korumaya ve Amerikanlaşmaya³⁹⁸ karşı çıkmaya çağırıyordu. Komünist Parti'nin desteklediği *Noviy Mir* (Yeni Dünya) ve *Kommunist* (Komünist) dergisi *Molodaya Gvardiya*'yı suçlayan yayınlar yapmaya başlayınca Nikonov görevinden alındı,³⁹⁹ ancak dergi SSCB'nin sonuna kadar aynı yayın çizgisinde devam etti.

Molodaya Gvardiya'nın yayınları bir başka milliyetçi yayın çizgisi izleyen derginin ortaya çıkmasını teşvik etti. *Nash Sovremennik* dergisi sorumlu editörü S. Vikulov (daha önce *Molodaya Gvardiya* dergisinde editör yardımcılığı görevini yürütmüştü) derginin yayınlarının ana amacını şöyle tanımlıyordu: "Proleter enternasyonalizmin büyük baskısı altında olan halkın milli bilincini güçlendirmek ve vatanseverliği- tabii ki partinin talep ettiği Sovyet vatanseverliğini değil- teşvik

³⁹⁶ Nazarov, **op. cit.**, s. 353.

³⁹⁷ Brundy, **op. cit.**, s. 70.

³⁹⁸ Amerikanlaşmadan kasıt tüketimi teşvik eden modern Batı sanayi toplumu, rasyonalizm ve bireycilikti. XIX. yüzyıl Slavofilleri de Rus insanının Batılılardan temel farkının bireyci değil kolektivist, dayanışmacı olduğunu savunmaktaydılar.

³⁹⁹ Oleg Platonov, **Gosudarstvennaya İzmena**, Moskova, İzdatelstvo Algoritm, 2004, s. 144.

ederek insan onurunun Rus maneviyatındaki yerini temin etmek.”⁴⁰⁰ Vikulov’un yardımcısı Yu. İ. Seleznev dergi etrafına birçok milliyetçi yazar ve eleştirmeni toplayarak bu dönem bir çeşit Rus milliyetçiliğinin manevi önderi konumuna geldi. Seleznev Rus halkının uyuşmuş milli bilincini uyarma görevini üstleniyor, tek bir dakika bile kaybetmeden devlet için herkesin seferber olmasını istiyordu. Onun için üçüncü dünya savaşı ideolojik alanda başlamıştı ve vatanseverler biran önce seferber olmazsa bu savaşın ilk kurbanı Rusya olacaktı.⁴⁰¹

Tablo: 4. Milliyetçi Yayın Çizgisi İzleyen Dergilerin 1971-1982 Yılları arasındaki Tirajları

Dergiler	1971 Aylık Tiraj	1982 Aylık Tiraj	Yüzde Olarak Artış Oranı: 1971-1982
<i>Naş Sovremennik</i>	100.000	336.000	% 236
<i>Molodaya Gvardiya</i>	315.000	870.000	% 176
<i>Moskva</i>	240.000	500.000	% 108

Kaynak: Yitzhak Brundy, *Reinventing Russia: Russian Nationalism and the Soviet State, 1953-1991*, Cambridge, Harvard University Press, 1998, s. 107.

Bu dönem Ortodoks milliyetçi çizgi izleyen bir başka önemli dergi de “*Veçe*”⁴⁰² dergisiydi. Bu derginin diğerlerinden farkı, gayrı-resmi olarak basılıp dağıtılmasıydı. 1971-1974 yılları arasında Vladimir Osipov editörlüğünde yayınlanan bu dergi, aynı zamanda ilk sürekli *samizdat* yayını olma özelliğini taşıyordu.⁴⁰³ Editörleri arasında Moskovalı rahiplerden yazarlara, gazetecilerden tarihçilere kadar geniş bir kadrosu olan dergide, denemeler, makaleler, felsefi değerlendirmeler, ekonomi, devrim öncesi ve sonrası ülkenin iç ve dış politikasıyla ilgili yazıların yanı sıra ağırlıklı olarak XIX. yüzyıl Slavofil düşüncenin fikir babalarıyla ilgili yayınlar

⁴⁰⁰ *Ibid.*, s. 146.

⁴⁰¹ Platonov, *Voyna S Vnutrennim Vragom*, Moskova, İzdatelstvo Algoritm, 2012, s. 149.

⁴⁰² *Veçe*- XV. yüzyıl öncesi Rusya’ında kent nüfusunun sorunları tartışıp çözmek için bir araya geldikleri toplantıların veya bu toplantıların yapıldığı yere verilen ad.

⁴⁰³ Her sayısı yaklaşık 300 sayfa olan derginin, yılda 3 sayısı çıkıyordu ve toplam 9 sayısı çıktıktan sonra dergi kapatılmıştır.

yapılıyordu.⁴⁰⁴ Derginin editörü Vladimir Osipov, 1972’de *Associated Press* ve *Baltimore Sun* gazetesine verdiği röportajda herhangi bir ulusun biyolojik olarak ortadan kaldırılmadığı müddetçe er ya da geç doğal milli yaşam arzusunu yeniden keşfedeceğini, modern Rus toplumun da manevi arınma ve kültürel zenginleşme isteklerinin 1960’lardan itibaren doğduğunu belirtiyordu.⁴⁰⁵ Derginin hedefleriniyse Osipov şöyle sıralıyordu:

“Maddi ve manevi değeri olan, kültürel ve tarihsel varlıkları koruyarak ulusal onurumuza saygıyı teşvik etmek, Rus kültürünün gelişimini sağlamak (XIX. yüzyıldaki kültürel atmosferi yeniden oluşturmak), vatana ve Ortodoks kilisesine karşı olan sevgiyi artırmak, modern ulusal yaşamın ve modern Rus kültürünün sorunlarını araştırmak, belirlemek ve tartışmak.”⁴⁰⁶

Bu yönde yayınlar yapılırken aynı zamanda Bolşevik ideolojiye alaycı bir dille meydan okunuyor, ülkeye farklı bir ideolojinin, milli-vatansever ve devletçi bir ideolojinin hâkim olmasını talep ediyorlardı.⁴⁰⁷ Derginin yazarları arasında radikal Rusçuluk ideolojisi açısından en tutarlı ve çarpıcı olanı G.M. Şımanov’dur. Şımanov, diğer milliyetçilerden farklı olarak Rusçuluk ideolojisini yeni koşullara uygun olarak geliştirilmesini savunuyor, Sovyetler Birliği’nin Tanrının takdiri olduğunu belirtiyor ve onun içeriden farklı bir şekilde dönüştürülebileceğine inanıyordu. Bin yıllık deneyimin sadece Rusların değil, tüm insanlığın kurtuluşu için gerçek (orijinal) Hıristiyanlığa geri dönülmesi gerektiğini gösterdiğini savunan Şımanov, bunun için ateist SSCB’nin engel teşkil etmediği, Rusların vatana ve tüm dünyaya karşı olan misyonunu yerine getirebilmesi için Rus kimliğinin Ortodoks inanç çerçevesinde

⁴⁰⁴ Vyacheslav İgrunov, *Antalogya Samizdata: Nepodtsenzurnaya Literatura v SSSR, 1966-1973*, Tom.2, Moskva, İGPI, 2005, s. 436.

⁴⁰⁵ Vladimir Osipov, *Vozrojdeniya Russkoy İdeologii*, Moskova, İzdatelstvo Algoritm, 2012, s. 40.

⁴⁰⁶ *Ibid.*, s. 41.

⁴⁰⁷ *Ibid.*, s. 561.

yeniden canlandırılması gerektiği üzerinde duruyordu.⁴⁰⁸ Şımanov için geleneksel Rus ruhunun geri dönüşü başlamıştı ve bunun karşısında hiçbir şey duramazdı. Ortodoks Hıristiyanlar ülkenin en iyi vatandaşları ve vahşetin hâkim olduğu bir ortamda onlar, Rus halkının ve devletinin omurgasını teşkil eden gerçek bir güç olmalıydılar. Ve Tanrının yüceliğinin göstergesi olarak Ortodoks Kilisesi zafer kazanmalıydı.⁴⁰⁹

Gördüğümüz gibi etnik Rus milliyetçiliğinin dirilişini üstlenen birkaç yazar ve edebi dergi vardı. Rus etnik kimliği bu dergilerde köy üzerine yoğunlaşan, Rus köylerinin kentleşmeden önceki mutluluğuna, dayanışmasına, birlik ve beraberliğine vurgu yapan “köy yazıları” aracılığıyla ifade edildi. Bu yazılar ideolojik yetkililer tarafından bazen hoşgörüyle karşılanıp teşvik edildi ve bazen de şiddetle saldırıya uğrayarak yayınlanmaları yasaklandı. Yazarlar köylerdeki fakirliği, hatta uzun süre resmi söylemlerin arkasına gizlenen kolektifleştirmeye ilgili bazı gerçekleri gözler önüne seren ilk insanlardı. Yazılan romanların ağırlıklı olarak II. Dünya Savaşı’ını konu edinmesiyle biraz da propaganda mahiyetli “Büyük Anavatan Savaşı” mitinin oluşturulması, romanlardaki kahramanların Stalin veya herhangi bir yüksek rütbeli subay değil de sıradan Rus insanı (bunlar genellikle *kolhoz*da yaşayan köylü veya bir fabrika işçisi oluyordu) olması ve bu yayınların yaygın olarak okunması, birçok Rus’un imparatorluk temeli üzerine oturmayan bir Rusluğu keşfe duydukları ilgiyi göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca bir başka önemli nokta, XIX. yüzyıl Slavofillerinden farklı olarak bu dönemin milliyetçilerinin komünist yönetimle idare edilen diğer Slav topluluklarına pek değinmeyerek sadece Rusya’yı kurtarmak için çabalamalarıdır. Dolayısıyla 1980’lerin ortalarından itibaren başlayan *perestroyka* ve

⁴⁰⁸ Platonov, *Voyna S Vnutrennim Vragom*, s. 152.

⁴⁰⁹ *Ibid.*, s. 153.

glasnost politikaları sayesinde kendilerini daha açık ifade etme şansı bulan bazı milliyetçi grupların Büyük Rusya değil de Küçük Rusya taleplerinde bu yayınların etkisi göz ardı edilemez.

C) Rus Toplumunda Milliyetçi Akımlar

Stalin sonrası döneme baktığımızda, bu dönem Rus milliyetçiliğinin başlıca özelliği devletin etnik politikasının bir parçası olmaktan çıkması ve bağımsız bir ideoloji ve toplumsal harekete dönüşmesidir. Stalin karşıtı politikaların başlaması ve kısmen de olsa demokratikleşmeyle toplumun zihni yeni bir aktivite kazanmıştı. Konferans salonlarında ve üniversite seminerlerinde yeni bir rüzgâr esiyordu ve on yıllardır bilinmeyen fikir farklılığı kendini şaşmaz biçimde ve pek çok alanda göstermeye başladı.⁴¹⁰ Kolektivizm, disiplin, çalışma aşkı, vatanseverlik, tüm Sovyetler Birliği halklarını ve bütün sosyalist ülkeleri içerisine alan enternasyonalizm ve ateizm başlıca Sovyet değerleriydiler. Sovyet vatanseverliği mesajı sadece Ruslara değil, tüm Sovyet vatandaşlarına yönelikti. Sovyet vatanseverliği, vatani sevme ve düşmanlardan nefret etme şeklinde diyalektik bir ilişki olarak tanımlanıyordu.⁴¹¹ SSCB'deki milletler arasında en garip durumda olanlar Ruslardı. Komünist Parti Merkez Komitesi'nde, orduda ve güvenlik güçlerinde hâkim millettiler. Dilleri, Rus olmayan cumhuriyetlerde de konuşulabiliyordu ve hatta en yaygın dildi. Tarihleri ve kültürleri bütün okullarda ve üniversitelerde öğretiliyordu. Ancak bunlara rağmen birçok Rus, ulusal kimliklerinin Sovyet yetkililer tarafından bilinçli bir şekilde zayıflatıldığını

⁴¹⁰ Deutscher, **Tarihin İronileri**, s. 39.

⁴¹¹ Özcan, **Bir Sovyet Mirası**, s. 25.

düşünüyordu. Buysa kısmen de olsa demokratikleşmenin yardımıyla Rus toplumunda muhalif akımların ortaya çıkmasına ve zamanla güçlenmesine neden oldu.

Dönemin Marksist-Leninist muhalif entelektüellerinden Roy Medvedev bu dönemde ortaya çıkan muhalif akımları şöyle sınıflandırıyor: 1. Batıcılar, 2. Ahlaki Sosyalistler, 3. Anayasacılar, 4. Anarşist Komünistler, 5. Milliyetçiler, 6. Komünist Partiyi demokratik ilkeler doğrultusunda yenilemeye (reform) çalışanlar.⁴¹²

Burada bizi ilgilendiren konu milliyetçi akımlardır ki, politik bakımdan yaşanan özgürlük havası Rus milliyetçileri için hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bir önceki bölümde de belirtildiği gibi, Hruşev'in sosyalist ideolojiyi ön plana çıkararak Rus milliyetçiliğini arka plana atması ve bu bağlamda dine yönelik baskıların artarak kiliselerin kapatılması Rus milliyetçiliğine vurulmuş önemli darbeydi ve bu durum Ruslar arasında bir "ihanete uğramışlık" hissi doğurdu. Milliyetçiler aynı hatayı yapmayacak, bir daha asla devlete güvenmeyeceklerdi. Özellikle II. Dünya Savaşı gazileri, askerlik hizmetini SSCB dışında yapmış (Doğu Avrupa'da) kişiler ve Bolşevik Devrimi öncesindeki milliyetçi entelektüellerden Rusya'yı terk etmeyen ailelerin çocukları,⁴¹³ bu dönem milliyetçi harekete öncülük ediyordu. Destalinizasyonun Rus milliyetçileri için olumlu yönüyle Stalin kültürünün yıkılarak gerek siyasi gerek sosyo-kültürel hayatta bir kısım özgürlük alanlarının oluşmasıyla, Rus milliyetçilerine daha kolay örgütlenebilme ve kendilerini daha iyi ifade etme olanağı sağlamasıydı. Ancak yine de 15-20 kişilik bu küçük yer altı

⁴¹² O.V. Brigadina, "İnakomıslıya i vlast: Dissidenstkie dvijenie v SSSR, v seredine 1960-naçale 1980 gg", **Rossiyskie i Slavyanskije İssledovaniya**, Vıpusk.1, 2004, s. 242.

⁴¹³ Devrim sonrası Rusya'da yaşanan iç savaşta yaklaşık 2 milyon kişi Rusya'yı terk etmek zorunda kalmıştı.

milliyetçi gruplar faaliyetlerini oldukça gizli sürdürüyor ve bu gizliliğe rağmen genellikle KGB'den kurtulmayı başaramıyorlardı.

İlk yeraltı gruplarından en önemli olanı 1956'da Moskova'da kurulan "Rusya Nasyonal-Sosyalist Partisi"dir. Tek sayfalık programını askeri sanayi tesislerinde çalışan işçilerden Aleksey Dobrovolskiy'in yazdığı parti, 2 yıl kadar varlığını sürdürebilmiştir. Amacı Komünizmi devirmek olan parti üyeleri ilk defa Sovyet propaganda filmi "Köln Kaptanı"nda gördükleri Alman milliyetçilerini kendilerine ideal olarak görüyorlardı. Grup lideri Dobrovolskiy o dönemle ilgili şöyle söylüyor: "Biz, yalanlarından dolayı komünistlerden nefret ediyorduk. Onlar bize eşitlik ve adalet vaat ettiler ama bu adaletten sadece *nomeklatura*⁴¹⁴ yararlanabiliyordu. Programımız polisleri, komünistleri ve *kosmomolları* öldürmeyi gerektiriyordu."⁴¹⁵ Olayın trajikomik tarafı, Sovyet propagandasının düşman olarak gösterdiği Alman milliyetçilerini Rus milliyetçilerin örnek alarak onlara benzemek istemeleri idi ve savaşta ölen milyonlarca Rus onları pek de ilgilendirmiyordu.

Leningrad'daki üniversite öğrencilerinden oluşan grubun 1964'te kurduğu (bazı kaynaklara göre 1963) bir başka yer altı örgütü de Halkın Kurtuluşu İçin Tüm Rusya Sosyal-Hıristiyan Birliği (*Vserossiyskiy Sotsial-Hristiyanskiy Soyuz Osvobojudeniya Naroda-VSHSON*)'ydi. Bu örgüt de 3 yıl faaliyet gösterebilmişti. *VSHSON* üyeleri devrimciliğin, toplumsal eğitim sistemi nedeniyle tüm Sovyet toplumuna çocukluklarından itibaren bulaştığını ve şimdi, sisteme şiddet ve yalanın hâkim olduğunun bilincinde olan toplumun devrimci potansiyelini sisteme karşı

⁴¹⁴ SSCB ve Doğu Bloku ülkelerinde çeşitli kritik mevki ve makamlarda bulunan elit tabakayı temsil eden azınlık. Kritik mevki ve makamın kasıt yalnızca politik bir düzleme inhisar etmezdi ve sanayi, tarım, eğitim ve ekonominin farklı alanlarını da kapsardı. Bu tabakanın tamamı Komünist Parti üyesiydiler.

⁴¹⁵ Mitrohin, **op. cit.**, s. 191-192.

kullanması gerektiğini savunuyordu. Parti programına göre: “Toplum manevi (ruhsal) yenilenmeye gitmeli, gelecekteki devlet modeli ‘Sosyal, teokratik, temsili ve ulusal’ olmalı, toplum ve devlet hayatında öncelikli rol, inananların özgürce bir araya gelebildiği kiliseye verilmeliydi. Halkların komünist boyunduruğundan kurtulabilmesi sadece silahlı mücadeleyle olabilirdi ve halkın tam zaferi için diktatörlüğü devirecek olan gizli yeraltı ‘özgürlük ordusu’ kurulmalıydı.”⁴¹⁶ *VSHSON* üyeleri, Paris’te yayınlanan *Vestnik RSHD*⁴¹⁷ (*Vestnik Russkogo Studenticheskogo Hristyanskogo Dvijeniya* –Rus Hıristiyan Öğrenci Hareketi Bülteni) yönetimi ve Polonyalı anti-komünistlerle iletişim kurmuşlardı ve sadece gizli yayınların dağıtılması ile yetinmeyip ileride daha büyük eylemler gerçekleştirmeyi planlıyorlardı. Grubun sorumlu ideologu E. Vagin, Rus Edebiyatı Enstitüsü üyesiydi ve XIX. yüzyıl Rus edebiyatının en önemli isimlerinden Panslavist yazar Dostoyevski uzmanıydı. Vagin ayrıca XIX. yüzyıl meşhur din filozofu Danilevskiy’den de etkilenmişti.⁴¹⁸

Bu dönem milliyetçilerin yasal olarak bir araya geldikleri ortamlar daha çok entelektüel ve akademik ortamlardı. 1964’te Mendeleyev adına Moskova Teknik-Kimya Enstitüsü’nde düzenlenen öğrenci gecesine katılan ve meslekten mimar olan P.D. Baranovskiy’in Rus kültür ve sanat varlıklarının korunmasıyla ilgili konuyu gündeme getirmesi öğrencilerin ilgisini çekti ve aynı gece, ileride *Rodina* (Vatan)

⁴¹⁶ Lyudmila Alekseeva, *İstoriya İnakomisliya v SSSR: Noveyshiy Period*, Moskva, ZATSEPA RİTS, 2001, s. 200; Brigadina, *op. cit.*, s. 245.

⁴¹⁷ 1923 yılında Avrupa ve ABD’deki Rus muhacirler tarafından kurulan dini, felsefi, siyasi ve edebi konularda yayın yapan dergi, 1960’lı yılların sonlarından itibaren SSCB’deki *samizdat* yazılarını düzenli olarak yayınlamaya başladı. Ayrıca 1960-1970’li yıllarda SSCB’den sürgün edilen entelektüellerin eserlerinin birçoğu bu dergide yayınlanıyordu. Örneğin Aleksandr Soljenitsin SSCB’den sınır dışı edildikten sonra birçok makalesi bu dergide yayınlanmıştı.

⁴¹⁸ Mitrohin, *op. cit.*, s. 213.

adını alacak “Eski Rus Sanatını Sevenler Kulübü” kurulmasına karar verildi.⁴¹⁹ *Rodina*’nın milliyetçi aydın üyeleri ve özellikle *Molodaya Gvardiya* dergisinin baskısı ile 1965 yılında Tüm Rusya Tarihsel ve Kültürel Anıtları Koruma Topluluğu (*Vserossikoe Obshestvo Ohrani Pamyatnikov İstorii i Kulturi- VOOPİK*) resmen kurulmuş oldu. *VOOPİK*’in kurulması Rus milliyetçi aydınları tarafından hükümete yapılan baskıların doruk noktasına gelmesi ve tarihsel varlıkların korunması konusunda Hruşev politikalarından net biçimde geri dönüşü gösteriyordu. Topluluğun 1972 yılında 7 milyon olan gönüllü üyesi, 1977’de 12 milyon, 1985’deyse 15 milyona ulaşmıştı.⁴²⁰ Topluluğun yöneticileri (30-50 kişiden oluşan) 1967-72 yılları arasında Rus Kulübü (*Russkiy Klub*) adı altında düzenli toplantılar yapıyorlardı ki, bu toplantılardaki gündem maddesi sadece tarihsel mirasın korunması değil gençlerin milliyetçi ruhta eğitilmeleri idi.⁴²¹ Rus Kulübü, *Rodina*’dan farklı olarak daha elitistti, ancak kulüp üyeliği için yüksek eğitim şartı aranmıyor, daha çok milliyetçi bakış önem taşıyordu. *Rodina* daha çok milli özellikleri dikkate alan tartışmalar yapıyordu ve komünizmle pek sorunu yoktu. Rus Kulübüyse, Ortodoks-Monarşist ideolojinin rehabilitasyonu ile ilgileniyordu. Kulüp üyelerinin büyük çoğunluğu Nasyonal-Bolşevik çizgilerini daha sonraki dönemlerinde de devam ettirdiler ve bu kulüpler, Perestroyka dönemindeki Rus milliyetçilerinin savunduğu kavramların ideolojik temellerini attı.⁴²²

1960’ların sonlarına doğru, Sovyet nüfusunun %50’sinin 26 yaşın altında insanlardan oluşması dikkat çekicidir. Bu insanların çoğu için son savaş bir çocukluk

⁴¹⁹ Sergey Lebedev, *Slovo i Delo Natsionalnoy Rossii*, Moskova, İstitut Russkoy Tsivilizatsii, 2007, s. 278-279.

⁴²⁰ Brundy, *op.cit.*, s. 69-70.

⁴²¹ Nazarov, *op. cit.*, s. 353.

⁴²² Lebedev, *op.cit.*, s. 280.

anısı bile değildi. Stalin tabuları da onlar için anlamsızdı. Sovyetler Birliği'nin son savaşta uğradığı muazzam kayıplar nedeniyle orta kuşak eski kuşağın bıraktığı boşluğu dolduramayacak ve gençliğe karşı kendi zeminini elde tutamayacak kadar zayıf ve hırpalanmıştı. Parti fiziksel ve zihinsel olarak ulustan çok daha yaşlıydı ve üyelerinin yaklaşık %50'si kırk yaşın üstünde, hiyerarşinin ortalama yaşıysa elli civarındaydı.⁴²³ Böylece, yaşlı tutuculardan oluşan ürkmüş hâkim grup ile genç, zinde fakat engellenmiş ulus arasındaki büyük kopukluk genişlemekteydi. Dolayısıyla sadece milliyetçiler değil tüm muhalif gruplar tarafından yasadışı olarak basılan, çoğaltılan ve dağıtılan yayınlar hızla artmaya başladı. *Samizdat* yayınlarında milliyetçilerin ilk önemli üssü (merkezi) “Fetisov Grubu”ydü.⁴²⁴ Bilimsel konulardan daha çok Rus halkının düştüğü kötü durumu ve SSCB'deki Yahudi üstünlüğünü tartışıyor, buna Nasyonal-Bolşevizm ideolojisi çerçevesinde çözüm bulmaya çalışıyorlardı.⁴²⁵ Çalışmalarında, dünya tarihinin kaos ve düzenin mücadele tarihi olduğunu savunan Fetisov, kaosun sorumluluğunu 2 bin yıldır Avrupa'da düzensizliğe neden olan Yahudilere yüklüyor ve buna karşı Alman ve Slav (Hitler ve Stalin) totalitarizminin ortaya çıkmasının zorunlu bir tarihsel süreç olduğuna inanıyordu.⁴²⁶

1968'de Fetisov ve arkadaşlarının tutuklanmasının ardından “Rus vatanseverleri” imzalı “Milletin Sözü” (*Slova Natsii*) adlı yeni *samizdat* yazıları yayınlanmaya başladı. Tüm liberallerle şiddetli polemige giren “Milletin Sözü” yazarları, liberallerin fikirlerinin zayıflığına ve Rusya'yı yıkıma götüreceğine

⁴²³ Deutscher, **Tarihin İronileri**, s. 139.

⁴²⁴ 1963-1868 yılları arasında faaliyet gösteren bu grup kendine ‘Sistem Teorisi Araştırmaları Topluluğu’ (*Obshestvo İzucheniya Teorii Sistem*) adını koymuştu fakat literatürde daha çok Fetisov Grubu diye geçiyor.

⁴²⁵ Platonov, **Voyna S Vnutrennim Vragom**, s. 146.

⁴²⁶ Alekseeva, **op. cit.**, s. 199.

inanyorlardı. Melezleşmeye karşı çıkararak temiz/saf kanı savunuyor, büyük, tek ve bölünmez Rusya'yı canlandırmayı ve Ortodoksluğun ulusal din olması gerektiğini savunuyorlardı.⁴²⁷ Daha önceki bölümde incelediğimiz SSCB'nin milliyetler politikasına da ciddi bir şekilde karşı çıkan "Milletin Sözü" yazarlarının bu konudaki görüşleri ise şöyleydi:

"Ülkemizde özellikle ulusal mesele ciddi sorun teşkil ediyor. Sanki Ruslar imtiyazlı milletmiş gibi abartılı tepkiler veriliyor. Bugün ülkenin %57'sinin Ruslardan oluştuğu ve yönetimde Rusların nüfusuna oranla daha fazla rol oynadığı suçlamasıyla karşılaşıyoruz. Ancak biz bunun tam tersi olduğu kanısındayız. Ruslardan başka tüm ulusal cumhuriyetlerin Komünist Partisi var.⁴²⁸ Ayrıca bir zamanlar Ukraynalılar ve Beyaz Ruslar Rus halkının bir parçası sayılıyorlardı ama şimdi nedense yapay bir şekilde Beyaz Rus milleti oluşturulmaya çalışılıyor ki, aslında Beyaz Ruslar kendilerini bizden farklı hissetmiyorlar. Üstüne üstlük Beyaz Rusya'nın toprakları 1924-1926 yıllarında büyütüldü. Kırım'ın Ukrayna'ya verilmesiyle oradaki Ruslar Ukrayna dilini öğrenmek zorunda bırakılıyor ve bugün 7 milyon Rus'un yaşadığı Ukrayna'nın bu bölgelerini Rusya'ya birleştirmek iyi olurdu."⁴²⁹

Bu grup sadece Kırım konusunda değil, Kazakistan ve Kırgızistan'ın da topraklarının haksız şekilde büyüdüğü kanısındadır ve SSCB'deki diğer milletlerin Ruslar için gereksiz yük olmaktan başka işe yaramadıklarını düşünüyor: "Herkes Kafkasya'nın (*Zakavkazya*) bizim için bir parazite dönüştüğünü biliyor. Buna rağmen bize aşırı düşmanlık besleyerek eşitlik talep ediyorlar. Bağımsız Ermenistan tek başına yaşayamaz. Ayrıca yıllardır Abazalar (*Abhaziya*) Gürcülerden kurtulup Rusya'ya birleşmek için dua ediyorlar ama nedense şu imtiyazlı halk bu konuda güçsüzdür."⁴³⁰

⁴²⁷ **Ibid.**

⁴²⁸ Rusya'nın ayrı bir Komünist Partisi, Milli Bilimler Akademisi, Milli Televizyon veya Radyo Kanalının bulunmaması Rus-Sovyet özdeşliğinin bir göstergesi olarak değerlendiriliyor. Moskova'daki Komünist Parti sadece RSFSR'nin değil, tüm SSCB'nin Partisi idi ve diğer tüm kurum ve kuruluşlar da tüm SSCB'yi temsil ediyordu. Rus-Sovyet özdeşliğini birçok Rus memnuniyetle karşılasa da, Rus milliyetçilerin bundan memnun olmadığı yukarıdaki yazıdan da açıkça görülüyor.

⁴²⁹ İgrunov, **Antologiya Samizdata, 1966-73**, s. 364-65; Rus milliyetçiliğinin Panslavist çizgiden ayrılıp sadece Rus merkezli çizgi izlemesi XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarına tekabül ediyor. Bu dönem Rus milliyetçileri için tüm Slav halkları değil, sadece Ruslar önemlidir ve diğer Slav halkları Ruslara bağlılıkları oranında değere sahiptirler.

⁴³⁰ **Ibid.**, s. 365-366.

Görüldüğü gibi, gerek gizli gerekse de açık faaliyet gösteren bu aktif milliyetçi gruplar hiç de azımsanacak sayıda değildi. 1976'daki SBKP Merkez Komitesi'ne iletilen KGB raporunda bu faaliyetlerle ilgili şöyle deniyordu:

“Düşmanca faaliyetlerini toplumsal olarak göstermek için daha önce de yaptıkları gibi, illegal örgütlenmelerini Sovyet Halkının Adaleti Partisi, Rusya Milli-Demokrasi Partisi, Demokratik Halk Partisi, İşçi ve Köylülerin Yeraltı Komitesi, Özgür Gençlik Birliği gibi adlar altında sürdürüyorlar. Güvenlik organları tarafından alınan önlemler sayesinde 1975'te, 6602 Sovyet karşıtı belge ve bunları yazan 1277 müellif, 3210 sayfa, 3045 mektup bulunmuş ve imha edilmiştir. Bu illegal örgütlerin üyeleri arasında 119 SBKP üyesi ve 168 *Komsomol* üyesi bulunmaktadır.”⁴³¹

Ayrıca *VOOPIK* haricindeki gizli milliyetçi gruplar genellikle birbirleriyle iletişime geçemiyor ve çoğunlukla birbirlerin varlığından dahi haberleri olmuyordu. Fakat bu tutuklanan kişiler ya çalışma kamplarına sürgüne gönderiliyor ya da siyasi tutukluların bulunduğu hapisanelerde cezalarını çekiyorlardı. Bu durumsa birbirinden tamamen habersiz milliyetçilerin hapisanelerde bir araya gelmesini sağlıyor, onların birlikte ileriye dönük planlar yapmalarını daha da kolaylaştırıyordu.

Genel olarak bakıldığında Ruslar, bir yandan SSCB içinde en kalabalık millet olmaktan, öte yandan kendilerine durmadan daha birleşmiş ve yıkılmaz olduğu söylenen güçlü bir insan topluluğuna ait olmaktan gururlanırlardı. Bu sayısal gerçekle uzun süre tatmin olan Ruslar, sonra birdenbire bu gerçekleri yeniden gözden geçirmek zorunda olduklarını, bunların bambaşka bir hakikati gizlediklerini sezdiler. O zamana kadar inancın tek dayanağı olarak gösterilen kudretten daha çok bir zayıflık vardı ortada.⁴³² 1974'ten sonra öylesine fazla çocuk ölümü yaşanmıştı ki,

⁴³¹ Aleksey Makarov, *Vlast i Dissidenti: İz Dokumentov KGB i TSK KPSS*, Moskova, İzdatelstvo MHG, 2006, s. 105-106.

⁴³² D'Encuasse, *Tamamlanmamış Rusya*, s. 31; Sovyetlerde iki büyük etnik-kültürel grup egemendi. Slavlar (2/3'e yakın) ve Müslümanlar (yaklaşık 1/5). 1959'dan 1979'a kadar nüfus artışı Slavlarda %18, Müslümanlarda %72'dir (Özbekistan'da %107). Özbeklerde 14 yaşın altındakiler nüfusun

ilgili makamlar bu konuda her türlü sayısal veriyi saklamayı yeğlemişlerdi. Ruslar dışarıdan kaynaklanan bilgilerle de epey beslenmişlerdi. Özellikle halkın bu problemleri üzerine eğilmiş olan yabancı uzmanların araştırma sonuçlarını veren radyolar başta olmak üzere Batı mediasından çok sayıda haber geliyordu. Kendi çevrelerini izleyen Ruslar da okudukları veya duyduklarıyla aynı teşhisi koymakta gecikmiyorlardı: Rus insanı kötü durumdaydı.⁴³³ 1980'lere gelindiğinde, Sovyet toplumunda uzun süreden beri devam eden kriz, ülkenin ekonomik üretkenliğini, dünyadaki manevi konumunu ve büyük devlet statüsünü zayıflatan bir hal almıştı. Ütopyaya giden yoldan çoktan çıkılmış, ABD'ye eşit olma iddiasının içi giderek boşalmıştı. Afganistan'daki çözümü geciken kriz,⁴³⁴ karmaşık ve moral bozucuydu. Ülkenin dünyadaki ağırlığı, tamamen askeri gücüne bağlıydı ve artık bu da gittikçe bozulan ekonomi yüzünden önemini kaybediyordu.⁴³⁵

Hangi millet, hangi birey toplumlarının gerilemesini, fiziki olarak zayıflamasını, dahası sönmeye yüz tutmasını soğukkanlılıkla seyredebilirdi ki? İşte bu toplumsal ekonomik ve politik durum Rus milliyetçilerinin öteden beri savundukları görüşlerin toplumun daha büyük kesimince kabul edilmesine ve 1970'lerin sonlarına doğru milliyetçiliğin rejimi tehdit edecek duruma gelmesine neden oldu. İleride Brejnev'in yerine geçecek olan KGB Başkanı Yuriy Andropov milliyetçiliği temizlemekle görevlendirildi. Andropov'un hazırladığı raporda Rus

%50'sini oluştururken, Ruslarda bu oran %26'ydi. Bununla birlikte 2000 yılında Kızıl Ordu'daki askerlerin yarısının Müslümanlardan oluşacağı tahmin ediliyordu. Chauvier, **op. cit.**, s. 209.

⁴³³ **Ibid.**, s. 33.

⁴³⁴ ABD nasıl 1965-1975 arasında Vietnam'da bir bataklığa saplanmış ve ağır bir başarısızlıkla ve büyük güçlüklerle yakasını Vietnam'dan kurtarmış ise, SSCB'de aynen ABD'nin yaptığı hesap hataları ile 1979'dan 1988'e kadar süren yaklaşık dokuz yıllık bir macerayla Afganistan bataklığına batmıştır. Savaş, insani kayıpların yanı sıra gerek ekonomik gerekse de toplumsal moral bakımından Rus halkını oldukça etkilemiş, SSCB'nin uluslararası arenadaki prestiji de ağır bir darbe yemişti. Afganistan hezimetinin, SSCB'nin yıkılmasında büyük bir rol oynadığını da belirtmek gerek. Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 1063 ve 1072.

⁴³⁵ Hosking, **op. cit.**, s. 787.

milliyetçileri anti-Sovyet, anti-sosyalist faaliyette bulunmakla suçlanıyor, yurtdışından teşvik edildikleri iddia ediliyordu. Andropov milliyetçilerle ilgili şöyle yazıyordu: “Bizim için önemli olan Rus milliyetçileridir. Diğer muhalifleri sonra bir gecede bile halledebiliriz.”⁴³⁶ Fakat hiçbir önlem milliyetçiliğin önünü kesmeye yetmedi. Dini, kültürel ve milliyetçi görüşler, bir çeşit faşizmden hümanist ve demokratik tercihlere kadar uzanan geniş yelpazede kendini göstermeye başladı. Böyle bir birliktelikte, aynı kişide, doğal yapının ve çevrenin bozulmasından tutun dini ayin zevkine, Rus olmayanların, özellikle Yahudilerin önemli kapıları tuttıkları,⁴³⁷ Rus milli karakterini anlamamanın onuruna, kırsal yaşam özlemine ve kaybolmuş geçmişten korkuya kadar pek çok algıyı bir arada bulabiliriz.⁴³⁸

⁴³⁶ Solovey, **op. cit.**, s. 254.

⁴³⁷ Örneğin, 1967’den 1982’ye değin KGB başkanlığını yapmış, 12 Kasım 1982’den ölümüne değin 15 ay süreyle Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi genel sekreterliği görevinde bulunan Yuriy Andropov’un Yahudi olduğu iddia ediliyor ve Ruslara karşı olumsuz tutum sergilediği için günümüzde bile milliyetçiler tarafından nefretle anılıyor.

⁴³⁸ Ronald Grigor Suny, “Glasnost ve Perestroyka Döneminde Rus Milliyetçiliği”, **Günümüzde Rus Milliyetçiliği**, Ankara, Yeni Forum Yayınları, 1990, s. 95.

SONUÇ

Ulusal düzeyde, “biz” ve “ötekiler” arasında ayrışmayı yapan ve yeniden üreten en işlevsel araç ve süreçlerden birisi de uluslararası savaşlardır. Savaş, sınır üreten, “öteki”ni dışlayan yönüyle milli kimliğin vazgeçilmez bir girdisini oluşturur. Ortak dil, kültür, din, coğrafya ve tarih gibi öğelerin yanı sıra “öteki” uluslarla ve devletlerle temasın özel tarihi ve biçimi, bir ulusu diğerlerinden farklılaştırır, yani kimliklendirir. Öte yandan bazı koşullarda milli kimlik dinamiği uluslararası arenada devletleri harekete geçirici bir faktördür. Ancak bu, milli kimlik dinamiğinin savaş amaçlarıyla manipüle edilemez olduğu anlamına gelmediği gibi savaş yoluyla milli kimliğin “işlenmesi” tezini de ortadan kaldırmaz. Çünkü savaş/milli kimlik ilişkisi çift yönlü etkileşimler biçiminde birbirini şekillendirebilir. Dolayısıyla, milli kimlik/savaş ilişkisi “geçişken”dir. Bu geçişkenlikle hem savaş yoluyla ulusal kimlik kurulabilir ve hem de veri olarak ulusal kimlik belirli savaş tercihlerine kaynak olabilir. Tezde de belirtildiği gibi Napolyon savaşları zamanında Rus ordularının Batı Avrupa’da kalmaları ve Rus aydınlardan birçoğunun Avrupa medeniyetiyle temas etmeleri, Rus düşünce hareketlerinin uyanmasında önemli rol oynamıştır. Bu savaşa katılan subaylar, ayrıca diğer ülkelerin politik yaşamını gözlemleme şansı elde etmişler ve gördükleri popüler vatanseverlik duyguları, temsili kurumlar ve hukukun üstünlüğü gibi Rusya’nın yoksun olduğu ayrıcalıklardan etkilenmişler. Napolyon’un Rusya’yı istilası, Rusların bütün kuvvetlerini, maddi ve manevi kaynaklarını toplamalarına ve savaşın bir “vatan savaşı” mahiyeti almasına sebep olmuştu. Savaş Rus halkının vatanseverlik hislerini kamçılayarak, tüm halkın yabancı istilacılara karşı ayaklanmasıyla halk heyecanını büsbütün artırmıştı. Savaş ve Batı tecrübesi hem milliyetçiliği güçlendirmiş hem de onun gelişebileceği,

serflikten kurtulmuş ve seçilmiş temsilciler aracılığıyla kendilerini yöneten kanunların yapımına katkıda bulunabilecek bir vatandaşlar ulusu şeklinde yeni ve daha geniş bir çerçeve sunmuştu. Bununla birlikte bu savaşlar, milliyetçiliğin en fazla ihtiyaç duyduğu “öteki”nin yaratılmasını da kolaylaştırdı.

Fakat Rus milliyetçiliği XX. yüzyılın başlarında Rusya’da sistemi sarsacak kadar güçlü olsa da resmi ideolojinin yerine geçebilecek kadar güçlü değildi. Bolşevikler 1917’de Çar’ı devirip Rusya’da iktidarı ele geçirdiği andan itibaren, işçi sınıfının çıkarlarını etkileyebilecek milliyetçiler başta olmak üzere muhalif politik partiler, basın, sendikalar, özel girişimler ve kilise gibi Rus toplumundaki bütün potansiyel rakip otorite kaynaklarına karşı sistematik bir saldırı yürütmüştü. 1930’ların sonuna gelindiğinde bu isimleri taşıyan kurumlar hala vardı, ama hepsi rejimin tam kontrolü altındaydı ve hayaletten farksızdı. Bolşevikler milliyetçiliği kontrol altına almışlardı fakat milliyetçiliği doğuran toplumsal koşullar ortadan kaldırılmamıştı. İnsanlar kendilerini hala bir yüksek kültüre göre tanımlamaya devam ediyordu. Bir çeşit ulusal Bolşevizm olarak da tanımlanan Stalinizm, kurucusu tarafından uluslararası devrimciliğin ölümüne ve bunun milliyetçilikle yer değiştirmesine neden oldu. Stalin iktidarının ikinci yarısında ve özellikle II. Dünya Savaşı başlayınca milliyetçi duygular bizzat Komünist Parti tarafından körüklenmeye başlandı. Askeri söylemin ilk kez bir anlamı vardı ve bu söylem kendini feda etmeyi temel alan vatanseverliği destekledi ve güçlendirdi. Asıl belirleyici olansa anavatani, partiden ve yetkililerden bağımsız bir biçimde karar aldıkları ve kendi yaşamları için savaştıkları koşullarda, başkalarıyla birlikte, ortaklaşa savunma tecrübesiydi. Dahası milliyetçilik, insanın ölümsüzlüğe ve hürriyete duyduğu tutkuya, komünizmin veremediği bir tatmin veriyordu. Her halükarda insanın milletinin tarihi geçmişiyle

bağını kuruyor, onu ve torunlarının milletin gelecekteki hayatıyla aynileştiriyordu. Hedefi, kişiye olmasa da en azından onun milletine ve milli devletine hürriyet, ferdiyet ve muhtariyetin teminiydi. Özellikle Rus milli bilincinin oluşmasında büyük pay sahibi olan ve Rusları mutlak doğruya inanan gerçek Hıristiyanlar olarak niteleyen Ortodoks Kilisesi'nin yeniden devlet nezdinde tanınması ve faaliyetine izin verilmesiyle Rus halkı, kilisenin Mesihçi Ortodoks söylemi sayesinde kendini öncelikli ve özelliği görmüştür. Bu kez “biz”in karşıtı olan “öteki”ler Napolyon orduları değil Alman ordularıydı. Buna devrimden itibaren ideolojik düzeyde yapılan “kapitalizm ve emperyalizm”le mücadele propagandası da eklenince Rus halkının “tarihsel misyon” kültürüyle örtüşen, enternasyonalciliğin ötesinde Rusluğu merkeze koyan ve ayrıcalıklı gören bir milliyetçilik gelişmiştir.

Hruşev döneminde Rus milliyetçilerine yönelik temizlik hareketinin yeniden güçlenmesi ve komünist ideolojinin ön plana çekilerek Rus milliyetçiliğinin kitlesel mobilizasyon aracı olarak kullanılmaktan vazgeçilmesi milliyetçiliğin devlet güdümünden çıkmasını ve kendi özgün yolunu bulmasını zorunlu kıldı. Birçok Rus, ulusal kimliklerinin Sovyet yetkilileri tarafından bilinçli bir şekilde zayıflatıldığını düşünmeye başladı. Özellikle birtakım dergiler etrafında bir araya gelen milliyetçi entelektüeller terör, alkolizm, aşırı kentleşme, tarımdaki kolektifleştirme yüzünden Rus halkının çektiği acıları dile getirmeye başladılar. Rus kültürünün ve dininin, ne olduğu belli olmayan içi boş Bolşevik ideoloji adına uygulanan sansür ve baskıyla yok edildiğini ileri sürdüler. II. Dünya Savaşı'nı konu alan romanlarıyla “Büyük Anavatan Savaşı” mitinin oluşturulmasını sağladılar. Rus etnik kimliği köy üzerine yoğunlaşan, Rus köylerinin kentleşmeden önceki birlik ve beraberliğine vurgu yapan “köy yazıları” aracılığıyla ifade edildi. Bu yazılar ideolojik yetkililer tarafından

bazen hoşgörüle karşılanıp teşvik edildi ve bazen de şiddetle saldırıya uğrayarak yayınlanmaları yasaklandı.

Brejnev döneminde resmi milliyetçilik politikasında köklü bir değişiklik olmadı, sadece bu politikalar çok daha tereddütlü ve isteksizce uygulandı. Daha da önemlisi, dinin, Brejnev rejiminin bazı yönlerini dikkatle teşvik ettiği Rus milliyetçiliğinin bir parçası olmasıydı. Yazarlar burada da devreye girerek Rus ulusal kimliğinin halen devam eden sembolleri olarak ikonaların ve kiliselerin altını çizmeye başladılar ve hatta istikrarlı bir sosyal ahlakın savunuculuğunu üstlendiler. Nihayet Brejnev döneminin sonlarına doğru yaşanan durgunluk ise kaçınılmaz olarak SSCB'yi yeni bir rejim krizine sokarken yeni Rus sağ XIX. yüzyılın biçimini takip etti ve politik açıdan masum görüşlere sahip muhalif entelektüellerin ve yayın çevrelerinin görüşlerini daha saldırgan, emperyalist ve askeri açıdan anti-Batı biçim takip etti. Tüm bunlardan daha güç olanıysa, Brejnev döneminin sonlarına doğru Sovyetler Birliği'ndeki resmi sözcülerin ve sokaktaki insanların arasındaki iletişime Russofilizm ve Slav milliyetçiliğinin yayılmış olmasıydı. Her şeyi hızlı kavrama çabesindeki gazeteciler zaman zaman milliyetçi tanımlamaları dondurmaya veya kimi belirgin kuruluşlar ve yazarlarla birlikte ayrıntılı ve kapsamlı tanımlamalar yapmaya çalışmaktaydı. Ayrıca ideolojik planda tutucu Rus milliyetçiliğinin çabuk gelişmesi Marksizm'in sürekli erozyona uğradığı kanaatini uyandırmakta, resmi Marksist-Leninist doktrinin kimi yönleri milliyetçilik açısından kolaylıkla yeniden formüle edilmekteydi.

Ruslar da SSCB'yi oluşturan diğer uluslar gibi kendi tanımlamalarını vermek zorundaydılar. Popüler ve resmi tanımlamalardaki son kısıtlamalar da kalktığından uzun süredir açıkça ifade edilemeyen etnik gurur, mitolojinin de desteğiyle yeniden

biçimlenmekte, bilenmekte ve formüle edilmektedir. Rusların içindeki “milletin derin bir tehlikede olduğu” düşüncesi, Gürcü, Kazak veya bir Ukraynalıdan daha az değildi. Ruslar için SSCB’deki çoğunluk statülerini kaybetmeleri ve sınırlarındaki daha ileri ve dinamik toplumların varlığı, onları kendi tarih, gelenek, din ve kültürleriyle bağ kurmaya yönlendirmekteydi. Bu nedenle, SSCB’de öylesine geniş kültürel ve politik görüşler milliyetçilik tanımlaması içinde sunulmaya başlandı ki, yazın alanında daha fazla özgürlükten potansiyel enerjiyi koruma çabasına; bunda da Sovyet düzeninde tehlike olgusuna dek uzanmaya başladı. Bu çekirdek sorunların ötesinde Rus milliyetçileri birçok konuda farklı düşünüyorlardı. Çoğunluğu ulusal dine (Rus Ortodoksluğu) bir nevi sadakat gösteriyor, diğerleri ise dinden tamamen kopmuşlardı. Bir avuç aşırıysa Ortodoksluğu “Rus-olamayan” yabancı bir din olarak görüyor ve reddediyordu. Ekonomik ve siyasi yapılanma söz konusu olduğunda birbirlerinden oldukça farklı görüşler savunuyorlar, bazıları aşırı devletçiyken diğerleri bireyin devletin taktığı prangalardan kurtarılmasını isteyen liberal görüşleri savunuyorlardı. Batı’yla ilişkiler söz konusu olduğunda dostça rekabetten tutun da öldürücü şiddete varıncaya kadar değişik görüşler savunuyorlardı. Sovyetler Birliği’nin giderek çürüyen resmi ideolojisiyle ne ölçüde uzlaşacakları konusunda kendi aralarında ihtilafları vardı. Bazıları Nasyonal Bolşevizm’i daha ziyade taktik nedenlerle savunurken, diğerleri Bolşevizm’i her yönüyle reddetmekteydi. Dolayısıyla Çarlık döneminden Sovyetler Birliği’ne ve Rusya Federasyonu’na devlet ve kilise içinde yerleşik bir Rusluk, Rus kimliği ve Rus milliyetçiliği olduğu göz ardı edilemez.

Öte yandan Komünist toplum inşası için yola çıkan Bolşeviklerin uygulamış olduğu “yerleştirme” politikası ve milliyetlere yönelik ilk politikaları, ulusal bilinci

ve etnik kadroları güçlendirmiş, bunların “proleter enternasyonalizme” giden yolda geçici bir adım olduğu düşünölmüştü. “Yerlileştirme” politikası kontrolden çıkıp “burjuva milliyetçiliği”ne dönüşünce, Stalin onun temsilcilerine karşı terör uygulamıştı. Şimdi, kitlesel terörün yokluğunda “yerlileştirme” tekrar yeşermeye başlamış, yerel kadrolar yönetimlerini güçlendirmiş ve sağlamlaştırmıştı. Hruşev ve Brejnev’in sosyalist toplum inşa etmek için sarf ettiği çabalar bir çeşit Ruslaştırmaya dönüşünce diğer milliyetlerin tepkisi de gecikmemiş, SSCB’nin farklı bölgelerinden tepkiler gün geçtikçe artmaya devam etmişti. Nihayet sistem krize girdiğinde Ruslar gibi bu uluslar da dünya sahnesinde kendilerine biçtikleri rollerini oynamak için harekete geçmiş ve yeni yolculuklarını tek başlarını yapma konusunda karar kılmışlardı. Dolayısıyla SSCB’nin ilk yıllarında uygulanan yerlileştirme politikası, ileride kendi sonunu hazırlayacak etkenlerin belki de en önemlisiydi. Yoktan var edilen yeni uluslar ve devletler buldukları ilk fırsatta birliğe sırt çevireceklerdi.

XX. yüzyılın başında Marksizm, Lenin’in etkisiyle dinamik, saldırgan ve hoşgörüsüzdü. Kapitalizm ve Burjuva milliyetçiliğiyle savaşmak için de kolları sıvamıştı. Asrın sonunda bu roller tersine dönmüş, artık yaşlanmış, yıpranmış ve tükenmiş olan Marksizm, yıllarca düşüşten etkilenmiş, tepkisel çıkar çevrelerinden zarar görmüş ve sağ kalıp mucizeler göstermek durumunda kalmıştı. Görüldüğü gibi SSCB’nin son dönemlerine doğru Bolşevik rejimin de katkısıyla Rus milliyetçiliği komünist ideolojinin yerine geçebilecek kadar güçlenmişti. Rejim krize girip resmi ideoloji sorgulanmaya başlandığında milliyetçilik tüm ihtişamıyla yeniden ortaya çıkıyordu ve karşısında eski rakiplerinden hiç birini bulmuyordu. Ruslar, I. Dünya Savaşı’nın ve Ekim Devrimi’nin kendilerini uzaklaştırdığı ilerleme yoluna yeniden girmek istiyorlardı. Hayal edilen bir “altın çağdan” ümit edilen bir başka “altın çağa”

geçiş; işte Ruslar, Sovyet zamanını hafızalarından silerek yüzyılı bu şekilde bitirmek istiyorlardı.

Soğuk Savaş'ın ve ideolojik merkezli iki kutuplu uluslararası sistemin sona ermesinin ardından SSCB'nin varisi konumundaki Rusya Federasyonu, toplumsal ve ekonomik bunalıma girmişse de, yeni ulusal ideoloji arayışındaki Rusya milliyetçi çizgiyi tercih etmemiştir. Yıllar boyunca, SSCB ile Rusya'nın tek bir varlık olduğu ve birinin zaferinin ötekini de başarısı olduğu söylenip durulmuştu. 1980'li yılların başına kadar SSCB/Rusya, uçsuz bucaksız bir alana ve önemli bir nüfusa sahip, iki, hatta üç imparatorluğu barındıran bir süper-güç olarak kabul ediliyordu. Rusların milli gururu, artık ülkelerinin kudretinden beslenemeyeceği gibi, halkının içinde bulunduğu durumdan da memnun olacak taraf bulamamaktaydılar. Rusya'nın kaderinin belirlenmesinde hayati öneme sahip bu krizin atlatılmasıysa 1999'da iktidara gelen Vladimir Putin'in uyguladığı politikalarla mümkün olmuştur ki, bu politikalarda milliyetçi söylem kendine önemli yer edinmiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Acar, Kezban, **Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.

Acton, Edward ve Stableford, Tom, **The Soviet Union: A Documentary History 1917-1940**, Volume.1, Malta, University of Exeter Press, 2005.

Kurat, Akdes Nimet, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.

Alekseeva, Lyudmila, **İstoriya İnakomisliya v SSSR: Noveyshiyy Period**, Moskova, ZATSEPA RİTS, 2001.

Anderson, Benedict, **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, çev. İskender Savaşır, İstanbul, Metis Yayınları, 1993.

Armaoğlu, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2010.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl siyasi Tarihi**, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2010.

Aydın, Mustafa, “Geçiş Sürecinde Kimlikler: Orta Asya'da Milliyetçilik, Din ve Bölgesel Güvenlik”, **Küresel Politikada Orta Asya: Avrasya Üçlemesi**, (der.) Mustafa Aydın, Ankara, Nobel Yayınları, 2005, s. 245-267.

Bacık, Gökhan, “Türk Cumhuriyetleri'nde Kimlik Sorunu”, **Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri**, (ed.) Metin Kemal Öke, İstanbul, Alfa Yayınları, 1999. s. 61-127.

Baron, Salo Wittmayer, **Modern Milliyetçilik ve Din**, çev. Mehmet Özey, İstanbul, Açılım Kitap, 2007.

Beissinger, R. Mark, **Nationalist Mobilization an the Collapse of the Soviet State**, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.

Beloşapka, Natalya, **Gosudarstvo i Kultura v SSSR: Ot Hruşeva do Gorbaçeva**, İjevsk, Udmurskiy Universitet, 2012.

Bennigsen, Alexandre ve Quelquejay, Chantal, **Sultan Galiyev ve Sovyet Müslümanları**, çev. Nezih Üzel, İstanbul, Elips Kitap, 2005.

Blitsteyn, Piter, “Natsionalnoe stroitelstvo ili rusifikatsiya? Obyazatelnoe izuçenie russkogo yazıka v sovetskih nerusskih şkolah, 1938-1953 gg.”, **Gosudarstvo natsiy: İmperiya i natsionalnoe stroitelstvo v epohu Lenina i Stalina**, (ed.) R.G. Suny-T.Martin, Moskva, ROSSPEN, 2011. s. 310-335i

Bobkov, Filipp, **KGB i Vlast**, Moskva, Algoritm-Kniga, 2003.

Bölükbaşı, Süha, “Azerbaycan'da Ulusun İnşası: Sovyet Mirası ve Karabağ Sorunu'nun Etkileri”, **Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları**, (der.) Willem van Schendel ve Erik J.Zürcher, çev. Selda Somuncuoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004. s. 49-88.

Brandenberger, D. L., “Vıdvinut na pervıy plan motiv russkogo natsionalizma: Sporı v Stalinskih ideologicheskikh krugah, 1941-1945”, **Gosudarstvo natsiy: İmperiya i natsionalnoe stroitelstvo v epohu Lenina i Stalina**, (ed.) R.G. Suny-T.Martin, Moskova, ROSSPEN, 2011. s. 336-365.

Brezinski, Zbigniew, **Büyük Çöküş**, çev. Gül Keskin-Gülsev Pakkan, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 1997.

Brezinski, Zbigniew, **Büyük Satranç Tahtası**, çev. Yelda Türedi, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1997.

Brundy, Yitzhak M., **Reinventing Russia: Russian Nationalism and the Soviet State, 1953-1991**, Cambridge, Harvard University Press, 1998.

Burmistrova, T. Yu., Gusakova, V. S., **Natsionalnyı vopros v programmah i taktike politicheskikh parti v Rossii: 1905-1917**, Moskova, MYSL, 1976.

Calhoun, Craig, **Milliyetçilik**, çev. Bilgen Sütçüoğlu, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.

Carr, Edward Hallett, **Bolşevik Devrimi: 1917-1923**, çev. Orhan Suda, C. I, İstanbul, Metis Yayınları, 2002.

Carr, Edward Hallett, **Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi; 1917-1929**, çev. Levent Cinemre, İstanbul, Yordam Kitap, 2011.

Carr, Edward Hallett, **Michael Bakunin**, çev. Pelin Siral, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.

Carr, Edward Hallet, **Milliyetçilik ve Sonrası**, çev. Osman Akınhay, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.

Carr, Edward Hallet, **1917: Öncesi ve Sonrası**, çev. Begüm Adalet, İstanbul, Birikim Yayınları, 2007.

Çaşın, Mesut Hakkı, **Novogorod Knezliğinden XXI Yüzyıla Rus İmparatorluk Stratejisi**, İstanbul, Okumuş Adam Yayınları, 2006.

Chavier, Jean Marie, **Sovyetler Birliği: Ekonomik ve Siyasi Gelişmeler 1917/1988**, çev. Temel Keşoğlu, İstanbul, BDS Yayınları, 1990.

Dağı, Zeynep, **Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika: Rusya'nın Dönüşümü**, İstanbul, Boyut Kitapları, 2002.

Davis, Horace B., **İşçi Hareketi, Marksizm ve Ulusal Sorun**, çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Belge Yayınları, 1994.

Davis, Horace. B., **Sosyalizm ve Ulusallık**, çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul, Belge Yayınları, 1991.

Delannoi, Gil, "Milliyetçilik ve İdeolojik Kataliz, **Uluslar ve Milliyetçilikler**, (ed.) Jean Leca, çev. Siren İdemen, İstanbul, Metis Yayınları, 1998, s. 31-38.

D'Encuasse, Helene Carrere, **Asya'da Marksizm ve Milliyetçilik**, çev. Sevil Avcıoğlu-Adil Aşçıoğlu, İstanbul, Yön Yayınları, 1966.

D'Encuasse, Helene Carrere, **Lenin**, çev. Ali Cevat Akkoyunlu, İstanbul, Doğan Kitap, 2002.

D'Encuasse, Helene Carrere, **Parçalanın İmparatorluk: Sovyetler Birliği'nde Halkların İsyanı**, çev. Nezh Uzel, İstanbul, Sisav Yayınları, 1984.

D'Encuasse, Helene Carrere, **Sovyetlerde Müslümanlar**, İstanbul, Ağaç Yayıncılık, 1992.

D'Encuasse, Helene Carrere, **Tamamlanmamış Rusya**, çev. Reşat Üzmen, İstanbul, Ötülen Neşriyat, 2003.

Deutscher, İsaac, **Bitmemiş Devrim: Rusya 1917-1967**, çev. Orhan Koçak, İstanbul, Belge Yayınları, 1990.

Deutscher, Isaac, **Tarihin İronileri: Stalin'den Brejnev'e Sovyetler Birliği**, çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Belge Yayınları, 1991.

Devletşin, Tamurbek, **Sovyet Tatarıstanı**, çev. Mehmet Emircan, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.

Dugin, Aleksandr, **Rus Jeopolitiği; Avrasyacı Yaklaşım**, çev. Vügar İmanov, İstanbul, Küre Yayınları, 2010.

Ertan, Fikret, **Rusya'nın Dönüşümü: (1990-)**, İstanbul, Kızılelma Yayıncılık, 2001.

Fragner, Berg G., "Sovyet Milliyetçiliği: Orta Asya'nın Bağımsız Cumhuriyetlerine Kalan İdeolojik Miras", **Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları**, (der.) Willem van Schendel ve Erik J.Zürcher, çev. Selda Somuncuoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004. s. 23-48.

Ferro, Marc, “Sovyet Rejiminin Milliyetler Politikası”, **Uluslar ve Milliyetçilikler**, (ed.) Jean Leca, çev. Siren İdemen, İstanbul, Metis Yayınları, 1998, s. 141-143.

Fukuyama, Francis, **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, çev. Zülfü Dicleli, İstanbul, Profil Yayıncılık, 2011.

Gellner, Ernest, **Milliyetçiliğe Bakmak**, çev. Simten Coşar, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.

Graundy, Roger, **Sosyalizmin Büyük Dönemeci**, çev. İ. Bangüoğlu-K. Yargıcı, Milliyet Yayınları, 1970.

Hayes, Carlton J.H., **Milliyetçilik: Bir Din**, çev. Murat Çiftkaya, İstanbul, İz Yayıncılık, 1995.

Hayit, Baymirza, **Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi: Türkistan Türklüğü'nün Milli Mücadelesi**, çev. Elif Kıral, İstanbul, Babiali Kültür Yayıncılığı, 2006.

Heywood, Andrew, **Siyaset**, çev. Bekir Berat Özipek, Ankara, Adres Yayınları, 2011.

Hobsbawm, Eric, **Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı**, çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1996.

Hobsbawm, Eric, **1870'den günümüze Milletler ve Milliyetçilik: 'Program, Mit, Gerçeklik'**, çev. Osman Akinhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2010.

Hosking, Geoffrey, **Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla**, çev. Kezban Acar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.

Huntington, Samuel, **Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması**, çev. Mehmet Turhan-Cem Soydemir, İstanbul, Okuyanıs Yayınları, 2006.

İmanov, Vügar, **Avrasyacılık: Rusya'nın Kimlik Arayışı**, İstanbul, Küre Yayınları, 2008.

İgrunov, Vyacheslav, **Antologiya Samizdata: Nepodsensurnaya Literatura v SSSR, 1950-1980 godi**, Tom. 1, Kniga. 2, Moskva, Poligrafist, 2005.

İgrunov, Vyacheslav, **Antalogya Samizdata: Nepodtsensurnaya Literatura v SSSR, 1966-1973**, Tom.2, Moskva, İGPI, 2005.

Kantor, Yuliya, **Voyna i Mir Mihaila Tuhachevskogo**, Moskova, Ogonyok&Vremya, 2005.

Karpinski, V.A., **SSCB Toplum ve Devlet Düzeni 1917-1947**, çev. Selim Tanyeli, İstanbul, Varyos Yayınları, 1991.

Katsis, L.F. ve Odesskiy, M.P., **Slavyanskaya Vzaimnost: Model i Topika**, Moskova, REGNUM, 2010.

Kayyum Kesici, **Dün Bugün ve Hedefteki Kazakistan**, İstanbul, İQ Kültürsanat Yayıncılık, 2003.

Kenez, Peter, **A History of the Soviet Union from the Beginning to the End**, Second Edition, Printed in USA, Cambridge University Press, 2006.

Kerestecioğlu, İnci Özkan, “Milliyetçilik: Uyuyan Güzeli Uyandıran Prens’ten Frankeştayn’ın Canavarına”, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, (ed.) Birsen Örs, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 305-350.

Kissinger, Henry, **Diplomasi**, çev. İbrahim Kurt, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

Kocabaş, Süleyman, **Avrupa Türkiye’sinin Kaybı ve Balkanlarda Panslavizm**, İstanbul, Vatan Yayınları, 1986.

Kohn, Hans, **Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği**, çev. Agâh Oktay Güner, İstanbul, Kervan Yayınları, 1983.

Konstitutsiya Soyuzu Sovetskikh Sotsialişeskih Respublik, Moskva, Tsik SSSR, 1937.

Kotsyubinskiy, D.A., **Russkiy Natsionalizm v Nachale XX veka**, Moskova, Rosspen, 2011.

Kovalevskiy, Pavel, **Russkiy Natsionalizm i Natsionalnaya Vospitanie**, Petersburg, Basseynaya, 1912.

Koyre, Alexandre, **19. Yüzyıl Başlarında Rusya’da Batıcılık, Ulusçuluk ve Felsefe**, çev. İzzet Tanju, İstanbul, Belge Yayınları, 1994.

Kozlov, V. A., **Massovie Bezporyadki v SSSR Pri Hruşeve i Pri Brejneve**, Moskva, ROSSPEN, 2009.

Kruşçev'in Anıları, çev. Ali Kayabal, C. II, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1971.

Kuroedov, V.A., **Religiya i tserkov v Sovetskom gosudarstve**, Moskova, İzdatelstvo Politicheskoy Literaturı, 1981.

Lebedev, Sergey, **Slovo i Delo Natsionalnoy Rossii**, Moskova, İnstitut Russkoy Tsivilizatsii, 2007.

Lenin, Vladimir İliç, **Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı**, çev. Muzaffer Erdost, Ankara, Sol Yayınları, 1998.

Lenin, Vladimir İliç, **Ulusal Sorun ve Ulusal Kurtuluş Savaşları**, çev. Yurdakul Fincancı, Ankara, Sol Yayınları, 1979.

Lentz, Thierry, **Napoleon**, çev. İdil Engindeniz, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2005.

Leonhard, Wolfgang, **Bugünkü Sovyet İdeolojisi**, çev. Cemil Şanbey, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980.

Lewin, Moshe, **Sovyet Yüzyılı**, çev. Renan Akman, İstanbul, İletişim Yayınevi, 2009.

Makarov, Aleksey, **Vlast i Dissidenti: İz Dokumentov KGB i TSK KPSS**, Moskova, İzdatelstvo MHG, 2006.

Madariaga, de Izabel, **Korkunç İvan: Rusya'nın İlk Çarı**, çev. Emin Tanrıyar, İstanbul, Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, 2012.

Martin, Terry, **İmperiya polojiyelnoy deyatelnosti: Natsii i Natsionalizm v SSSR, 1923-1939**, Moskova, ROSSPEN, 2011.

Martin, Terry, “İmperiya polojitelnoy deyatelnosti: Sovetskiy Soyuz kak vıssşaya forma imperializma, **Gosudarstvo natsiy: İmperiya i natsionalnoe stroitelstvo v epohu Lenina i Stalina**, (ed.) R.G. Suny-T.Martin, Moskva, Rosспен, 2011, s. 88-116.

Mazower, Mark, **Karanlık Kıta; Avrupa'nın 20. Yüzyılı**, çev. Mehmet Moralı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.

Mchedlov, M.P., **Vera, Etnos, Natsiya**, Moskova, Kulturnaya Revolutsiya, 2007.

McNeill, William H., **Dünya Tarihi**, çev. Alâeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi, 2006.

Mende, Gerhard von, **Komünist Bloкта Milliyet ve Mefkûre**, çev. Fethi Tevetoğlu, Aziz Alpaut, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1966.

Menshikov, M.O., **Pisma k Russkoy Natsii**, Moskova, İzdatelstvo Moskva, 2005.

Mihaylov, V.A., **Natsionalnaya Politika Rossii: İstoriya i Sovremennost**, Moskva, Russkiy Mir, 1997.

Miner, Steven Merrit, **Stalinskaya svyashennaya voyna. Religiya, natsionalizm i soyuznicheskaya politika, 1941-1945**, Moskova, ROSSPEN, 2010.

Milner, Robin ve Dejevskiy, Nikolay, **Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi: Rusya ve Sovyetler Birliği Tarihi**, çev. Metin Çulhaoğlu, C.VIII, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993.

Mitrohin, Nikolay, **Russkaya Partiya: Dvijenie Russkih Natsionalistov v SSSR.1953-85 Godı**, Moskva, Novoe Literaturnoe Obozrenie, 2003.

Mühlen, Patrik von zur, **Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında; İkinci Dünya Harbi'nde Sovyet Doğu Halkları**, İstanbul, Şema Yayınevi, 2006.

Nazarov, Mihail **Vojdyu Tretego Rima: k poznaniyu russkoy idei v akopalipsıçeskoe vremya**, Moskva, Russkaya İdeya, 2005.

Nicholas Riasanovsky ve Mark Steinberg, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan Günümüze**, çev. Figen Dereli, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2011.

Novikova O.A. ve Sadikov A.B., “Sotsiokulturnie Aspektı Dvuyazichiya”, **Mejnatsionalnie Otnosheniya v SSSR: İstoriya i Sovremennost**, (ed.) V.A. Chalikova, Moskva, INION AN SSSR, 1991. s. 70-89.

Ojegov, S. İ., **Slovar Russkogo Yazıka**, Moskova, Sovetskaya Entsiklopediya, 1972.

Ojegov, S.İ. ve Şvedova, N.Yu., **Tolkoviy Slovar Russkogo Yazıka**, Moskova, Azbukovnik, 2003.

Onay, Yaşar, **Rusya ve Değişim**, Ankara, Nobel Yayınları, 2002.

Osipov, Vladimir, **Vozrojdeniya Russkoy İdeologii**, Moskva, Algoritm, 2012.

Özcan, Sevinç Alkan, **Bir Sovyet Mirası: Rus Azınlıklar**, İstanbul, Küre Yayınları, 2005.

Özcan, Sevinç Alkan, “Rusya’da Kilise-Devlet İlişkileri ve İslam”, **Avrasya Konuşmaları: Medeniyet, Modernite, Kimlik**, (ed.) Sevinç Alkan Özcan, İstanbul, Küre Yayınları, 2010, s. 61-86.

Özcan, Sevinç Alkan, **Rusya ve Polonya’da Din, Kimlik, Siyaset**, İstanbul, Küre Yayınları, 2012.

Özkırmımlı, Umut, **Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış**, Ankara, DOĞUBATI, 2009.

Platonov, Oleg, **Gosudarstvennaya İzmena**, Moskova, İzdatelstvo Algoritm, 2004.

Platonov, Oleg, **Russkaya Tsivilizatsiya: İstoriya i İdeologiya Russkogo Naroda**, Moskova, İzdatelstvo Algoritm, 2010.

Platonov, Oleg, **Voyna S Vnutrennim Vragom**, Moskva, İzdatelstvo Algoritm, 2012.

Ponomyev, E. G., **Deti Stranı Sovetov: 1917-1941**, Stavrapol, SGPI, 2010.

Riasanovsky, Nicholas ve Steinberg, Mark, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan Günümüze**, çev. Figen Dereli, İstanbul, İnkılâp Yayınevi, 2011.

Roy, Oliver, **Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi**, çev. Mehmet Moralı, İstanbul, Metis Yayınları, 2000.

Roux, Jean-Paul, **Orta Asya: Tarih ve Uygarlık**, çev. Lale Arslan, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2001.

Rukol, B.M., “İdeya obshnosti slavyan v materialah Vseslavyanskogo komiteta v Moskve”, (ed.) E.P. Aksenova, **Slavyanskiy Vopros: Vehi İstorii**, Moskova, Moskova, 1997, s. 204-210.

Sanay, Eyyüp, **Marksizmin Din Politikası**, Ankara, Ocak Yayınları. (t.y)

Sander, Oral, **Siyasi Tarih 1918-1994**, 12.Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2004.

Serdyukov, A.E., **Velikaya Otechestvennaya Voyna 1941-1945 godov**, Tom.2, Moskova, Kuchkovo Pole, 2012.

Serge, Viktor, **Bir Devrimin Kaderi: SSCB 1917-1936**, çev. Metin Cengiz, İstanbul, Pencere Yayınları, 1997.

Serrvice, Robert, **A History of Modern Russia: From Nikholas II To Vladimir Putin**, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2005.

Shaburov, N. V., “Matsionalnte Otnosheniya v Zerkale Literaturnih Publikatsiy 1988 g: Yanvar-İyun”, **Mejnatsionalnie Otnosheniya v SSSR: İstoriya i Sovremennost**, (ed.) V.A. Chalikova, Moskva, INION AN SSSR, 1991. s. 90-142.

Shiropayev, Aleksey, **Tyurma Naroda; Russkiy vzglyad na Rossiyu**, Moskova, FERİ-V, 1999.

Sinitin, Fedor, **Za Russkiy Narod! Natsionalny Vopros v Velikiy Otechestvennyy Voyne**, Moskova, Eksmo; Yauza, 2010.

Sinyavskiy, Andrei, “Rus Milliyetçiliği”, **Günümüzde Rus Milliyetçiliği**, çev. Fatma Arzık-Murat Aygen, Ankara, Yeni Forum Yayınları, 1990. s. 69-89.

Sinyavskiy, Andrei, **Sosyalist Realizm**, çev. S. Türker, İstanbul, Habora Kitabevi Yayınları, 1967.

Sluçevskaya, İ.V., “Problema Natsionalnogo Soznaniya: Teoroticheskie, Metodologicheskie i Mirovozzrencheskie Aspekti”, **Mejnatsionalnie Otnosheniya v SSSR: İstoriya i Sovremennost**, (ed.) V.A. Chalikova, Moskva, INION AN SSSR, 1991. s. 45-69.

Soljenitsin, Aleksandr, **Sovyet Liderlerine Açık Mektup ve Yalanla Yaşamayın**, çev. İsmet Giritli, İstanbul, Nebioğlu Yayınevi, 1974.

Solovey, Tatyana ve Solovey, Valeriy, **Nesostoyavshayasya Revolyutsiya: İstoricheskie Smsli Russkogo Natsionalizma**, Moskova, İzdatelstvo Feoriya, 2009.

Stalin, Josef, **Eserler**, çev. İsmail Yarkın, C. II, İstanbul, İnter Yayınları, 1989i

Stalin, Josef, **Eserler**, çev. İsmail Yarkın, C. III, İstanbul, İnter Yayıncılık, 1989.

Stalin, Josef, **Eserler**, çev. İsmail Yarkın, C. V, İstanbul, İnter Yayınları, 1990.

Stalin, Josef, **Eserler**, çev. İsmail Yarkın, C. VI, İstanbul, İnter Yayınları, (t.y.)

Stalin, Josef, **Eserler**, çev. Salih Kaya, C. XI, İstanbul, İnter Yayıncılık, 1992.

Stalin, Josef, **Eserler**, çev. Süheyla Kaya, C. XII, İstanbul, İnter Yayınları, 1992.

Stalin, Josef, **Eserler**, çev. Süheyla Kaya, C.XIV, İstanbul, İnter Yayınları, 1993.

Stalin, Josef, **Eserler**, C. XVI, çev. Saliha Kaya-İsmail Yarkın, İstanbul, İnter Yayıncılık, 1994.

Strong, Anna Loise, **Stalin Dönemi**, çev. Alaattin Bilgi, Ankara, Onur Yayınları, 1988.

Suny, Ronald Grigor, **Bakü Komünü: Rus Devriminde Sınıf ve Ulusallık**, çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul, Belge Yayınları, 1990.

Suny, Ronald Grigor, “Glasnost ve Perestroyka Döneminde Rus Milliyetçiliği”, **Günümüzde Rus Milliyetçiliği**, Ankara, Yeni Forum Yayınları, 1990. s. 91-101.

Suny, Ronald Grigor, **The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution an the Collapse of the Soviet Union**, California, Stanford University Press, 1993.

Swietochowski, Tadeusz, **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan’ı: 1905-1920**, çev. Nuray Mert, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1988.

Şolohov, Mihail, **Vatan İçin Dövüştüler**, çev. Gülseren Devrim, İstanbul, Nobel Yayınları, 1966.

Tereshenko, Yu.Ya., **İstoriya Rossii XX- nachala XXI vek**, Rostov, Feniks, 2004.

Tilly, Charles, **Avrupa'da Devrimler 1492-1992**, çev: Özden Arıkan, İstanbul, Yeni Binyıl, 1995.

Türdeş, Mehmet, **Felsefe Üzerine: Karl Marks-Friedrich Engels**, İstanbul, Morpa Kültür Yayınları, 2004.

Vishinskiy, A. Ya., **Pervaya Sovetskaya Konstitutsiya; Konstitutsiya RSFSR 1918 Goda**, Moskova, Yuridicheskaya İzdatesltva NKYU SSSR, 1938.

Weill, Claudie, "Marksizm ve Ulusal Sorun", **Uluslar ve Milliyetçilikler**, (ed.) Jean Leca, çev. Siren İdemen, İstanbul, Metis Yayınları, 1998. s. 153-154.

Woddis, Jack, **Milliyetçilik ve Enternasyonalizm**, çev. Ali Koç, Ankara, Ser Yayınları, 1975.

Yüksel, Mehmet, **Modernite Postmodernite ve Hukuk**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2004.

Zenkovsky, A. Serge, **Rusya'da Türkçülük ve İslam**, çev. Ali Nejat Ongun, Ankara, Günce Yayıncılık, 2000.

Zevelev, A., **Ulusal Sorun SSCB'de Nasıl Çözüldü**, çev. V. Arslan, İstanbul, Özgürlük Yolu Yayınları, 1978.

XXII Syezd Kommunističeskiy Partii Sovetskogo Soyuza, 17-31 Okryabrya 1961 Goda, Tom 1, Moskova, Gosudarstvennoe İzdatelstvo Političeskoj Literaturı, 1962.

XXII Syezd Kommunistiçeskiy Partii Sovetskogo Soyuza, 17-31 Okryabrya 1961 Goda, Tom 2, Moskova, Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politiçeskiy Literaturı, 1962.

XXII Syezd Kommunistiçeskiy Partii Sovetskogo Soyuza, 17-31 Okryabrya 1961 Goda, Tom 3, Moskova, Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politiçeskiy Literaturı, 1962.

XXIII Syezd Kommunistiçeskiy Partii Sovetskogo Soyuza, 29 Marta- 8 Aprelya 1966 Goda, Tom 1, Moskova, İzdatelstvo Politiçeskiy Literaturı, 1966.

XXVI Syezd Kommunistiçeskiy Partii Sovetskogo Soyuza, 23 Fevralya-3 Marta 1981 Goda, Moskova, Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politiçeskiy Literaturı, 1981.

Makaleler

Aksakal, Hakan, “Stalin ve İkinci Dünya Savaşı Bağlamında Milliyetler Politikası”, **Karadeniz Araştırmaları**, C. VI, Sayı. 21, (Bahar 2009), s. 23-30.

Alekseev, V., “Neojidanny Dialog”, **Agitator**, No.6, 1989, s. 42-44.

Arakelyan, M.A., “Nrodı Zakavkazya v Yedinom Semye Bratskih Narodov SSSR”, **İstoriko-filologicheskiy jurnal**, No. 4, 1972, s. 48-58.

Aydın, Mithat, “19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya”, **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı.15, 2004, s. 109-124.

Bayrau, D., “Propoganda kak mehanizm samomobilizatsii”, **Otechestvennaya İstoriya**, No.1, 2008, s. 91-99.

E. Yu. Bıkova, “Reformirovanie Sistemi Şkolnogo Obrazovaniya v SSSR v 1917-1930 gg: Organizatsionnie i İdeologičeskie Aspekti”, **VESTNIK TGU: Filoşıfiya, Sotsiologiya, Politologiya**, No. 1 (13), 2011, s. 179-189.

Brigadina, O.V, “İnakomisliya i vlast: Dissidenstkoe dvijenie v SSSR, v seredine 1960-naçale 1980 gg”, **Rossiyskie i Slavyanskıe İssledovaniya**, Vıpusk 1, 2004. s. 242-250.

Bromley, Yulian, “Etnograficheskoe İzuchenie Sovremennih Natsionalnih Protseşsov v SSSR”, **Sovetskaya Etnografiya**, No.2, 1983, s. 4-14.

Churkina, İ.V., “Predistoriya poezdki slavyan na Vserossiyskuyu etnograficheskuyu vıstavku v Moskve 1967”, (ed.) M.Yu Dostal, **Slavyanskıe Forum i Problema Slavyanovedeniya**, Moskova, SGU, 2008. s. 5-18.

Çağ, Galip, “Panslavizm’in Fikri Temelleri ve Slav Birliğı Çabaları”, **SAÜ Fen Edebiyat Dergisi**, Vol.10, Sayı.1, 2008, s. 205-219.

Çiftçi, Selahattin, “Dostoyevski’nin Eserlerinde Türklere ve İslam’a Bakış”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Volume. 3, (Spring 2010), s. 213-222.

Devlet, Nadir, “Ruslaştırmada Kazan Türkleri Örneğı”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı. 21, (Aralık 1982), s. 87-95.

Devlet, Nadir, “Sovyetler Birliği’ndeki Türkleri Ruslaştırmada Yeni Adımlar”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı. 28, (şubat 1984), s. 38-47.

Fomenkov, A.A., “Sovetskie Slavyanofilı i Natsional-Bolřevki-Dve Gruppirovki Russkoy Partii, v Period Zastoya: Obřee i Različiya” , **TRUDI NGTU İM. R.E.ALEKSEEVA**, No. 4 (97), 2012, s. 321-327.

Gradoselskiy, V.V., “Natsionalnie voinskie formirovaniya v Krasnoy Armii 1918-1938”, **Voенno-İstoricheskiy Jurnal**, No. 10, 2001, s. 2-6.

Gürkan, lker, “SSCB Siyasi Rejiminin Ana Hatları”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XXI, Sayı. 1-4, 1964, s. 155-198.

İnanır, Emine, “Rus Yazınında ‘Slavcılık’ Düşüncesi”, **Litera**, Sayı. 16, İstanbul, 2004, s. 121-134.

Jigunova, G. V., “Natsionalnoe samosoznanie russkogo naroda v filosofii slavyanofilstva”, **Vestnik MGTU**, Tom. 9, No. 1, 2006, s. 53-58.

Jurnal Moskovskiy Patriarhii, No. 4, (Nisan 1944).

Kaya, Sezgin, “Rus Dış Politikasında Batı Karşıtlığının Düşünsel ve Tarihsel Gelişimi”, **Akademik Bakış**, C. IV, Sayı. 7, (Kış 2010), s. 41-77.

Kaya, Sezgin ve İşyar, Ömer Göksel, “Rus Yayılmacılığı ve Slavofil Düşüncenin Tarihsel Gelişimi”, **OAKA**, C. IV, Sayı. 8, 2009, s. 25-49.

Kikishev, Nikolay, “Vseslovyanskiy komitet-kulturniy i informatsionnyy tsentr slavyanskogo dvizheniya v godi velikoy otechestvennoy voyni”, **Voennno-Istoricheskiy Jurnal**, No. 11, (Kasım 2008), s. 21-25.

Kozlov, V. İ., “Sovremenniy Etnicheskiy Protsess v SSSR”, **Sovetskaya Etnografiya**, No. 2, 1969, s. 60-72.

Kurat, Akdes Nimet, “Panslavizm”, **A.Ü. Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. XII, Sayı.2-4, Ankara, (Haziran-Aralık1953), s. 241-278.

Kurubaş, Erol, “SSCB Sonrasında Türk Cumhuriyetlerinde Yeni Uluslaşma Süreçleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, C. II, No. 5, 2006, s. 112-133.

Lobacheva, N.P. ve Tultseva, L.A., “Traditsii v Sovremennoy Obryadnosti Uzbekov”, **Sovetskaya Etnografiya**, No. 6, 1977, s. 32-44.

Lotareva, Anastasiya, “Jurnal Molodaya Gvardiya i İdeologicheskie Protivorechiya 1960-ih godov”, **Biblioteko-Vedenie**, No. 3, 2010, s. 65-70.

Malkova, B. K., “Primenenie kontent-analiza dlya izucheniya sotrudnchestva sovetskih narodov”, **Sovetskaya Etnografiya**, No. 5, (Mayıs 1977), s. 71-80.

Maslin, Aleksandr, “O nekotorykh voprosakh sozdaniya sovetskoy sotsialisticheskoy kultury i ee osobennostyakh”, **Voprosy Filosofii**, No. 3, 1958.

Nikonova, T. A., “Sudba naroda, Sudba cheloveka, v literature voennykh let (1941-1945)”, **Vestnik VGU**, Voronej, No. 1, 2005, s. 33-38.

Ognan, Gurgen, “Velikaya Kultura Velikogo Naroda”, **İzvestiya**, No. 5-6, Erivan, 1941, s. 39-44.

Sinitsin, Fedor, “Problema natsionalnogo i internatsionalnogo v natsionalnoy politike i propogande v SSSR 1944-1945”, **Rossiyskaya İstoriya**, No. 6, 2009, s. 40-51.

Soboleva, N.A., “Sozdanie gosudarstvennih gimnov Rossiyskoy İmperii i Sovetskogo Soyuza”, **Voprosı İstorii**, No. 2, 2005, s. 25-41.

Süleymanlı, Ebülfez, “Sovyetlerin Milli Kimliği Yok Etme Faaliyetleri: ‘Sovyet Halkı’ Denemesi”, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı. 6, (Yaz 2005), s. 128-134.

Tellal, Erel, “Mirsaid Sultan Galiyev”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 56, Sayı.1, 2001, s. 105-133.

Tilly, Charles, “States and Nationalizm in Europe 1492-1992”, **Theorty and Society**, Vol. 23, No.1, 1994, s. 131-146.

Yakunin, Vadim, “Ukropleniye Polojenie Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi i Struktura ee Upravleniye v 1941-1945 Godı”, **Otechestvennaya İstoriya**, No. 4, 2003, s. 83-92.

Gazeteler

Agitator i Propoganda Krasnoy Armii, No 1, 1943.

İzvestiya, 12 Ağustos 1941.

Komsomolskaya Pravda, 7 Eylül 1943.

Kondratyev, Vyacheslav, “Paradoksı Frontovoy Nostalgii”, **Literaturnaya Gazeta**, No. 19, (9 Mayıs 1990).

Pravda, 31 Ekim 1942.

TEZ ÖZETİ

XIX. yüzyılda Batıcılar ve Slavofiller olarak bilinen iki etkin Rus entelektüel grubu arasında ülkenin hangi gelişim yolunu tercih etmesi ve hangi medeniyete dâhil edilmesi gerektiği hususunda büyük tartışma yaşandığı tarihi açıdan bir gerçektir. Komünizm bu sorunu parlak bir çözüme kavuşturdu: Rusya tam da Batı'dan daha ileri olduğu için Batı'dan farklıydı ve Batı'ya temelden karşı çıkıyordu. Rusya geri bir Asyalı geçmişi değil, ileri bir Sovyet geleceği cisimlendiriyordu. Fakat Stalin yönetimindeki komünist diktatörlük zamanla milliyetçi bir görünüm aldı ve Marx'ın zamanında komünizm idaresi sırasında vuku bulacağını anlattığının tersine, devletin “dağılıp gitmesine” izin vermedi. Devleti yüceltti ve aşırı bir milliyetçinin arzulayacağı kadar otoriter ve despotik hale getirdi. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın başlaması, Bolşeviklerin milliyetçiliğe dört elle sarılmasına neden oldu ve bizzat Stalin'in onayı ve çabasıyla Rus milliyetçiliği tarihinin en zinde dönemini bu yıllarda yaşadı.

Stalin sonrası dönemde yüzeysel bile olsa Marksist-Leninist ideoloji çokuluslu bir imparatorluk olan SSCB'de birlik ve bütünlüğü sağlayan bir çimento olarak kullanıldı. Bu doğrultuda komünist ideoloji Hruşev'in etkisiyle yeni baştan revize edildi ve Rus milliyetçiliğinin kitlesel mobilizasyon ve meşruiyet aracı olarak kullanılmasından vazgeçildi. Rus milliyetçiliğiye, çok az da olsa yaşanan özgürlük havasıyla kendi özgün yolunu bulma çabalarına girdi ve bu konuda büyük ölçüde başarılı oldu. Nihayet SSCB'nin son dönemlerine doğru sistem krize girip resmi ideoloji aşınmaya başlayınca Rus milliyetçiliği yeniden Rusya'nın alternatif ulusal ideolojisi olma iddiasıyla ortaya çıktı.

Anahtar Kelimeler: SSCB, Bolşevizm, Rus Milliyetçiliği, Sovyet Halkı İnşası.

ABSTRACT

It is a historical reality that there was a great debate *about* which development way to be chosen and in which civilization to be included in between the two active Russian intellectual groups called Westerners and Slavophiles. Communism became a brilliant solution for this issue: Russia was entirely opposed to the West because of its far distance and difference from it. Russia claimed a future advanced Soviet Union but the reactionary Asian history. However the Communist Dictatorship led by Stalin turned into the nationalism by the time and did not allow the government to be collapsed on the contrary of Marx alleged that it would occur during the Communism Government. He glorified the state and made it authoritarian and despotic as much as an extreme nationalist's desires. Furthermore, Russian national interest was the same as international proletariat. Especially, the beginning of The World War II made the Bolsheviks to buckle down to the Nationalism and Russian Nationalism tasted the most vigorous times in these years by the personal approval and effort of Stalin.

In also the Post Stalin's period, Marxist-Leninist ideology was superficially used to protect the unity and integrity of the multinational USSR Empire. Communist ideology was revised over again by Khrushchev's influence in this direction. It was not used to use Russian nationalism as a tool of mass mobilization and legitimacy anymore. In communist supervision, Russian nationalism began to find a distinctive way due to the affect of ambience of freedom that lasted very short time and was successful in this subject. Finally, toward the end of USSR, the system had a crisis and the official ideology began to depreciate. Thus, Russian nationalism reemerged as an alternative national ideology.

Key Words: USSR, Bolshevism, Russian Nationalism, The Construction Of Soviet Nation